

Jog, értelem és érzelem

Szerkesztette

M. N. S. SELLERS

Baltimore-i Egyetem Nemzetközi és
Összehasonlító Jogi Központja

CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS

University Printing House, Cambridge cb2 8bs, Egyesült

Királyság One Liberty Plaza, 20th Floor, New York, ny 10006,

USA

477 Williamstown Road, Port Melbourne, vic 3207, Ausztrália

314-321, 3rd Floor, Plot 3, Splendor Forum, Jasola District Centre,
New Delhi - 110025, India

79 Anson Road, #06-04/06, Szingapúr 079906

A Cambridge University Press a Cambridge-i Egyetem része.

Az egyetem küldetését azáltal segíti elő, hogy az oktatás, a tanulás és a kutatás során a legmagasabb nemzetközi színvonalú ismeretterjesztést végzi.

www.cambridge.org

Információ a címről: www.cambridge.org/9781108420761 doi:

10.1017/9781108355223

© Cambridge University Press 2017

Ez a kiadvány szerzői jogvédelem alatt áll. A törvényi kivételek és a vonatkozó kollektív licencszerződések rendelkezései alapján a Cambridge University Press írásos engedélye nélkül a kiadvány bármely részének sokszorosítása tilos.

Első közzététel 2017

Nyomtatta az Amerikai Egyesült Államokban a Sheridan Books, Inc.

A kiadvány katalógusrekordja elérhető a British Libraryben.

Library of Congress Cataloging-in-Publication Data

nevek: Sellers, Mortimer, 1959-, szerkesztő.

cím: Mortimer Sellers szerkesztette: New York : Cambridge

University Press, 2017. azonosítók: lccn 2017025807 | isbn

9781108420761 (kemény kötés).

tantárgyak: lcs: Szociológiai jogtudomány. | Jog - filozófia. | Érzelmek. |

BISAC: Jog / Jogtudomány.

besorolás: lcc k370 .l3885 2017 | ddc 340/.19-dc23

LC rekord elérhető a <https://lcn.loc.gov/2017025807> címen

isbn 978-1-108-42076-1 Keménykötés

A Cambridge University Press nem vállal felelősséget a jelen kiadványban hivatkozott külső vagy harmadik féltől származó internetes weboldalak URL-címének fennmaradásáért vagy pontosságáért, és nem garantálja, hogy az ilyen weboldalak tartalma pontos vagy megfelelő lesz, illetve marad.

jog, ész és érzelem

Ez a könyv az ész és az érzelem szerepét és jelentőségét vizsgálja az igazságszolgáltatásban és a jogban. Nyolc jogász és jogfilozófus vizsgálja a jog alapját a társadalom iránti egyetemes emberi szükségletben, a velünk született igazságérzetünkben, valamint számos más erőteljes hajlamban és érzelemben, köztük a méltányosság iránti vágyban, sőt magában a jogban is. Az emberek mélyen szociális lények, akiket társadalmi és egyéb érzelmek inspirálnak, amelyek nemesíthetik, támogathatják vagy alááshatják a jogot. A jog akkor nyer legitimitást és hatékonyságot, amikor az ész elismeri és magáévá teszi az emberi érzelmeket a társadalom egésze érdekében. Ez a kötet az ész és az érzelmek erejét és céljait vizsgálja a jogban.

M. N. S. Sellers a marylandi egyetemi rendszer régensprofesszora, a Baltimore-i Egyetem Nemzetközi és Összehasonlító Jogi Központjának igazgatója, valamint a Nemzetközi Jog- és Társadalomfilozófiai Egyesület (IVR) elnöke. Tanulmányait a Harvard College-ban, a Harvard Law Schoolban, valamint az oxfordi University és Wolfson College-ban végezte, ahol Rhodes-ösztöndíjas, Frank Knox-ösztöndíjas és T. H. Green-ösztöndíjas volt. Sellers professzor (Stephan Kirste-vel) a *jog- és társadalomfilozófiai enciklopédia* társszerkesztője, valamint az *IVR Studies in the Philosophy of Law and Social Philosophy* című könyvsorozat főszerkesztője. Ő volt a

H.L.A. Hart Fellow az oxfordi University College-ban, Lauterpacht Fellow a Cambridge-i Egyetemen, valamint az EACLE jogi professzora a rotterdami Erasmus Egyetemen. Számos jogról és jogfilozófiáról szóló könyvei között szerepel *A szabadság szent tüze: Republicanism, Liberalism, and the Law* (1998), *Republican Legal Theory* (2003) és *Parochialism, Cosmopolitanism, and the Foundations of International Law* (2012).

IVR TANULMÁNYOK A JOGFILOZÓFIA ÉS A
TÁRSADALOMFILOZÓFIA TERÜLETÉN

Sorozat szerkesztője

Mortimer Sellers (Baltimore-i Egyetem)

Szerkesztőbizottság

Joaõ Maurício Adeodato (Pernambucói Szövetségi Egyetem - Recife)

Veronique Champeils-Desplats (Párizsi Nyugati Egyetem - Nanterre La
Defense)

Pierluigi Chiassoni (Genovai Egyetem)

Leslie Francis (Utah-i Egyetem)

Ricardo Guibourg (Buenos Aires-i Egyetem)

Stephan KIRSTE (Salzburgi Egyetem)

Martin Krygier (University of New South

Wales) Matthias Mahlmann (University of

Zurich) Tetsu Sakurai (Kobe University)

Tomasz Stawecki (Varsói Egyetem)

Gulriz Uygur (Ankarai Egyetem)

Az IVR Studies in the Philosophy of Law and Social Philosophy célja, hogy nemzetközi fórumot biztosítson a jog- és társadalomfilozófia nemzeti és nemzetközi szintű műveléséhez és fejlesztéséhez. A jogfilozófiát túl gyakran korlátozzák a világot megosztó, egyoldalú tudományos és jogi hagyományok. Ez a könyvsorozat egy szélesebb körű beszélgetést segít elő, felölelve minden régió és minden jogi kultúra vezető tudósainak meglátásait.

Tartalomjegyzék

<i>A közreműködők oldal</i>	<i>listája ix.</i>
<i>Előszó</i>	<i>xi</i>
1 Bevezetés1 <i>Mortimer Sellers</i>	
2 Jog, értelem és érzelem <i>Mortimer Sellers</i>	11
3 A törvény érzelmei32 <i>Robin West</i>	
4 Az érzelmek alkotmányos domesztikációja55 <i>Andra's Sajo'</i>	
5 Elme és jogok: Az idegtudomány, a filozófia és a A jogi igazságszolgáltatás alapjai80 <i>Matthias Mahlmann</i>	
6 Jogok, észérvek és érzelmek: A jogok konfliktusa és egyensúlya138 <i>Daniel Mendonca</i>	
7 A becsület törvénye165 <i>Kwame Anthony Appiah</i>	
8 Interaktív észérvek a jogban184 <i>Ko Hasegawa</i>	

- 9 Az ész haragja és Az érzelmek kegyelme:
Az érzelmek igazolása a jogban202
Patricia Mindus

Index

238

Elme és jogok: Az idegtudomány, a filozófia és a jogi igazságszolgáltatás alapjai

Matthias Mahlmann

i ész, lelkiismeret és jogok¹

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (UDHR) híres módon egy antropológiai feltevéssel kezdődik: Minden emberi lény - állítja - "értelemmel és lelkiismerettel van felruházva".² A szövegében nem vonnak le ebből kifejezett következtetéseket, de egyértelmű, hogy ezeket a feltételezett tulajdonságokat relevánsnak tekintik az emberi jogok eszméje szempontjából, amelyet az Egyetemes Nyilatkozat a második világháború számos katasztrófája után erőteljesen újrafogalmaz. Nem túlzás azt gondolni, hogy az egyik mögöttes gondolat az, hogy az ember ezen tulajdonságai miatt - önmagukban vagy másokkal együtt - jogos a következtetés, hogy az embereket bizonyos elidegeníthetetlen jogokkal ruházzák fel.³ Egy másik lehetséges olvasat szerint az emberek az "értelem és a lelkiismeret" miatt valójában olyan episztemikus helyzetben vannak, hogy *megértik*, hogy az emberi jogaik jogosak, hogy nincsenek tudatlanságra ítélve, és következésképpen cselekedniük kell azok védelmében.⁴

¹ Az anyagok egy részének előzetes változatát bemutatták a 2014. decemberi zürichi Law and Neuroscience konferencián, valamint a Normatív Rendek Kiválósági Klaszter jogfilozófiai kollokviumán Frankfurt/M-ben és az Utrechti Egyetemen. Szeretnék köszönetet mondani különösen Noam Chomsky, Marcus Düvell, Klaus Günther, Lutz ~~de~~ Christopher McCrudden, John Mikhail, Hubert Rottleuthner, Lutz Wingert és Eyal Zamir számára a témák megvitatásáért és a kritikus (és nagyon gondos) megjegyzésekért.

² Art. 1. cikk, ENSZ Közgyűlés, Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, 1948. december 10., 217 A (III).

³ Vö. a *travaux pre'paratoires-ban* e fogalmakról folytatott vitáról szóló beszámolót, ahol többek között a következők olvashatók

dolgokat megvitatották, hogy az értelemre és lelkiismeretre való hivatkozás kizárna-e bizonyos emberi lényeket, J. Morsink, *Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata*, 1999, 296ff. o. E kifejezések lényege az emberi lények megkülönböztető tulajdonságainak azonosítása volt; vö. *ibid.*

⁴ Az emberi jogokról szóló ENSZ-egyezmény preambuluma végül is kimondja, hogy "az emberi jogok figyelmen kívül hagyása és megvetése olyan barbár cselekedetekhez vezetett, amelyek

felháborították az emberiség lelkiismeretét" (kiemelés a szerzőtől).

Ez a két gondolat az átlagos szemlélő számára közhelynek tűnhet, és nem különösebb aggodalomra ad okot. Mi mást lehetett volna mondani, mondhatnánk, miután a fél világ és egy korszak etikai alapjai még füstölgő romokban heverték? Az emberek állatias ragadozók, akiket az irracionális hatalomvágy hajt? Proteus lények,⁵ "nicht festgestellte Tiere", rögzített természet nélküli állatok,⁶ amelyek pusztán a történelmi és társadalmi változások játékszeri? Az érdekek ravasz számítói, akiket kizárólag a sajátos preferenciáik maximalizálása vezérel? Nem hagynák-e ki egy sorsfordító történelmi pillanat tanulságait és követelményeit?

Hogy ezek a gondolatok az emberi jogok igazolásáról és az emberi lények epizodikus állapotáról valójában több mint fennkölt retorika, az azonban korántsem egyértelmű, ha az észről és a jogokról folyó kortárs vitákat nézzük. Az, hogy mi a jogok alapja, éppúgy vitatott, mint az az állítás, hogy minden embernek mindenhol egyetemes jogai vannak, amely következtetést az Egyetemes Nyilatkozat egyik meghatározó elemeként vonja le. Az ész az elmélkedés számos területén közismerten vitatott fogalommá vált, és a lelkiismeret mint az erkölcsi orientáció szempontjából konstitutív jelentőségű emberi tulajdonság sem áll feltétlenül jobban.

Ennek fényében számos olyan probléma merül fel, amelyek megérdemlik, hogy a kortárs emberi jogi elméletben komoly figyelmet szenteljenek nekik és csodálatra méltó munkát végezzenek. Az Egyetemes Nyilatkozatban foglalt antropológiai állítás alapján a következő kérdés is felmerülhet: Mi a tényleges kapcsolat az emberi gondolkodás, annak szerkezete és gyakorlása, valamint az emberi jogok eszméje között, amely minden bizonnyal az emberi gondolkodás legfontosabb termékei közé tartozik? Ezt a kérdést vizsgáljuk meg az alábbiakban.

E célból néhány további gondolatot kell szentelnünk annak a kérdésnek, hogy miért érdekes elméleti szempontból az emberi elme és a jogok közötti kapcsolat. Az első kérdés tehát a következő lesz: *Miért fontos az elme elmélete az etika és a jog szempontjából?*⁷ Másodsor, az emberi jog fogalma vagy eszméje mint az erkölcsi és jogi szubjektív (vagy más terminológiával - követelés) jogok egy alosztálya, amelyet az erkölcsi és jogi

a szerző). Egy túlnyomórészt ismeretelméleti olvasatért J. Morsink, *The Universal Declaration of Human Rights*, 1999, 296ff. o.

⁵ Vö. R. Rorty, *Human Rights, Rationality and Sentimentality*, in: S. Shute/S. Hurley (szerk.), *On Human Rights*, 1993, 111ff. o., 115. o.

⁶ F. Nietzsche, *Jenseits von Gut und Böse*, Aphorismus 62, in: G. Colli/M. Montinari (szerk.), *Sämtliche Werke*, Bd. 5, 1999.

⁷ Az "etika" kifejezést sokféleképpen használják. Az egyik, hogy az etikát az erkölcs reflektív elméletének tekintjük. Egy másik elterjedt felfogás szerint az "etika" mindenre vonatkozik, ami a jó, virágzó életre vonatkozik, nagyjából eudaemonista értelemben, pl. J. Habermas, *Faktizität und Geltung*, 1992, 139. o.; R. Dworkin, *Justice for Hedgehogs*, 2011, 13. o. Itt az "etikát" az előbbi, nem pedig az utóbbi értelemben használjuk.

körvonalazódik és tisztázódik. A jogok fogalmának vagy eszméjének elemzése elengedhetetlen a kérdés megválaszolásához: *Miről beszélünk pontosan?* Harmadszor, a *Honnan származnak a jogok?* kérdés csak annyi ideig fogja lekötni a figyelmet, hogy lényegében megértsük, miért vezet az emberi jogok történeti genealógiájáról való elmélkedés szükségszerűen az emberi jogok történetének határain túl az emberi jogok episztemológiájának és ontológiájának mélyvizébe, és így azokhoz a problémákhoz, amelyeket ezek az észrevételek feltárni szándékoznak. A történelem vagy a historizmus - érvelésünk szerint - nem kínál menekülést ezek elől. Ehhez az emberi jogok revizionizmusának két jelenleg különösen érdekes alapformája közül az egyiket, az emberi jogok történeti, genealógiai támadását használjuk fel aktuális és hasznos kifejtési eszközként. Negyedszer a *Miért indokoltak a jogok?* kérdését vizsgáljuk meg. A vita mögött az a feltevés áll, hogy nincs értelmes ismeretelmélet az emberi jogokról annak normatív elmélete nélkül, hogy miként igazolhatóak. Ez utóbbi ugyanis megfogalmazza azokat az állításokat, amelyeknek ismeretelméleti érdemeit az előbbinek kell értékelnie. Ötödször, miután az előző megjegyzésekkel kellőképpen előkészítettük a terepet, e fejtegetések központi kérdésére térhetünk rá: *Mi végül is az elmeelmélet jelentősége az emberi jogok projektje szempontjából?* Itt az emberi jogok eszméjének második alapvető kihívásáról lesz szó. Ez a támadás a mai idegtudományi neo-emotivizmusból ered, ami önmagában is érdekes, és megvan az az előnye, hogy az emberi jogi revizionizmus e formájának kritikája jelentős heurisztikus érdemekkel bír az elmeelmélet és az emberi jogok alapjainak konstruktív bemutatása szempontjából. Az utolsó vizsgálandó perspektíva az, hogy az emberi jogok elmélete hogyan meríthetne az elmeelméletből, és konkrétan az etika és a jog mentalista elméletéből egy ilyen konstruktív elmélet megalkotásához.

Vannak nagyon komoly kortárs politikai, kulturális és elméleti okok, amelyek miatt aggódni kell az emberi jogok projektje miatt. Az emberi jogok által megtestesített civilizációs szint létezését nem szabad természetesnek venni. Az elmúlt évszázad történelme kijózanító. Hatalmas bűnöket követtek el, mert olyan fantasztikus ideológiák, mint a nemzetiszocializmus, barbár módon uralkodtak. Camus jó okkal nevezte ezt "le ~~de~~ la peur"-nek,⁸ a félelem évszázadának, amely megfogalmazza a kategorikus imperatívuszt: "ni victimes, ni bourreaux", sem áldozattá, sem hóhérrá nem válni.⁹ Mindezek alapján, valamint a kataklizma utáni szenvedés sokféle módjának további tapasztalataival világszerte, a közelmúlt minden bizonnyal megtanította a leckét arra, hogy ne bízzunk túlságosan a tisztességes

⁸ A. Camus, *Combat*, 1946. november 19., in: *Cahiers Albert Camus* 8, Camus a` Combat, szerk. J. Lévesque 2002, 608. o.

⁹ Ibid.

az emberek viselkedése. Természetesen ez a szkepticizmus nem feltétlenül jelent ítéletet az értelemről, vagy a benne rejlő sötét oldalról szóló elméletek jóváhagyását¹⁰ vagy az emberi akarat erkölcstelen hajtóerejéről.¹¹ De táplálja azt a nagyon is ősi vonakodást, hogy alábecsüljük a civilizáció törekénységét. Az athéniaiak nem voltak híján a kultúrának, de a peloponnészoszi háborúkban mégis pusztulást okoztak másoknak és végső soron saját maguknak.¹²

Nemcsak elméletileg fontos, hanem gyakorlatilag is döntő fontosságú cél, hogy eloszlassuk az emberi jogok létjogosultságával kapcsolatos kételyeket. Meg kell erősíteni azt a korántsem magától értetődő motivációt, hogy tegyünk valamit törékeny uralmuk védelmében ott, ahol az létezik, és segítsünk növelni hatalmukat, amely kihívást jelent a hatalom, az igazságtalanság és a rabság ellen ebben a világban. Hogy az elméről és a jogokról való elmélkedés hozzájárulhat-e ezekhez a nagy kérdésekhez, azt kérdezzük meg a jelen elmélkedés öt lépése során. Az első az, hogy jobban tisztázzuk, miért fontos az elme és a jogok vizsgálata az emberi jogok elmélete számára.

ii emberi jogok és emberi gondolkodás - miért fontos ez?

Az elme és a jogok témája nem feltétlenül tűnik mindenkinek termékenynek. Ez a téma időszerűtlennek tűnhet, vagy csak homályos elméleti értékkel bírhat az emberi jogok mai értelmezése szempontjából, tekintettel a zavaros időkre, amelyekben élünk, tele tömeges erőszakos konfliktusokkal és mély társadalmi problémákkal. A szíriai háború, hogy csak egy nyilvánvaló példát említsünk, generációkon át fog pusztítani az országban. Az olyan új politikai szörnyűségek, mint az ISIS, az erőszakos vallási szektarianizmusban születtek és táplálkoznak. A polgári célpontok elleni erőszakos támadások fenyegető veszélye a 9/11-es korszakot a háttorzongató jövőbe tolja. Ukrajnában a polgárháború a hidegháborús térség kegyetlen proxy-háborúinak kísértetét idézi fel. Az arab tavasz nyomán egy Líbiához hasonló állam összeomlott, mások pedig, mint Egyiptom, úgy tűnik, visszasodródni egy olyan autoriter jövőbe, amely a múltjuk volt. A tömeges migráció temetővé változtatja a Földközi-tenger térségét. A nigériai konfliktusok a Boko Harammal vagy a kongói konfliktusok kevesebb figyelmet kapnak, pedig ugyanannyi figyelmet érdemelnek, mint bármely emberi tragédia.

¹⁰ Követve például M. Horkheimer/T. W. Adorno, *Die Dialektik der Aufklärung*, 1969.

¹¹ Vö. a "Wille zum Leben", az életre irányuló akarat tagadásának következményével, A. Schopenhauer, *Die Welt als Wille und Vorstellung*, Suhrkamp, szerk. W.v. Heineken, 1986, Bd. 1, § 68; Bd. 2, 48. fejezet.

- ¹² Egy olyan élelítő kommentátor, mint Thuküdidész, művének előfeltételül és indoklásául vette, hogy az emberek megismélik az olyan nyomorúságokat, mint az általa leírt háború, és ezért hasznát vehetik a múlt igaz beszámolójának, vö. idem. *a Peloponnészoszi háború története*, 1928, 1. könyv, XXII. rész.

bárhoz ezen a földgolyón. A megoldatlan nemzetközi gazdasági válság a világ számos részén nagy felfordulást és további igazságtalanságot okozhat. És az olyan problémák, mint a globális felmelegedés, továbbra is megoldatlanok, annak ellenére, hogy az okokra és a környezeti katasztrófák megelőzése érdekében szükséges lépésekre vonatkozó szilárd ismeretekkel rendelkezünk, amelyek minden bizonnyal jelentős hatással lesznek az emberi jogokra a jövőben.

És van egy másik lehetséges aggály is a kérdés időszerűségével kapcsolatban. Az emberi jogokat évek óta politikai támadások érik. Ez elvileg nem újdonság. Az alapvető jogok sokféle szerepet játszanak az emberi történelemben, de nem utolsósorban az a veszély, amelyet a politikai hatalmat felforgató etikai eszmeként és jogi eszközként jelentenek. Az alapjogok ráadásul nemcsak a korlátlan hatalomra való törekvés számára kellemetlenek, mert korlátokat szabnak annak gyakorlásának; mások számára is kellemetlenek, nem utolsósorban a - gyakran kényelmesen önértékes - társadalmi többség számára. Az emberi jogok olyan határokat húznak, amelyek korlátozzák a hatalmasok azon képességét, hogy a helyesnek és megfelelőnek tartott nézeteiket más emberekre is ráerőltessék. Az emberi jogok ezért értékes kincset jelentenek minden kisebbség, a másként gondolkodók és a kívülállók, vagy egyszerűen az emberi társulások leggyengébb részei számára. Ami a politikai hatalom és a társadalmi többség számára kellemetlen, az ellenségeket szül, és az emberi jogokból bőven akadnak ilyenek.

Az emberi jogok e jól ismert ellenségei mellett a demokratikus és alkotmányos rendszereken belülről is léteznek új fenyegetések. Ezek elsősorban példái az úgynevezett terrorizmus elleni háborúban hozott intézkedések, az olyan alapvető normák, mint a kínzás tilalma, erodálása, a magánélet és az önrendelkezés mély fenyegetése a nemzetközi megfigyelési rendszerek által, amelyek az NSA dokumentumainak nyilvánosságra kerülése után kerültek napvilágra, és amelyekben számos ország, nem csak az "öt szem" vett részt; a nemzetközi jogállamiság aláásása a dróncsapásokon keresztül végrehajtott, bíróságon kívüli gyilkosságok folyamatos gyakorlata révén¹³ vagy az új vallási illiberalizmus tünetei, amelyet a svájci minaret-tilalom fémjelez.

Ilyen körülmények között az emberi jogokról való elmélkedésnek nincs szüksége mentségre. De miért az elme és a jogok? Nincs fontosabb gondolat, ha az emberi jogokról akarunk beszélni, mint egy ilyen légius téma? Ha csak ezeket a példákat nézzük - az elme és a jogok problémái nem csak az elefántcsonttoronyban tétlenkedők kétes időtöltése? Vajon az emberi jogok politikájának vizsgálata; az erőszakos konfliktusokban és a helyettesítő háborúban betöltött szerepük, mint amilyenek a

¹³ Ez utóbbi két példáról és szélesebb körű hatásokról ld. pl. D. Cole, *Must Counterterrorism*

Cancel Democracy?, *The New York Review of Books* 1 (2015), 26. o. stb. A célzott kivégzésekről vö. a bírósági eljárás nélküli, azonnali vagy önkényes kivégzésekkel foglalkozó különmegbízott, Philip Alston jelentése, Addendum, Study on targeted killings, United Nations, General Assembly, 28 May 2010, A/HRC/14/24/Add. 6.

A fent említettek; az ökológiai válság társadalmi dimenzióira és a megoldások méltányosságára gyakorolt hatásuk; az emberi jogok és a vallás bonyolult viszonya vagy a nemzetközi hatalom jelenlegi megnyilvánulásában betöltött szerepük (sok más felmerülő probléma mellett) nem lenne megfelelőbb megközelítés?

És nem ígéretesebbek-e más perspektívák, ha az alapvető jogok elméletével akarunk foglalkozni, mondjuk a jogok és a kultúra, a jogok és a modernitás narratívái, a jogok társadalmi konstrukciója vagy a jogok társadalmi összeszerelésének elemzése? Az elme és a jogok közötti kapcsolat kérdése tehát nem gyakorlatilag irreleváns és elméletileg nem tévesztendő el?

Okkal gondolhatjuk, hogy ez a benyomás félrevezető lehet, és hogy éppen ellenkezőleg, az emberi jogok megértése szempontjából döntő fontosságú ennek a problémának a kezelése. Először is, tekintettel az idegtudományok és az empirikus pszichológia etikai és jogi megértés szempontjából való jelentősége iránt az utóbbi időben megnövekedett érdeklődésre,¹⁴ egyáltalán nem elrugaszkodott, sőt, igenis szükséges részletesen megvizsgálni, hogy az emberi elme modern elmélete milyen tanulságokkal szolgálhat az emberi jogok alapjainak megértésére, és - tekintettel az emberi jogoknak a jogrendszerek számára általában konstitutív szerepére - a jogi igazságszolgáltatás alapjaira nézve. Az idegtudomány és a pszichológia nagy hatással van a normatív kérdések kortárs reflexiójára. Következésképpen nem képzelhető el az emberi jogok plauzibilis elmélete annak alapos mérlegelése nélkül, hogy az emberi elme működésének mai megértése fontos-e vagy sem az emberi jogok megértése szempontjából.

Másodszor, az emberi jogi revizionizmus említett két fajtája ezt a pontot hangsúlyozza. Számos érvet hoztak fel az emberi jogok eszméje ellen, Bentham kételyeitől¹⁵ az absztrakt és általános normák elleni támadásig a negatív dialektika¹⁶ vagy a posztmodernitás elméleti égisze alatt.¹⁷ Két, a közelmúltban megfogalmazott kihívás kritikai perspektívákkal egészíti ki ezt a gondolatmenetet.

Az első az, amit genealógiai revizionizmusnak nevezhetünk, dekonstruktív normatív konnotációkkal.¹⁸ Ez a kihívás azt a tézist fogalmazza meg, hogy

¹⁴ Vö. pl. A. Appiah, *Experiments in Ethics*, 2008; M. Gazzaniga, *The Ethical Brain*, 2005; S. J. Morse/A. D. Roskies (szerk.), *A Primer on Criminal Law and Neuroscience*, 2013; O. D. Jones, *Seven Ways Neuroscience Aids Law*, *Vanderbilt University Law School, Public Law and Legal Theory, Working Paper* 13 - 28 (2013); M. S. Pardo/D. Patterson, *Mind, Brain and Law*, 2013; vagy az esetkönyv, O. D. Jones/J. D. Schall/F. X. Shen, *Law and Neuroscience*, 2014.

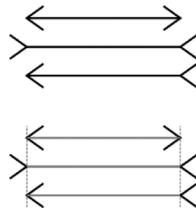
¹⁵ J. Bentham, *Anarchical Fallacies*, in: J. Waldron (szerk.), *Nonsense upon Stilts*, 1987, 53. o. a természetes jogokról.

¹⁶ T. W. Adorno, *Negatív dialektika*, 1997, 281. o.

¹⁷ J. Derrida, *A jog ereje: A hatalom misztikus alapjai*, in: *A hatalom misztikus alapjai*: D. Cornell/M. Rosenfeld/D. Carlson (szerk.), *Deconstruction and the Possibility of Justice*, 1992, 3ff, 13ff, 59ff. o.

¹⁸ S. Moyn, *Az utolsó utópia*, 2010.

az emberi jogok új keletűek, történelmileg esetlegesek és politikailag kétséges eredetűek, ami megfertőzi legitimitásukat. A második egy idegtudományi, pszichológiai revizionizmus, amely az emberi elme talán legbefolyásosabb modelljét - az elme kettős folyamatmodelljét¹⁹ - mozgósítja az emberi jogok eszméje ellen, azzal érvelve, hogy ez az eszme csupán az elme egy bizonyos mechanizmusának terméke, amely azonban nem irányíthatja a döntéshozatalunkat. Az ilyen elméletek következménye messzemenő. Az emberi jogok a szó technikai értelmében valami olyasminek tűnnek, mint egy kognitív illúzió, azaz olyan mentális jelenségnek, amelyet az emberi elme felépítése miatt az emberek egy bizonyos inputot adva szükségszerűen tapasztalnak, de amely valójában téves információt szolgáltat a világ valódi állapotáról.²⁰ Az emberi jogok érvényességével kapcsolatos hiedelmek ugyanolyan szükségszerűen megtapasztaltak és ugyanolyan illúziók, mint a Müller-Lyer-illúzió láttán keletkező benyomás:

A párhuzamos, különböző irányba mutató uszonyokkal rendelkező vonalak közül a felső vonal rövidebbnek tűnik a többinél, bár valójában mindegyik egyforma hosszú. Ez egy nagyon jól ismert vizuális illúzió, és annak ellenére, hogy mindenki ismeri a hatást, az ember még mindig így érzékeli. Ugyanígy az emberi jogok eszméje is kognitív illúzió, állítják: Olyan mentális mechanizmusok hajtása, amelyek bizonyos elképzeléseket közvetítenek, akár akarjuk, akár nem, és amelyek téves jellegét csak a racionális gondolkodás más formáival lehet korrigálni. Az emberi jogok igazolásának benyomása azonban úgy marad meg bennünk, mint a vonalak különböző hosszúságának benyomása. Nem szabadulhatunk meg tehát teljesen az olyan elképzelésektől, mint az emberi jogok, de megtanulhatjuk figyelmen kívül hagyni őket, amikor ez fontos.

Ez a két kritika azért hasznos, mert két olyan kérdéshez vezet, amelyre az emberi jogok elméletének választ kell adnia. Első pillantásra az első fajta kritika

¹⁹ Vö. D. Kahneman, *Thinking, Fast and Slow*, 2011.

²⁰ J. Greene, *Morális törzsek*, 2013. Kapcsolódó, de nem azonos érvelésért C. Sunstein, *Moral Heuristics*, *Behavioural and Brain Sciences* 28 (2005), 531. o.; valamint J. Mikhail, *Moral Heuristics or Moral Competence*, *Reflections on C. Sunstein*, *Behavioural and Brain Sciences* 28 (2005), 557. o., kommentárjait.

csak erkölcsi és jogtörténeti kérdéseket érint. Mélyebb szinten azonban az emberi jogok legitimitása forog kockán. Ha az emberi jogok pártos, politikailag gyanús eredetűek, az e nézet szerint aláássák legitimitásukat. Az implicit feltételezés az, hogy az emberi jogok jogosultságára vonatkozó állítás érvényességének kritériumai - és talán egyetemesen is - bizonyos történelmi eredetűek, bár nem fogalmazódik meg, hogy melyik eredet teszi az emberi jogokat legitimmé, csak az, hogy melyik eredet teszi őket illegitimmé. Ezt a tézist végső soron csak az emberi jogok igazolhatóságára vonatkozó állítások érvényességének alternatív elmélete bírálhatja, és egy ilyen elmélet felvázolása lehetetlen az emberi jogok episztemológiája és ontológiája nélkül.

Nyilvánvaló, hogy az emberi jogok legitimitása nem igazolható anélkül a feltételezés nélkül, hogy az "Az emberi jogok (egyetemesen) érvényesek" tétel valójában megismerési aktus, a belátás aktusa, és nem tévedés. Ez vezet a második kihíváshoz. Ez az álláspont azt állítja, hogy az emberi racionalitás vagy értelem gyakorlása szerkezetének és kognitív feltételeinek megfelelő, korszerű tudományos megértése nem ad érveket az emberi jogok eszméjének legitimitása mellett, nemhogy egyetemeségük mellett. Éppen ellenkezőleg, az ilyen elméletek azt állítják, hogy kemény tudományos alapokon nyugszik az olyan eszmék radikális és tiszteletlen kritikájának szükségessége, amelyeket ok nélkül állítanak a csodálatra méltó emberi vívmányok piedesztáljára, és amelyek rendesen az emberi gondolkodás szemétdombjára tartoznak. Egy ilyen perspektívából, amely az erkölcs alapvető elveit és az emberi jogok eszméjét afféle kognitív illúzióknak tekinti, Descartes gonosz démonának kísértete jelenik meg újra:²¹ Az általa elképzelhetetlennek hitt csaló isten most bennünk lakozik, kognitív gépezetünk részeként. Elménk végső soron - minden tévedés ellenére - nem egy belső fény, ahogy azt többek között Descartes remélte, amely a belátáshoz vezet.²² Épp ellenkezőleg, az emberi értelem szívében a homályosság forrásai elhomályosítják látásunkat, köztük az emberi jogok erkölcsiségének eszméje. Ahhoz, hogy értékelni tudjuk az ilyen állítások érdemeit, komolyan foglalkoznunk kell az elmeelmélet és az emberi jogok közötti kapcsolat kérdésével, és meg kell vizsgálnunk, hogy mit tanulhatunk az ilyen elméleti támadásokból.

Az alapvető kérdés, amely e megjegyzések alapjául szolgál, mélyen érinti a következőket

gazdag és termékeny gondolkodási hagyományba ágyazva. Nemcsak a "nyugati" gyakorlati filozófia úgynevezett története szempontjából meghatározó központi szókratészi feltevés, hogy az erkölcsi elvek és különösen az igazságosság az igazi emberi belátás tárgya.²³ Ebben az elmélkedésben a valódi belátás kritériumai a

²¹ R. Descartes, *Principia Philosophiae*, szerk. A. Buchenau, 1922, I, 29, 30. ²² *Ibid.*, I, 11, 30.

²³ Vö. pl. Platón, *Gorgiasz*, 508e-509a. A tudás tagadása ebben a szakaszban a tudás állítása után a legjobban "szókratészi iróniaként" értelmezhető, vö. G. Vlastos, *Szókratész*, 1991, 21ff. o., 236ff. o.

szemben a megalapozatlan véleménnyel vagy tévedéssel központi jelentőséggel bírtak és bírnak.²⁴ Hogy mi az, ami az igazságosságot konstitutívan meghatározza, és így ilyen kritériumot képez, az tehát központi kérdés a szókratész előtti²⁵ gondolkodástól kezdve egészen a kortárs igazságosságelméletekig.²⁶

A betekintés azonban nem csak ott van. Az embereknek a reflexió, a gondolkodás mentális folyamatán keresztül kell megszerezniük, és így a belátás megszerzéséhez szükséges eszköz - az emberi elme - aktív gyakorlásán keresztül. A modern ismeretelmélet egyik központi kérdése tehát az, hogy az elme szerkezete fontos-e abban, hogy mi számít a belátás kritériumának. Más szavakkal: Több-e a gondolkodás, mint a megismerés pusztja közege? Meghatározza-e - tulajdonságai és struktúrája révén -, hogy mi jelenik meg az ember számára igazságként és nem tévedésként? Az elme tulajdonságai és szerkezete meghatározóak-e a gondolkodás tartalma szempontjából? Ha ez így van, akkor ezeket a mentális tulajdonságokat és struktúrákat meg kell vizsgálni, hogy megértsük az emberi megismerés természetét és alapjait, beleértve az erkölcsi ítéletet és az erkölcsi megismerést is. Nemcsak a belátás tartalmáról, hanem a belátást biztosító elméről való elmélkedés is a modern filozófia klasszikus projektje. Ez - az elme felépítéséről alkotott eltérő vélemények ellenére - Descartes,²⁷ Locke,²⁸ és Leibniz²⁹ közös kísérlete arra, hogy leírja az emberi gondolkodás azon tulajdonságait, amelyek lehetővé teszik az ember számára a "művészetet és fáradságot" igénylő megértést, mert "az értelem, akárcsak a szem, miközben látásra készlet bennünket, és minden más dolgot érzékel, önmagáról nem vesz tudomást".³⁰ A hume-i elhatározás az, hogy utánajárjon a "titkos forrásoknak és elveknek, amelyek által az emberi elme

²⁴ Vö. Platón, *Euthyphron*, 5d, 6d-6e.

²⁵ Lásd pl. Szimonidész elveit, Platón, *Politeia*, 331e.

²⁶ J. Rawls, *A Theory of Justice*, 1971; S. Gosepath, *Gleiche Gerechtigkeit*, 2004; A. Sen, *The Idea of Justice*, 2009.

²⁷ Vö. pl. R. Descartes elemzése az emberi elméről, *Principia philosophiae*, 1922, I, VIIIff.

²⁸ Vö. J. Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, szerk. R. Woolhouse, 1997, I. könyv, I. fejezet, I. §.

²⁹ G. W. F. Leibniz, *Nouveau Essais Sur l'Entendement Humain*, szerk. W.v. Engelhardt/H.H. Holz, 1996, Előszó: "Il s'agit de savoir, si l'Ame en elle-même est vuide entierement comme des Tablettes, ou si on n'a encor rien de (Tabula Rasa) suivant Aristote et l'Auteur de l'Essay, et si tout ce qui y est trace' vient uniquement des sens et de l'experience, ou si l'ame contient originairement les principes de plusieurs notions et doctrines que les objets externes reveillent seulement dans les occasions, comme je le crois avec Platon et nous avec l'Ecole et avec tous ceux qui prennent dans cette signification le passage de S. Paul (Rom. 2, 15) qui marque que la loy de Dieu est dans les cœurs."

³⁰ J. Locke, *Esszé az emberi értelemről*, 1997, I. könyv, I. fejezet, I. §. "Az értelem, akárcsak a szem, miközben látásra készlet minket, és minden más dolgot érzékel, nem vesz tudomást önmagáról: és művészetre és fáradságra van szükség ahhoz, hogy távolra állítsuk, és saját tárgyává tegyük. De bármilyen nehézségek állnak is e kutatás útjában; bármi legyen is az, ami oly sokáig sötétben tart bennünket magunk előtt; biztos vagyok benne, hogy minden fényt, amit elménkbe engedhetünk; minden ismeretséget, amit saját értelmünkkel megtehetünk,

nemcsak nagyon kellemes lesz, hanem nagy előnyökkel is jár, ha gondolatainkat más dolgok keresésére irányítjuk."

működésében működtetett",³¹ az ész kritikájának kanti projektje, korunk "érett ítélőerejének követelése, amely nem hagyja magát többé az illuzórikus tudással elütni, és amely azt követeli, hogy az ész újból vállalja legnehezebb feladatát, nevezetesen az önismeretét".³² Bizonyos, hogy ez a projekt sokféle kritika tárgya volt - Heideggernek a karteziánus metafizikával szembeni kételyeitől³³ a wittgensteini externalizmusig.³⁴ De még mindig kiderülhet, hogy van némi érdeme annak, ha alaposan megvizsgáljuk "azokat a módokat, amelyek révén megértésünk eljut azokhoz a fogalmakhoz, amelyekkel a dolgokról rendelkezünk"³⁵, hogy elkerüljük a "rossz végén" kezdődő filozófiai vizsgálatást.³⁶

Ennek a megközelítésnek párhuzama van a modern nyelvfilozófiában és annak tézisében, miszerint a nyelv elmélete az emberi tudás elméletének szükséges eleme. Ennek egyik állandó kérdése, hogy a hétköznapi nyelvek tulajdonságai befolyásolják-e az emberi gondolkodás természetét, egy bizonyos nyelvhez viszonyítva azt,³⁷ vagy éppen ellenkezőleg, olyan okokat szolgáltatók-e, amelyek megerősítik a

³¹ D. Hume, *An Enquiry Concerning Human Understanding*, I. szakasz, in: P. H. Nidditch (szerk.), David Hume, *Enquiries*, 3rd szerk., 1975, 14. o.

³² I. Kant, *Kritik der reinen Vernunft* (1st ed. 1781), Akademie Ausgabe, Bd. IV, 9. o.: a követelés "der gereiften Urteilskraft des Zeitalters, welches sich nicht durch Scheinwissen hinhalten und eine Aufforderung an die Vernunft, das beschwerlichste aller ihrer Geschäfte, nämlich das der Selbsterkenntnis aufs neue zu übernehmen", fordítás: idem., *Critique of Pure Reason*, Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant, 1999, 100f. o.

³³ Vö. M. Heidegger, *Sein und Zeit*, 15.th ed., 1979, 89. o. a karteziánus metafizika hiányos világmegközelítéséről, különösen a "Zuhandenheit" (kéznél-lét) hiányáról.

³⁴ Vö. L. Wittgenstein, *Zettel*, szerk. G. E. M. Anscombe/G. H. v. Wright, 2007, 606, 608; Putnam, *Pragmatism*, 1995, 79. o.: "Az elme nem a fejben van". Konkrétan az idegtudomány kérdéséhez és általánosabban az elme externalista számbavételéhez lásd: M. R. Bennett/P. M. S. Hacker, *Az idegtudomány filozófiai alapjai*, 2003; M. S. Pardo/D. Patterson, *Minds, Brains, and the Law*, 2013, 12ff. o.: a szabálykövetés (fogalmi szükségszerűséggel) nem a fejben van.

³⁵ J. Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, 1997, I. könyv, I. fejezet, 2. §.

³⁶ *Ibid.*, I. könyv, I. fejezet, 7. §: "Mert úgy gondoltam, hogy az első lépés számos kérdés kielégítése felé, amelybe az emberi elme nagyon is hajlamos beleszaladni, az, hogy felmérjük saját értelmünket, megvizsgáljuk erőinket, és megnézzük, milyen dolgokhoz alkalmazkodtak. Amíg ez nem történt meg, gyanítottam, hogy rossz irányba indultunk el, és hiába kerestünk kielégülést a minket leginkább érintő igazságok nyugodt és biztos birtoklásában, miközben gondolatainkat a lét hatalmas óceánjára eresztettük, mintha az egész határtalan kiterjedés a mi értelmünk természetes és kétségtelen tulajdona lenne, amelyben nincs semmi, ami mentesülne a döntése alól, vagy ami elkerülné a felfogását."

³⁷ Vö. W. v. Humboldt klasszikus téziséét, *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaus*, in: idem., *Werke*, szerk. A. Flitner/K. Giel, 9th ed., 2002, Bd. III, 224. o., hogy a nyelv egy "eigenthu" mliche Weltansicht", a nyelv egyfajta világnézet. Számára a nyelvtudomány központi feladata annak meghatározása, hogy a nyelv milyen szerepet játszik a hiedelmek kialakulásában, uo., 153. o. A gondolkodás nyelv általi meghatározottságának Sapir/Whorf-hipotéziséhez vö. B. Whorf, *Language, Thought and Reality*, 1956, 212. o.; e tézis valószínűtlenségéről pl. S. Pinker, *The Language Instinct*, 1994, 59. o. stb.

menschlichen Sprachbaus, in: idem., *Werke*, 2002, Bd. III, p. 158f.

³⁹ W. N. Hohfeld, *Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning*, szerk. D. Campbell/P. Thomas, 2001, 12f. o.

⁴⁰ Ibid., 14. o.

a jogosult mérlegelési jogkörének gyakorlása,⁴¹ amelyet a jogosult kiváltságával pontosan ellentétes tartalmú kötelezettség hiánya határoz meg.⁴²

A jogok ebben az értelemben tartalmazhatnak, de nem azonosak a mások normatív helyzetének megváltoztatására irányuló normatív hatáskörrel. Az ilyen hatásköröket is jogként értelmezik néha. A hatalomban megtestesülő normatív képesség korrelál a hatalom gyakorlásának páciensére vonatkozó felelősséggel.⁴³ Ezzel szemben áll a páciens immunitása egy ilyen hatalommal szemben, ami a cselekvőnek az ilyen normatív változásokra való képtelenségét jelenti.⁴⁴

A pusztá kiváltságok elképzelhetőek: Normatív erejük gyenge, és abban áll, hogy egy bizonyos módon cselekedhetünk vagy nem cselekedhetünk anélkül, hogy egy másik személy jogait megsértenénk, ugyanakkor a kiváltság gyakorlásának akadályozása nem sérti a kiváltság viselőjének normatív pozícióját.⁴⁵ Az alapvető és emberi jogok nem ilyen pusztá kiváltságok. A valaminek a megtételére vagy meg nem tételére vonatkozó engedély együtt jár és alátámasztja a jogosultnak a címzethez fűződő követelését, valamint a jog jellegétől függően a megtételére vagy meg nem tételére vonatkozó kötelezettségét. A jogi jogot ráadásul a jog intézményei és szankciói érvényesítik. A jogokat következőképpen az alábbiakban négy normatív pozíció ilyen csoportjaként értelmezzük: a jogosult igényei és kiváltságai, a köteleések és a címzett nem-jogai.⁴⁶

Az ilyen erkölcsi vagy jogi jogok tartalma lehet hatalom, például a szerződés-kötés szabadsága, amelyet a jogosult kiváltságai és követelései, valamint a címzett szerződéses kötelezettségeket létrehozó kötelezettségei támasztanak alá, vagy a tulajdonhoz való jog esetében a tulajdonról való lemondás szabadsága (más jogi normák keretei között). Ez a normatív pozíció mentességekkel is párosulhat, például azzal, hogy nem kötelezhető szerződésekkel, kivéve, ha a megbízott beleegyezett.

A jog jogosultja vagy jogosultjai az adott jogtól függően változnak. Lehet egyetlen személy is, aki egy adott joggal rendelkezik, például szerződéses jogviszonyokban. Emberek egy csoportja, pl. egy ország lakosai vagy állampolgárai, élvezhetik a

⁴¹ Ez az úgynevezett akaratelmélet igazsága, vö. F. v. Savigny, *System des heutigen römischen Rechts*, Bd. 1, 1840, § 4; B. Windscheid, *Lehrbuch des Pandektenrechts*, 9.th ed., 1906, Bd. 1, § 37;

H. L. A. Hart, Természetes jogok: J. Bentham és John Stuart Mill, in: idem., *Essays on Bentham*, 1982, 80ff. o. Az érdekelmélettel szembeni feltételezett ellentét, vö. R. v. Jhering, *Geist des römischen Rechts*, Teil III, 1924, 337ff. o., talán a szubjektív jogok hiányos felfogásának terméke: Az autonómia védelme lehet az egyik olyan érdek, amelyet az ilyen jogok szolgálnak, és nem korlátlan, ami Jhering aggodalmának lényege volt.

⁴² W. N. Hohfeld, *Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning*, szerk. D. Campbell/P. Thomas, 2001, 14. o.

⁴³ *Ibid.*, 21. o. ⁴⁴ *Ibid.*, 28. o.

- ⁴⁵ Ibid. 16. o.; J. J. Thomson, *The Realm of Rights*, 1990, 46. o.; R. Alexy, *Theorie der Grundrechte*, 1985, 203. o.; R. Alexy, *Theorie der Grundrechte*, 1985, 203. o. stb.
- ⁴⁶ Ezeknek a viszonyoknak a deontikus logika eszközeivel való kifejezésére vö. pl. R. Alexy, *Theorie der Grundrechte*, 1985, 171ff. p.

ugyanazok a jogok. Az emberi jogok esetében - helyesen szólva - e jogok hordozói mind emberek, mert nincs más további jellemzőjük, mint az érintett személy embersége.⁴⁷ Az alapvető jogok alatt itt az emberi jogokat és más központi jelentőségű jogokat értjük, amelyek azonban - gyakran jó okokból - nem minden személyt illetnek meg. Az emberi méltóság garantálása számos jogrendszerben emberi jog, és fontossága miatt egyúttal alapvető jog is. A választójogot általánosan korlátozzák egy állam vagy más államhoz hasonló struktúrák, például az EU állampolgáira vagy tartósan ott élő személyekre, és ennek nyilvánvaló okai vannak. Mégis, a szavazati jog egy *adott* közösségben különös jelentőséggel bír az ember számára, és ezért alapvető jog, bár nem minden ember emberi joga, hogy ebben a konkrét közösségben szavazzon. Az a jog azonban, hogy egyáltalán részt vegyen *valamilyen* közösségben, emberi jog.⁴⁸

Az emberi és alapvető jogok lehetnek erkölcsi vagy jogi jellegűek. A jog és az erkölcs viszonya közismerten vitatott, és ez az emberi és alapvető jogok esetében sincs másként. A reális jogi hermeneutika azt a tanulságot vonja le, hogy a jogi jogok nem teljesen függetlenek az erkölcsi jogoktól.⁴⁹ Aligha leszünk képesek körülhatárolni bármely jogi alapjog hatályát anélkül, hogy ne vennénk igénybe egy elvi alapon nyugvó beszámolót arról, hogy miről szól ez a bizonyos alapjog és általában az alapjogok. Az alapvető jogok jogi értelmezését és alkalmazását szükségszerűen az alapvető jogok elmélete vezérli.⁵⁰

A jogászok és jogelméleti szakemberek néha úgy gondolják, hogy megtisztíthatják a jogot a nem jogi, különösen az etikai hatásoktól, nem utolsósorban azért, mert az etikát eredendően vitathatónak, szubjektívnek, és így károsnak tekintik a jog politikai célját, hogy - a demokráciában - közös alapon nyugvó, tekintélyelvű rendet hozzon létre.⁵¹ Ez a kísérlet nem lehet sikeres. Különösen az olyan nyílt szövegű normák, mint az emberi jogok, értelmezésre szorulnak és

⁴⁷ Heves vita folyik az állatok jogairól. Ezekben a megjegyzésekben semmi sem érinti közvetlenül azt a kérdést, hogy az állatok milyen normatív státuszt élveznek. Ez egyszerűen egy másik kérdés.

⁴⁸ Vö. 21 UDHR.

⁴⁹ Vö. M. Mahlmann, *Elemente einer ethischen Grundrechtstheorie*, 2008; R. Alexy, *Theorie der Grundrechte*, 1985; Dworkin nemrégiben még amellet is érvelt, hogy a jogot a (politikai) erkölcs egyik alágazataként kellene konceptualizálni, vö. R. Dworkin, *Justice for Hedgehogs*, 2011, 405. o..

⁵⁰ Vö. M. Mahlmann, Az obskúrus diktatúra? Az értékek és az alapjogok szekuláris megítélése, in: A. Sajo/R. Uitz (szerk.): *Alkotmányos topográfia: Értékek és alkotmányok*, 2010, 343ff. o.

⁵¹ A klasszikus példa H. Kelsen, *Reine Rechtslehre*, 2nd ed., 1960. Az exkluzív és inkluzív pozitivistákról szóló vitákról lásd: W. J. Waluchow, *Inclusive Legal Positivism*, 1994; J. Coleman, *The Practice of Principle*, 2001; J. Raz, *The Authority of Law*, 1979, 49f. o.

konkretizálás. Az értelmezés hermeneutikai szükségszerűségéből - kifejezetten vagy hallgatólagosan, tudatosan vagy tudatlanul - az alapjogok olyan, többé-kevésbé reflexív elméleteire támaszkodik, amelyeknek - többek között - etikai dimenziójuk is van. Bármit is gondoljunk az Emberi Jogok Európai Bíróságának a kínzás abszolút tilalmára vonatkozó ítélkezési gyakorlatáról és a kínzás abszolút tilalmáról szóló cikk értelmezéséről. EJEE 3. cikkét e tekintetben, az érvelés ezen értelmezés mellett vagy ellen, akár akarjuk, akár nem, tartalmazni fog bonyolult etikai érveket az emberi élet abszolút vagy relatív értékéről, az emberi méltóság létezéséről és terjedelméről, valamint más értékek versengő fontosságáról, például a harmadik felek jogairól a más személyeknek okozott kár megelőzése érdekében alkalmazott kínzás esetében, mint az EJEB e tárgyban hozott vezető ügyében.⁵² Ezenkívül az alapvető jogok katalógusa nem igazolható etikai megfontolások nélkül, mivel ezek a normatív igazolás végső forrásai.

A jog szólhat egyetlen személynek, több címzettnek vagy mindenkinek. A jogok lehetnek relatívak vagy abszolútak. A jogi emberi jogok a közhatalom - nemzeti, nemzetek feletti vagy nemzetközi - ellen irányulnak. Az adott jogrendszer fejlettségi szintjétől függően közvetlen vagy közvetett horizontális hatással is bírnak, így magánszemélyeket is köteleznek. A pozitív kötelezettségek normatív hatásai - néhány kivételtől eltekintve - világszerte széles körben elfogadottak.⁵³ Az erkölcsi emberi jogok a magánszereplőkre irányulnak. A nigériai parasztoknak például erkölcsi joga van ahhoz, hogy környezetüket ne pusztítsa el az olajkitermelő magáncégek tevékenysége. Az erkölcsi jogok a hatóságok ellen is irányulhatnak. Bár lehet, hogy Svájcban a jelenlegi törvények szerint nincs jogi joga valakinek minaretet építeni (bár az eset korántsem egyértelmű), eléggé hihető okok szólnak amellett, hogy a hívők erkölcsi joga, hogy az általános szabályok, például az építésbiztonság keretein belül meghatározzák a szakrális épületek formáját, és hogy ezt az erkölcsi jogot jogellenesen sérti a minaretekre vonatkozó hatályos törvényi tilalom.

Az emberi jogi katalógusok tartalma eltér egymástól, gyakran döntő részletekben. De a

van egy csoport központi álláspont, amelyek az alapvető jogok alapelemei: méltóság, élet, testi épség, szabadság, egyenlőség és szolidaritás. Ezek elvont fogalmak, amelyek részleteikben vitathatóak, de nem nélkülözik az *első látásra* való tartalmat. Ezen túlmenően a kidolgozott kódexek az emberi jogi katalógusok általános *telosából* levezetett egyéb jogokat is tartalmaznak, amelyek ezeket az alapvető tartalmakat szolgálják és védik, például a szociális jogokat, a politikai jogokat, az intézményekhez való jogokat, amelyek relevánsak az alkalmazásukhoz

⁵² EJEB (nagytanács), 22978/05. sz. fellebbezés, 2010. június 1., [Contra Németország](#).

⁵³ Vö. DeShaney kontra Winnebago Count 489 US 189 (1989) (USA).

jogok, például egy igazságszolgáltatási rendszer, és így tovább. Az Egyetemes Nyilatkozat kiváló példa erre.⁵⁴

Ezek az észrevételek felületesek, és számos jogosítványt kihagynak, különösen a fejlett jogrendszerek jogosítványait. A jelen korlátozott célnak azonban elegendőek.

iv a jogok története

E pontosítások után lehet foglalkozni a következő kérdéssel: Hogyan alakult ki az emberi jogok eszméje? Milyen tanulságokkal szolgál ez a történelmi útvonala a vizsgált kérdés szempontjából? A fenti elemzés alapján az emberi jogok ebben az összefüggésben leginkább úgy értelmezhetők, mint az összes emberi lény normatív pozícióinak bonyolult szövevénye: Ezek - a másokkal szembeni kiváltságok és a viselőjük kötelezettségeinek hiánya, a mindenkit legalább annyira erkölcsileg kötelező követelések és kapcsolódó kötelességek - egy normatívan körülhatárolt és védett tér az egyének számára. Ezekkel a normatív eszközökkel biztosítják az emberi méltóságot, az életet, a sérthetlenséget, a szabadságot, az egyenlőséget és az erkölcsi és jogi megélhetést.⁵⁵

A kortárs vitákat vizsgálva megfigyelhetjük, hogy a történelmi elemzést gyakran használják az emberi jogokról szóló vitákban azzal a kritikai szándékkal, hogy feltárják a jogok sötét történetét. Az emberi jogokat nem az emberiség egyetemes törekvéseinek és "a zárt társadalmak ajtónyitóinak" tekintik⁵⁶, amelyek megkérdőjelezik az illegitim hatalmat és megerősítik a gyengéket, hanem inkább úgy, hogy

⁵⁴ Vö. pl. a szociális jogok tekintetében a következő cikket. 22-27. cikk; a politikai jogok esetében az UDHR 22-27. cikke. 21. cikk; az intézményi jogok esetében az UDHR 21. cikke; az intézményi jogok esetében az UDHR 21. cikke. 10., 28. SZ.

⁵⁵ Tekintettel a jelenlegi viták néhány ellentmondására: Az emberi jogok nem korlátozódnak a nemzetközi jog jogi rendelkezéseire. Egyrészt a pozitív jogtól független normatív pozíciót jelölnek ki (a természetjog-elméletben vagy a kortárs erkölcselméletben) a leírt tartalommal. Másrészt a jog különböző eszközöket fejlesztett ki e jogok védelmére: Először is az alkotmányos jogokat, amelyek védelmüket nemcsak az állampolgárookra, hanem minden emberre kiterjesztik, állampolgárságtól vagy tartózkodási jogtól függetlenül. A mai, jól fejlett alkotmányos rendszerekben ilyen például az emberi méltóság központi joga. Egy másik eszköz a hagyományos nemzetközi jog. Az olyan proto-államszerű struktúrák, mint az EU és annak szupranacionális jogrendje, hasonló védelmet biztosítanak. Az egymással összefonódó jogterületekről lásd részletesen: M. Mahlmann, Human Dignity and Autonomy in Modern Constitutional Orders, in: M. Mahlmann, Human Dignity and Autonomy in Modern Constitutional Orders: M. Rosenfeld/A. Sajó' (szerk.), *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*, 2012, p. 370ff. Az emberi jogok technikai jelentésének hiányos értelmezésére lásd S. Moyn, *The Last Utopia*, 2010, az emberi jogokat az állami szuverenitást korlátozó nemzetközi normákkal azonosítva.

⁵⁶ L. Wingert, *Tüfner zu geschlossenen Gesellschaften*, in: R. Elm (szerk.), *Ethik, Politik, Kulturen im Globalisierungsprozess*, 2003, 392ff. o. Ez az "ajtónyitó" funkció nemcsak politikai, hanem - ahogy Wingert helyesen érvel - episztemikus dimenzióval is rendelkezik:

Az emberi jogok eszméje segít azonosítani az alapvető normatív pozíciók megsértését. Ez fontos állítás: az ilyen értelemben vett emberi jogok heurisztikus eszközként szolgálnak az igazságtalanságok felfedezéséhez.

a pártpolitika és a politikai vallás ravasz cselszövései.⁵⁷ Ez a fent említett történelmi, genealógiai emberi jogi revizionizmus kihívása. Az emberi jogok kontingens eredete nem pusztán semleges történelmi tény, hanem sötét örökségük azt mutatja, hogy nem "utolsó utópia", hanem végső soron reakciós, vallásilag elfogult eredetük által delegitimáltak, minden későbbi, hatásában végső soron kétséges átalakulás ellenére is.⁵⁸

Ez a nézőpont meglepőnek tűnhet, mivel a történelmi fejlődés önmagában nem igazolhat vagy delegitimálhat egy normatív intézményt: A történelmi pálya ténszerűsége nem szolgáltat normatív indokokat. A történelem folyamata egy dolog, a történelem termékeinek igazolása egészen más, nem utolsósorban az emberi jogok esetében.

De a jelenlegi viták és a mögöttes gondolat miatt, hogy a genealógia valóban fontos lehet az igazolás szempontjából, hasznos megállni egy pillanatra, és megkérdezni: talán igazuk van ezeknek a hangoknak? Az emberi jogokat valóban beszennyezi sötét eredetük?

Az emberi jogokkal kapcsolatos minden olyan vizsgálat első fontos lépése, amely az ilyen állítások érdemeit értékeli, nem az, hogy elkövessük azt a módszertani hibát, hogy olyan szavakat vagy kifejezéseket keresünk, mint a *jogok*, *Recht*, *ius* és így tovább, hanem az ilyen történelmileg és jelenleg használt kifejezések eszméjét, jelentését. Hogy miről szól ez az eszme, azt fentebb már felvázoltuk, és legalább két központi dimenziója van, a *jog formális fogalma* és az alapvető vagy emberi jogoknak tekintett dolgok *sajátos tartalma*. Az emberi és alapvető jogok megfelelő történetének mindkét dimenziót meg kell vizsgálnia, és meg kell néznie, hogyan és mikor fedik egymást.

Következésképpen, ha az emberi jogok eszmetörténetére gondolunk, akkor ennek az eszmének explicit és - minél mélyebbre ásunk - valószínűleg implicit kifejezéseit kell keresnünk. Ez a lépés központi jelentőségű egy második tévedés elkerülése szempontjából: az intellektuális és gyakran kulturális, pontosabban a nyugati elitizmus tévedése.

⁵⁷ Vö. S. Moyn, Personalism, community, and the origins of human rights, in: S.-L. Hoffmann/S. Moyn (szerk.), *Human Rights in the Twentieth Century*, 2011, 85ff, 87. o.: "Az emberi jogokat kezdetben szorosan össze kell kapcsolni a konzervativizmus korszakalkotó újraalkotásával"; idem, *The Last Utopia*, 2010, 47. o.: "Néhány év elteltével az emberi jogok eszméje által felhalmozott jelentések olyannyira földrajzilag specifikusak és ideológiailag pártosak voltak - és leggyakrabban olyan elválaszthatatlanul kapcsolódtak a keresztény, hidegháborús identitáshoz -, hogy mély rejtélyt jelentett, hogy később valamilyen más köntösben visszatérhettek", *ibid.* 54., 74ff. o.

⁵⁸ Vö. S. Moyn, *Az utolsó utópia*, 2010, 225. o. az emberi jogok eszméjének belső korlátairól és terheiről. Az emberi méltóság esettanulmányáról és egy hasonló alapokon nyugvó kritikáról, azzal a következtetéssel, hogy a koncepció használhatatlan, idem: *The Secret History of Constitutional Dignity*, in: C. McCrudden (szerk.), *Understanding Human Dignity*, 2013, 95ff, 95, 111. o.; idem. az emberi jogok folyamatos zavarairól, *Qui Parle* 22 (2013), 95ff, 107ff. o. hangsúlyozza szkepticizmusát, némi minősítéssel, tekintettel arra, hogy egyelőre nincs sokkal jobb.

Valamivel pozitívabb hangvételben idem., *Human Rights and the Uses of History*, 2014,
135ff. o. A vallási elfogultságról lásd idem. idem., *Christian Human Rights*, 2015.

Még ha a kanonikus szövegekben kifejezett gondolkodástörténetre korlátozzuk is a szemléletünket, nyilvánvaló, hogy az emberi jogok eszméjének nyomai sokrétűek. Elég lehet három példa nagyon különböző korszakokból: Az ókor, a kora újkor és a felvilágosodás. A jogok történeti elemzésének fontos hozzájárulásai nem hagyták figyelmen kívül, hogy a fogalomhasználat felszíne alá kell nézni ahhoz, hogy komolyan foglalkozzunk a kérdéssel.⁶¹ Ennek eredményeképpen azt állították - még hozzá eléggé hihető módon -, hogy az ókor központi igazságossági elméleteiben nem azért találhatunk implicit jognyilatkozatot, mert bizonyos szavakat találtak a szövegekben, hanem azért, mert ezeknek az elméleteknek és az azokból következő tartalmaknak a megfelelő, érdemi és persze nehézkes elemzése meggyőzővé teszi az ilyen értelmezést.⁶² Az biztos, hogy az ilyen elméletekben szereplő jogok nem voltak görög prózában megfogalmazott egyetemes deklarációk, és sok tekintetben meglehetősen ellentétesek az emberi jogok plauzibilis halmazával⁶³, de mégis valami releváns és érdekes az eszmetörténet szempontjából. Ez nemcsak a formai kategóriát és annak használatát illetően van így, hanem a lényegi kontúrjaik fokozatos megrajzolásának története szempontjából is: például ha Szókratésznek az emberi autonómia tiszteletben tartására⁶⁴ és az ezzel járó, másokhoz és értékükhöz való viszonyulására gondolunk.

A természetjogi hagyomány az európai kontextusban számos egyéb példák. Vegyük Grotiust. Széles körben úgy tartják, hogy ő újrafogalmazta a természetjogról szóló skolasztikus elmélkedést, amelynek gyökerei a patrisztikus gondolkodásban és a Stoa⁶⁵ gyökerei voltak, és átalakította azt a modern természetjogi hagyomány koncepciójává.⁶⁶ Volt egy

⁶¹ Vö. G. Vlastos, Rights of Persons in Platón, in: idem., *Studies in Greek Philosophy*, Vol. II, *Socrates, Platón, and Their Tradition*, 1995, 124. o. arról a nyelvi tényről, hogy a jogelmélet szempontjából irreleváns, hogy a jog eszméjének kifejezésére különböző ógörög kifejezéseket használtak.

⁶² G. Vlastos, Rights of Persons in Platón, in: idem., *Studies in Greek Philosophy*, Vol. II, *Socrates, Platón, and Their Tradition*, 1995, 104ff. o.; és a szemantikai elemzés idem., *Social Justice and the Polis*, in: idem., *Studies in Greek Philosophy*, Vol. II, *Socrates, Platón, and Their Tradition*, 1995, 70ff. o.

⁶³ Ahogy G. Vlastos helyesen megjegyzi, Platón igazságosságelméletének központi problémája az, hogy a polisz polgárait végső soron nem tekinti öncélúnak, idem., *Social Justice and the Polis*, in: idem., *Studies in Greek Philosophy*, Vol. II, *Socrates, Plato, and Their Tradition*, 1995, 91. o..

⁶⁴ Például a dialóguspartnerek erkölcsi autonómiáját sugallva, vö. például G. Vlastos, *Szókratész*, 1991, p. 44.

⁶⁵ A skolasztikus és antik gyökerekről vö. pl. T. Irvin, *Az etika fejlődése*, II. kötet. 2008, 99. o.

⁶⁶ Vö. pl. C. Thomasius, *Fundamenta juris naturae et gentium*. Editio Quarta. 1718, p. 3, § 1 a természetjogi elméletről: "Ut enim Grotius hanc utilissimam disciplinam pulvere scholastico commaculatam & corruptam, ac tantum non exanimaram primus iterum suscitavit ac purgare incepit"; vagy K. Haakonsson, Hugo Grotius and the History of Political Thought, in: *Politikai elmélet* 13 (1985), 239ff. o., 239. o.

analitikusan kifinomult elképzelése az emberi jogokról⁶⁷ alapvetően nem korlátozódott bizonyos lényecsoporthoz, ⁶⁸ bár elméletéből nem hiányoztak azok az elemek, amelyek alátámaszthatták az európai államok birodalmi ideológiáját, amely sok kárt és szenvedést okozott az európai hatalmak uralma alá vetett embereknek.⁶⁹ Ennek a példának van némi jelentősége: Grotius műve évszázadokon át nemcsak a jogi, hanem az etikai gondolkodás tankönyvét is képezte az európai kulturális kontextus szellemi negyedének.⁷⁰ Hogy végül az alapvető és emberi jogok eszméje a felvilágosodásban és annak közvetlen előzményeiben kiemelkedő szerepet játszott, nem szorul érdemi érvekre.

Az utóbbi időkben egyre nagyobb erőfeszítéseket tesznek arra, hogy kritikusan megvizsgálják a jogi gondolkodás klasszikus elemeinek elfogultságait és korlátait, és hogy igazságot tegyenek a gyakorlati filozófia más, az úgynevezett nyugati hagyományon kívüli hagyományainak.⁷¹ Jó okunk van arra, hogy folytassuk ezt az erőfeszítést, amely az emberi jogok történetének egy újabb összetett dimenzióval bővíti az emberi jogok történetét.

Az emberi jogok történeti bemutatásának nagy figyelmet kell fordítania ezekre a kérdésekre - a történelemben a jogokról való gondolkodás gazdagságára, az elméletek elemzésének szükségességére a szavak keresése helyett a burkolt gondolatok keresése érdekében, az emberi megnyilvánulások számos formájának és az elméleti gondolkodáson túlmutató, gyakran igen jelentős tartalmának éles tudatosítása, az elit körökön túli emberi gyakorlatok mély etikai következményeinek, nem utolsósorban az emberi küzdelmeknek a szükséges tiszteletben tartása, valamint az eurocentrikus vagy más bölcs szűk látókörűség elhagyása. Mindezek fényében és annak fényében, amit az emberi jogok történetéről mondanak, az a tézis, hogy az emberi jogok eszméje és annak jelentősége az Amnesty International (bármennyire is csodálatra méltó),⁷² Jimmy Carter⁷³ vagy a katolikus perszonalizmus tevékenységének legújabb kori terméke.⁷⁴

⁶⁷ Vö. H. Grotius jogfelfogása, H. Grotius, *De Iure Belli ac Pacis Libri Tres*, szerk. J. Brown Scott, 1995, I, IV, V, XVII.

⁶⁸ *Ibid.*, I, IVff.

⁶⁹ Vö. véleményeit idem. in: *De jure praedae commentarius*, szerk. H. G. Hamaker, 1868. A holland gyarmatosítás összefüggéseiről R. Tuck, *The Rights of War and Peace*, 1999, 79ff. o.

⁷⁰ R. W. Lee, Hugo Grotius, in: *Proceedings of the British Academy* 16 (1930), p. 219ff, 267. o.: De jure belli ac pacis "ellátta Európa nemzeteit, különösen a protestáns nemzeteket azzal, amire vágytak - a nemzetközi kapcsolatok racionális elméletével, amely felszabadult a teológiától és az egyházak tekintélyétől. Jól megfelelt arra, hogy az Új Európa (független hatalmak tömörülése) tankönyve legyen, amelyre a westfáliai béke rányomta a pecsétjét".

⁷¹ Pl. A. Sen, *Az igazságosság eszméje*, 2009, 37. o. és a továbbiakban.

⁷² Vö. S. Moyn, *Az utolsó utópia*, 2010, 3. o. és köv: "Az emberi jogok drámája tehát az, hogy az 1970-es években látszólag a semmiből bukkantak fel."

⁷³ Vö. *ibid.*, 217. o.: "A Carter-kormányzat idején, amelynek egyértelműen újonnan megszerzett

közéleti szerepét köszönhette, az emberi jogi mozgalom általában szövetségesként kezelte a kormányt."

- ⁷⁴ S. Moyn, Personalizmus, közösség és az emberi jogok eredete, in: S.-L. Hoffmann/S. Moyn (szerk.), *Human Rights in the Twentieth Century*, 2011, 85ff. o.

szembetűnően félrevezetőnek tűnik. Az emberi jogok története a "folytonosság és a megszakítottság" története,⁷⁵ és az emberi jogok fent vázolt eszméje bizonyára nem minden kultúrában fogalmazódott meg kifejezetten az idők kezdete óta. Ez nem utolsósorban azért van így, mert az emberi történelem egy hosszú út az emberi önmegértés felé, egy kanyargós, tragikus út, korai előrelépésekkel és a visszalépés korszakaival, amely lassan kiismeri az emberek legfontosabb gondjait és sebezhetőségét, és végül kialakítja az emberiség olyan fogalmát, amelyet nem torzítanak és töredeznek a nem, bőrszín, kulturális származás és hasonlók alapján történő kirekesztés ideológiái. Ennek az eszmének azonban számos nyoma felfedezhető a történelemben, számos kultúra híres gondolkodásának és művészetének magasabb szintjein, de a történelem hátsó udvaraiban is, ahol az elfeledett, gyakran elnyomott és gyorsan elfelejtett emberek laknak, akiket gyakran elnyomnak, és akik a lázadás és a mindennapi egyenlőség cselekedeteiben még mindig megmutatják, hogy milyen jogok, bár megtagadva, de valóban az övék.

Az emberi jogok történelmi gyökerei tehát mélyen gyökereznek. Nem csak egy kultúra, gondolatrendszer, vallás vagy politikai program monopóliuma. Az biztos, hogy az emberi jogokkal visszaéltek és jelenleg is visszaélnak politikai célokra. Úgy tűnik, ez a sorsa minden nagy emberi eszmének. De az eszmét nem feltétlenül delegitimálja a politikai ellenfelei által elkövetett visszaélés. A jogban megtestesülő emberi jogok ugyanúgy nem csak szép erkölcsi elmék ártatlan szülöttei. Számos politikai erő termékei, beleértve azokat is, amelyek néha távol álltak az emberi jogok eszméjéhez való komoly ragaszkodásuktól.⁷⁶ Ez megint csak nem meglepő, ha figyelembe vesszük az emberi intézmények kialakulásának módját a történelemben. De az emberi jogokat nem feltétlenül szennyezik be ezek az eredetek, ha egyébként indokoltak. Ha ezt figyelmen kívül hagyjuk, elmulasztjuk az emberi jogok történetének egy lényeges elemét: "az emberi jogi eszme normatív erejének történelmileg meggyőző bemutatását".⁷⁷

Az eszmetörténet érdekes tanulságai tehát egy olyan kérdést vetnek fel, amely nagyban különbözik attól, amit a jelenlegi emberi jogi történészek tárgyalnak.

⁷⁵ Vö. C. McCrudden, *Human Rights Histories*, *Oxford Journal of Legal Studies* 35 (2015), p. 179ff, 181. S. Moyn, *The Continuing Perplexities of Human Rights*, *Qui Parle* 22 (2013), p. 95ff, 96ff, elismeri ezt. Azzal védekezik, hogy őt a fogalomtörténet érdekli, nem pedig egy eszme története, *ibid.*, 98. o. Történeti beszámolója mindenesetre nem erről szól: Nem csupán a fogalmak használatát követi nyomon (ha ezt értjük fogalomtörténet alatt, szemben az eszmetörténettel), hanem azt, amit ő egy apolitikus, moralista és elszegényedett utópia kialakulásának tekint. A korábban kirekesztett csoportok befogadásának logikájáról L. Hunt, *Inventing Human Rights*, 2008, 146ff. o.

⁷⁶ Vö. Jan Smuts híres példáját és a "méltóság" kifejezés beemelését az ENSZ Alapokmányába, M. Mazower, *No Enchanted Palace*, 2009, 28. o., vö.

⁷⁷ C. McCrudden, Human Rights Histories, *Oxford Journal of Legal Studies* 35 (2015), 179ff, 203. o.

revizionizmus. A kérdés a következő: Miért alakult ki az emberi jogok eszméje így vagy úgy egészen más történelmi és kulturális kontextusokban? Miért virágozik ma is, nem utolsósorban alulról építkezve, számos politikai ellenfele ellenére? Melyek ennek a ténynek a mélyebb okai? Az egyik válasz erre az alapvető kérdésre az a feltételezés, hogy a gyakorlati megértés elvileg minden ember számára közös, és ennek gyakorlása elvezet a jogokkal kapcsolatos felismerésekhez, ha elgondolkodik a saját egzisztenciális helyzetén. Ez semmiképpen sem meglepő vagy furcsa hipotézis, hiszen az emberi történelem számos gondolkodási áramlatának alapfeltevése, nemcsak az olyan nyilvánvaló eseteknek, mint a természetjogi elmélet és a felvilágosodás erkölcsi megértés elmélete. Ez a kortárs emberi jogi kultúra, emberek millióinak rejtett munkahipotézise, annak ellenére, hogy a különböző relativizmusok egyes tudományos és politikai viták számára fontosak. Az emberi jogok projektjének alapfeltevése, hogy az emberi jogoknak mindenki számára van értelme. Az egész projekt abból az elképzelésből indul ki, hogy minden "ésszel és lelkiismerettel" felruházott ember képes megérteni, hogy vannak emberi jogok saját maga és mások számára - függetlenül kultúrától, neveltetéstől, nemtől, bőrszíntől és hasonlótól. Az emberi jogi projekt egy darab optimizmus a közös emberi belátás lehetőségéről: A sok akadály ellenére - nem utolsósorban az erős ideológiák, a felszított gyűlölet, az erkölcsi szűklátókörűség egyes körökben való ápolása - lehetségesnek tartjuk, hogy az emberek a reflexió és a kulturális változás talán hosszú és fájdalmas folyamatain keresztül eljuthatnak annak megértéséhez, hogy léteznek ilyen jogok, és hogy megérik azt a gondosságot, szenvedélyt és áldozatot, ami ahhoz szükséges, hogy élővé váljanak.

Így az igazi válasz a genealógiai, történeti emberi kihívásra. jogrevizionizmus nem bizonyíték az emberi jogok történelmi, egyetemes jelenlétére az emberi történelemben. Egy ilyen bizonyíték nem lehetséges és nem is szükséges. Az emberi jogok történelmi, genealógiai és normatív relativizálására az igazi válasz az indokok erejének újbóli megerősítése, egyrészt az emberi jogok érvényessége mellett, másrészt az emberi lények alapvető és egyetemes erkölcsi megismerési képessége valóságának feltételezése mellett, amely mindenki számára biztosítja az episztemikus hozzáférést az emberi jogok eszméjéhez. Az erkölcsi megismerésnek ez az emberi képessége nem csupán néhány filozófuskirály, néhány különleges nép, kultúra vagy vallás kiváltsága. Nem a fehérek és az emberek kiváltsága, és nem is csak egyetlen kor kiváltsága. Az emberi jogok eszméjének és gyakorlatának története ebből a szempontból e nagy eszme állandóan megújuló megközelítéseinek története, nagyon különböző formákban, történelmi, társadalmi, kulturális és vallási kontextusokban, gyakran implicit, mindig töredékes, tétova és tökéletlen. Korunk ennek a történelemnek csak

egy fejezete. És, hogy biztosak legyünk benne, más időkben jobban felismerjük megértésünk határait.

és az alapvető jogok gyakorlása. Nincs okunk feltételezni, hogy jobban járunk, mint máskor, hogy teljesen felfogjuk azt, amit olyan nehéz kifejleszteni, és még nehezebb a valós étellel kitölteni.

Az emberi jogok széles körben megvitatott kihívásának kritikája következképpen két kérdést vet fel, amelyek a kérdés valódi lényegét jelentik: Először is, igazolhatóak-e az emberi jogok, és ha igen, hogyan? Másodsor, mik a feltételei egy ilyen igazolási elmélet episztemológiai és ontológiai plauzibilitásának? Milyen normatív megismeréseméletet feltételez?

Az emberi jogok történeti, sőt historizáló elméletei tehát nem kínálnak menekülési utat az emberi jogok igazolásának elmélete és azok episztemológiai és ontológiai aspektusai elől. Ez azt mutatja, hogy a történeti emberi jogi revizionizmus érdemeinek áttekintése nem indokolatlan kitérő, hanem éppen ellenkezőleg, egyenesen e megjegyzések központi témájához, az emberi gondolkodás és az emberi jogok eszméje közötti kapcsolat kérdéséhez vezet. Pontosabban, azt a kérdést veti fel, hogy az erkölcsi belátás, ha úgy tetszik, a gyakorlati ész egyetemes képességének, amely minden emberben közös, és így a perspektivizmus különböző formáinak ismeretelméleti alternatívája,⁷⁸ a mai gondolkodás számára van-e értelme.⁷⁹

Ennek megválaszolásához előfeltétel az emberi jogok igazolásának elmélete, amely túlmutat azokon a konkrét politikai vagy vallási stratégiákon, amelyek az emberi jogok eszméjét saját céljaira kívánták felhasználni. Egy ilyen elmélet megmondja, hogy milyen okok igazolják az emberi jogokat. Csak ha ez tisztázott, akkor lehet feltenni a kérdést, hogy az emberi elme egy bizonyos struktúrájának van-e jelentősége az igazolás projektje szempontjából, nem utolsósorban annak delegitimálása szempontjából, ahogyan azt a neuro- tudományos, neo-emotivista emberi jogi szkepticizmus állítja, amelyet később tárgyalunk.

v a jogok igazolása

1 Az indoklások sokfélesége

Indokoltak-e az emberi jogok? E kérdés megválaszolásához különbséget kell tennünk a magyarázó és az igazoló elméletek között, bár néha az emberi jogok legitimitására vagy illegitimitására vonatkozó magyarázatok és kijelentések a magyarázó elméletek és az igazoló elméletek közé tartoznak.

⁷⁸ A perspektivizmusról vö. F. Nietzsche, *Jenseits von Gut und Böse*, in: idem., *Kritische Studienausgabe*, G. Colli/M. Montinari (szerk.), Bd. 5, S. 12. A történelmi revizionizmus nem feltétlenül ékelődik a perspektivizmushoz: Azt állíthatja, hogy az embereknek van egy olyan alapvetően közös világszemlélete az idők folyamán, amely azonban az 1970-es évekig nem hozta létre az emberi jogok fogalmát.

⁷⁹ Hogy ez nem nyilvánvaló, azt jól mutatja Habermas megjegyzése, miszerint a szubjektív ész "zerbro-chen", in pieces, idem., *Faktizität und Geltung*, 1992, p. 17.

például a fentebb tárgyalt genealógiai revizionizmusban, de más megközelítésekben is, amelyek az emberi jogok eszméjének védelmét célozzák.⁸⁰ A magyarázó elméletek az emberi jogok létezésének okairól szólnak. Sokféle ok elképzelhető - társadalmi, történelmi, politikai, antropológiai, kognitív. Ezek közül egyiknek sincs önmagában semmi köze az emberi jogok igazolásához, mivel ez utóbbiak végső soron nem az emberi jogok eredetének oksági okokra vonatkozó beszámolóin alapulnak, hanem legitimitásuk normatív alapjain - erre a témára még visszatérünk.

Az emberi jogoknak különböző igazoló elméletek léteznek, némelyik deonto- logikus, némelyik konzekvencialista irányultságú, némelyik az erényetika köréből. A *társadalmi funkcionalista elméletek* például azt állítják, hogy az emberi jogokat nem csak magyarázza, hanem igazolja is a sikeres társadalmi integrációra vonatkozó funkciójuk, azáltal, hogy "nyitva tartják a jövőt" egy autopoietikus társadalmi rendszer reprodukciója számára.⁸¹ Az emberi jogok mellett szóló érvek a *jog gazdasági elemzése* szempontjából rámutatnak arra, hogy az emberi jogok bizonyos formái növelik a hatékonyságot.⁸² Az ilyen elemzést a *viselkedési közgazdaságtan* és a pszichológiai heurisztikák, a keretezési minták és az olyan előítéletek, mint a kockázatkerülés, a prospektus-elméleten belül a⁸³ pszichológiai heurisztikák és kutatások is segíthetik, amelyek a költség-haszon elemzésben egy deontológiai küszöbértéket is figyelembe vesznek.⁸⁴ A *kontraktualizmus* az emberi jogokat a szerződő felek feltételezett konszenzusával, a⁸⁵ *diskurzuselmélet* a deliberatív folyamat után elért konszenzussal igazolja az ideális beszédhelyzet feltételei között, ahol nem a hatalom, hanem a "zwanglose Zwang des besseren Arguments", a "jobb érvek kényszerítetlen ereje" uralkodik.⁸⁶ Ez a deliberatív folyamat

⁸⁰ H. Joas, *Die Sakralität der Person*, 2011.

⁸¹ Vö. pl. N. Luhmann, *Die Gesellschaft der Gesellschaft*, 1997, 1094ff. o.

⁸² Vö. az alkotmányos jogok elemzéséből vett ilyen érvelésre példaként R. Posner, *Economic Analysis of Law*, 9th ed., 2014, 978. o.: "Egy házkutatás (vagy lefoglalás) akkor ésszerű, ha a házkutatás költsége a magánélet sérelmében (B) kisebb, mint annak valószínűsége (P), hogy a házkutatás nélkül a házkutatás célpontját nem lehet elítélni vagy más módon ártalmatlanná tenni . . . , megszorozva a társadalmi veszteséggel (L), ha elkerüli a büntetést". A kínzás elemzését lásd: ibid. 984. o., azzal érvelve, hogy normál körülmények között a kínzás rendszeresen túl költséges, de a terrortámadások megelőzése esetén hatékony: "A kényszervallatás költség-haszon elemzése drámaian megváltozna, ha például a kihallgatás egy terrorista összeesküvésre vonatkozna, és a kihallgatott személy - aki a cselekmény periférikus szereplője, de létfontosságú információk birtokában van - nem büntetőjogi büntetéssel, hanem csupán illegális külföldiként való kitoloncolással, folyamatos megfigyeléssel vagy figyelmeztetéssel nézne szembe." (A kihallgatott személyt nem lehet büntetni).

⁸³ Érdekes példa erre az egyik oldalon a polgári és politikai jogok, a másikon a szociális és gazdasági jogok vitájának rekonstrukciója abból a szempontból, hogy ezeket veszteségként vagy nyereségként fogalmazzák meg, vö. E. Zamir, *Law, Psychology and Morality*, 2015, 143. o. stb.

⁸⁴ A küszöbdeontológiáról E. Zamir/B. Medina, *Law, Economics and Morality*, 2010, 41ff. o.

⁸⁵ Pl. J. Rawls, *A Theory of Justice*, 1971; T. M. Scanlon, *What We Owe to Each Other*, 1998.

⁸⁶ J. Habermas, *Faktizität und Geltung*, 1992, 138. o.

megvalósítja a megigazuláshoz való alapjogot⁸⁷ és lehetővé teszi mindenki szubjektivitásának reflexív önérvényesítését uralom nélkül.⁸⁸ *Az érdek- vagy szükségletelméletek szerint az emberi lények bizonyos érdekei vagy szükségletei olyan birtoknyakad emberi jogok fakadnak.*⁸⁹ Mások azt állítják, hogy az emberi jogok biztosítják a jó életre való törekvés alapvető feltételeit.⁹⁰ Az "expanzív naturalizmuson" alapuló teleologikus *személyiségelméletek* azért igazolják az emberi jogokat, mert azok az emberi cselekvőképesség előfeltételei.⁹¹ *Az interpretacionizmus* azt vallja, hogy a jogok tulajdonítása a legjobb, megkerülhetetlenül normatív értelmezés eredménye olyan fogalmak esetében, amelyek nem kritérium jellegűek vagy természetes jellegűek, hanem értelmező jellegűek, beleértve sarkalatos pontként az emberi méltóságot mint önbecsülést, hitelességet és mások emberségének tiszteletét.⁹²

Ez a felületes felsorolás nem végleges, és csak a felszínét karcolja az e megközelítések alapjául szolgáló kifinomult gondolatoknak.⁹³ E példák figyelembevétele azonban - legalábbis néhány fontos szempontból - segít tisztázni, hogy milyen elemeket kell tartalmaznia az emberi jogok elméletének. A társadalmi funkcionalista elméletekből például hiányzik egy döntő normatív elem, nem utolsósorban azért, mert némelyikük félreérti az emberi jogok funkcióját. Az emberi jogok a központi egyéni javak védelméről szólnak, függetlenül attól, hogy ez a társadalom számára funkcionális-e vagy sem. A szólásszabadságot társadalmilag meglehetősen diszfunkcionális célokra is fel lehet használni. Mindenesetre az emberi jogok a személyek védelmének eszközei, nem pedig a társadalom mint olyan működésének védelmének eszközei. A jogok emellett a társadalom céljainak mércéit is megfogalmazzák - bármi legyen is az, ezek a célok elsősorban nem sérthetik az emberi jogokat. E téves felfogás következtében a funkcionalista elméletek nem határozzák meg a normatív elveket.

⁸⁷ Vö. R. Forst, *Das Recht auf Rechtfertigung*, 2007.

⁸⁸ Vö. K. Günther, *Anerkennung, Verantwortung, Gerechtigkeit*, in: R. Forst/M. Hartmann/R. Jaeggi/M. Saar (szerk.), *Sozialphilosophie und Kritik*, 2009, 269ff., 269, 286f. o.

⁸⁹ Az érdekelméletekről lásd: J. Raz, *The Morality of Freedom*, 1986, 166. o.: "Definíció: 'X-nek joga van', ha és csak akkor, ha X-nek lehetnek jogai, és - egyébként egyenlő feltételek mellett - X jólétének egy szempontja (érdeke) elégséges indok arra, hogy bizonyos más személy(ek)et kötelességnek tartsunk. A jogok birtoklásának képessége: Egy egyén akkor és csak akkor képes jogokkal rendelkezni, ha és csak akkor, ha vagy a jóléte végső értéket képvisel, vagy ha "mesterséges személy" (pl. társaság)". A szükségletelméletekről lásd pl. D. Miller, *Grounding Human Rights*, *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 15 (2012), 407ff. o., 422. o. A szükségletelméletek kritikájáról és az érdekelméletek védelmében lásd J. Tasioulas, *On the Foundations of Human Rights*, in: R. Cruft/S. M. Liao/M. Renzo (szerk.), *Philosophical Foundations of Human Rights*, 2015, 63ff. o. Tasioulas az érdekelméletek négy nagyon plauzibilis igazolási szakaszát fogalmazza meg, *ibid.* 50f. o., a lehetőségeket és terheket egy küszöbkritériumba foglalva.

⁹⁰ Vö. S. M. Liao, *Az emberi jogok mint a jó élet alapvető feltételei*, in: R. Cruft/S. M. Liao/M. Renzo (szerk.), *Az emberi jogok filozófiai alapjai*, 2015, 79ff. o.

⁹¹ J. Griffin, *Az emberi jogokról*, 2008, 32. o. és a továbbiakban. ⁹² R. Dworkin, *Justice for Hedgehogs*, 2011.

⁹³ Vö. pl. Az emberi cselekvésből logikusan jogokat generáló A. Gewirth, *The Community of Rights*,

1996, 13. o., vagy C. Beitz, *Az emberi jogok eszméje*, 2009, 102. o., "gyakorlati felfogása".

a jogok elosztásának alapjául szolgáló, és az e jogok által szolgáltat társadalmi célok meghatározásához, beleértve annak normatív kalibrálását, hogy a társadalmak mire szolgálnak. A hatékonyságon alapuló jogszámlák hasonló hiányosságokkal rendelkeznek: Hiányoznak az emberi jogok központi pontjai, hogy a hatékonyságon túlmutató normatív elveket nyújtsanak. A jogok korlátozó feltételeket fogalmaznak meg bármely hatékonysági rendszer számára, és ezért olyan indoklást feltételeznek, amely túllép a költség-haszon elemzés korlátain.⁹⁴ A viselkedési jognak és közgazdaságtannak is szüksége van ilyen elvekre: A heurisztikák, a keretezési hatások vagy az elfogultságok miatt torzult döntések fontos elemei az emberi döntéshozatal reális elméletének.

A korlátozott racionalitás képe azonban elvezet ahhoz a problémához, hogy milyen elveknek kellene ehelyett az emberi döntéshozatalt irányítaniuk, nem utolsósorban pedig milyen normatív elveknek kellene meghatározónak lenniük a hétköznapi emberi döntéshozatal hiányosságainak leküzdésében.⁹⁵ A kontraktualizmus nyitva hagyja a szerződés normatív alapjainak kérdéseit, pontosabban a szerződés normatív alapjait: Miért legitim, hogy az embereket csak olyan kötelezettségek kössék, amelyeket szabad és egyenlő személyek által elfogadottnak lehet elképzelni?⁹⁶ Honnan erednek a kontraktualizmus nem szerződéses előfeltételei? A diskurzuselmélet helyesen emeli ki a pótolhatatlan egyéni autonómiát és szubjektivitást, amelyek a legitim normatív tartalmak nem vitatható normatív mércéi.⁹⁷ Ettől függetlenül szembesül egy kapcsolódó problémával: a diskurzus technikai értelemben normatív töltetű vállalkozás. Lehet vitatkozni a kommunikatív cselekvésben megtestesülő minimális etika hatóköréről. Bármilyen legyen is a hatókör, az nem foglalja magában a bárkinek a diskurzusmintákba való bevonásának igényét az első

⁹⁴ Vegyük az előbb említett példát: A kormányzati házkutatások és lefoglalások korlátozásának lényege az emberi szabadság és autonómia védelme. Ez a gondolat sokkal szigorúbb korlátozásokat is indokolhat, mint amilyeneket Posner képletében elképzel, lásd fentebb, Fn. 82. Ez még inkább nyilvánvaló a kínzás kulcsfontosságú példájánál, ahol a személy méltósága indokolja az ilyen gyakorlatok abszolút tilalmát. A Posner által elképzelt költség-haszon elemzés (ibid.) szélesre tárja az ajtót az emberi jogokkal össze nem egyeztethető gyakorlatok előtt.

⁹⁵ A libertárius paternalizmusról és annak korlátairól szóló vita pontosan erről a kérdéstről szól, vö. R. Thaler/C. Sunstein, *Nudge*, 2008. A kritikához J. Waldron, *It's All for Your Own Good*, *The New York Review of Books* 61/ 15 (2014); C. McCrudden/J. King, *The Dark Side of Nudging: The Ethics, Political Economy, and Law of Libertarian Paternalism*, in: A. Kemmerer/C. Moore/M. Steinbeis/G. Wagner (szerk.), *Choice Architecture in Democracies: Exploring the Legitimacy of Nudging*, 2016, 75ff. o. A deontológiát védelmező és magába foglaló elméleteknek szükségük van az ilyen elvek igazolására is. A közös erkölcsi intuíciókkal való összhangra való hivatkozás fontos, de nem elegendő, ha nem tisztáztak az ezekre az intuíciókra való hivatkozás normatív indokait, vö. E. Zamir/B. Medina, *Law, Economics and Morality*, 65. o.

⁹⁶ Ez igaz lehet, de nem nyilvánvalóan. Hegelt például elborzasztotta az a gondolat, hogy egy szerződés úgy képzelhető el, mint valami államhoz hasonló magasztos dolog alapítása, vö. G. W. F. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, in: idem., *Werke*, E. Moldenhauer/K. Moldenhauer. M. Michel (szerk.), Bd. 7, 1986, 273. §.

⁹⁷ Az, hogy az egyén nem helyettesíthető, nem jelenti azt, hogy az erkölcsi gondolkodás eredményei magánügyek; vö. L. Wingert, *Gemeinsinn und Moral*, 1993, 290ff. o.

hely, és általánosabban az emberi lényeknek az emberi jogok által megtestesített, a kommunikációs mintáktól független tiszteletben tartása. A többi ember és jogaik iránti tisztelet a végső normatív előfeltétele a diszkurzív és deliberatív gyakorlatoknak és a civilizált életvilágoknak; a diszkurzív gyakorlatok és a civilizált *életvilágok* tehát nem lehetnek az emberi jogok végső normatív alapjai.

Az érdekek- és szükségletelméletek fontos konstruktív pontot tesznek, amikor azt hangsúlyozzák, hogy nincs emberi jogi elmélet az e jogok által védett javakra való hivatkozás nélkül. Ugyanez igaz arra a megközelítésre is, amely a jogokat a jó életre való törekvés alapvető feltételeiből vezeti le. Ezek az elméletek azonban egy közös problémával szembesülnek: hogyan keletkeznek bizonyos érdekek, szükségletek vagy a jó életre való törekvés alapvető feltételei normatív követelések és kiváltságok a jogtulajdonosok oldalán, illetve kötelezettségek a jogok címzettjének oldalán? Ez nem egyértelmű. Mindenféle érdekeknek vagy szükségletnek egyáltalán nincsenek normatív következményei. Miért van ez másként egyes érdekek vagy szükségletek esetében? Az érvelésben rés tátong a leíró tétel, miszerint az embereknek vannak bizonyos (fontos, egzisztenciális) érdekeik vagy szükségleteik, és a normatív tétel között, miszerint jogszerűen vannak jogaik arra, hogy ezek az érdekek és szükségletek biztosítva legyenek. Ez még akkor is így van, ha az elméletet egy küszöbkritériummal minősítjük, amely szerint az emberi jog előfeltétele, hogy a védett érdek esetleg kielégíthető legyen, és a jog következményei ne legyenek túlságosan terhesek mások számára.⁹⁸ Ha az érdekek és szükségletek helyett a jó élet követésének alapvető feltételeire támaszkodunk, hasonló kérdés merül fel. A legjobb válasz ennek a szakadéknak az áthidalására a következőnek tűnik: Az emberek alapvető jogokat élveznek olyan normatív elvek miatt, amelyek előírják, hogy bizonyos javak milyen feltételek mellett normatív értelemben relevánsak, és igényeket, kiváltságokat és kötelezettségeket keletkeztetnek. Az igazságosság elvei itt központi jelentőséggel bírnak, amint azt alább részletesebben kifejtjük. Az ügynöki elméletek feltételezik, hogy az ügynöki tevékenység olyan fontos, hogy azt jogokkal kell védeni. Ez kétségtelenül helyes. De honnan ered az ügynöki jog? Miért jelent valaminek a fontossága létfeltételt egy nagyon sajátos normatív pozícióhoz nemcsak a hordozó, hanem a címzett(ek) számára is? És vajon az emberi jogok nem védik-e ezen túlmenően sok

⁹⁸ Ahogy J. Tasioulas, *Az emberi méltóság és az emberi jogok alapjai*, in: C. McCrudden (szerk.), *Understanding Human Dignity*, 2013, 291ff, 296. o., helyesen jegyzi meg: "Mindazonáltal az emberi jogok egyetemes érdekekre való redukálása kategóriatévésztés. Az érdekek az óvatosság vagy a jólét területéhez tartoznak, amely arra vonatkozik, hogy mi teszi jobbá az életet az azt élő személy számára, míg az emberi jogok olyan erkölcsi normák, amelyek kötelezéseket rónak másokra, ahol a kötelesség megszegése azzal jár, hogy valaki konkrétan - a jogtulajdonos - *sérelmet szenved*. Ezzel szemben érdekeinket mindenféle

módon lehet sérteni anélkül, hogy bármilyen *erkölcsi* vétéségről lenne szó, nemhogy egy ilyen konkrét jellegű, irányított vétéségről" (kiemelés az eredetiben). A probléma megoldására bevezeti a lehetőség és a teher küszöbét, *ibid.* 297ff. o.

több, mint az emberi ügynöki tevékenység?⁹⁹ Végül az interpretáció: A vezető elv az önbecsülésként és mások tiszteletként értelmezett méltóság. Ez egy nagyon szilárd elv - de mi indokolja a védelmét? Mi a válasz a méltósággal kapcsolatos sok szkeptikus hangra?¹⁰⁰

Sokat lehet tanulni ezekből az elméletekből, és senki, aki ezen a területen dolgozik, ne érezze magát nagyon magabiztosnak abban, hogy bármi olyat fog produkálni, ami csak távolról is olyan átgondolt, mint ezek. Mindazonáltal úgy tűnik, hogy egyikük sem ad teljesen kielégítő választ a jogok igazolásának kérdésére. Ezért hasznos lehet egy lépést hátralepni, és újból átgondolni, hogyan lehetne e tekintetben némi előrelépést elérni.

2 Az igazolás és annak tartalma

A jogok az emberi lények bizonyos javainak védelmét szolgáló normatív eszköz. A "javak" kifejezés az itt használt értelemben mindent magában foglal, ami az emberi lények számára értéket képvisel.¹⁰¹ Az emberi jogok hatályának részletei rendkívül vitatottak, és a jog területén naponta formálódnak és finomodnak jogászok ezreinek munkája, bírósági döntések, jogalkotási aktusok és az új normatív kihívásokról szóló tanácskozások révén. A központi elemek azonban az emberi lények sajátos, legfőbb és elidegeníthetetlen értékének tiszteletben tartása, testi és lelki épségük, szabadságuk, egyenlő bánásmódjuk, és - ami talán még vitatottabb - a fizikai megélhetésükhöz szükséges eszközök, és ami még ambiciózusabb, a méltóságteljes élet minimális anyagi feltételei. Az emberi jogok magukban foglalják az olyan központi javak, mint a tisztelet és a szabadság indokolt elosztásának és elosztásának gondolatát. Következésképpen az emberi jogok bármely elméletének legalább két dolgot tartalmaznia kell: Először is állást kell foglalnia - kifejezetten vagy hallgatólagosan - az emberi javak elméletéről, másodsor pedig olyan normatív elvekről, amelyekből a személyek által birtokolt konkrét jogok fakadnak, és amelyek igazolják a jogok által megvalósított javak elosztását.

Három tézis vázolja fel azt a körvonalat, amely ígéretes út lehet a jövőre nézve.

megfogalmazni az emberi jogok ilyen igazoló elméletét:

Először is, az emberi javak elmélete nem létezik érdemi antropológia nélkül. Az emberi jogok nem valamilyen lény, hanem az emberi lények javát védik. A szabadság és az önrendelkezés fontosságát nem lehet igazolni anélkül a feltételezés nélkül, hogy az emberi lényeket olyan anyagból faragták, hogy a szabadság és az önrendelkezés

⁹⁹ Ez vezet ahhoz a problémához, hogy Griffin meglehetősen szűkszavúan számol be a jogok hordozóiról, idem., *On Human Rights*, 2008, 83ff. o., kizárva a csecsemőket és a súlyosan fogyatékosokat, feltételezve, hogy a gyermekek jogait "fokozatosan" szerzik meg, ibid., 95. o..

¹⁰⁰ Vö. a vitáról C. McCrudden (szerk.), *Understanding Human Dignity*, 2013.

¹⁰¹ Az érdekek és igények alapos megvitatása itt nem folytatható. Néhány megjegyzést lásd. J. Tasioulas, Az emberi jogok alapjairól, in: R. Cruft/S. M. Liao/M. Renzo (szerk.), *Az emberi jogok filozófiai alapjai*, 2015, 63ff. o.

A meghatározás nagy értéket képvisel számukra. A hangyák számára nem merül fel az önmeghatározás problémája, legyenek bár csodálatra méltó szervezetek. Az emberi lények számára igen. A méheknek nem okoz gondot a monarchia, az embereknek igen. Sok vita folyik a különböző ágensek javainak commensurability-járól és interszónális összehasonlíthatóságáról. Az erre a kérdésre adott válasz fontos eleme az emberi lények közös emberi természete. Az biztos, hogy az emberi lényeknek nagyon különböző preferenciáik, érdekeik és szükségleteik vannak. Néhány alapvető, nem triviális dolog azonban közös, és az emberi jogok e közös emberi érdekek és szükségletek alapvető megértésének kifejeződése. Az emberi jogok projektje nem kevesebbet fejez ki, mint egy nemes tézist az emberi természet elemeiről, beleértve azt a feltételezést, hogy az élet, a szabadság, az egyenlőség és a tisztelet olyan egyetemes jelentőséggel bír az emberi lények számára, hogy ezeket jogokkal kell védeni. A kormányzás - hangzott el a híres érvelés - "az emberi természetre vonatkozó összes reflexió közül a legnagyobb"¹⁰² és az emberi jogok, amelyek mára a civilizált kormányzásról szóló minden beszámoló központi részét képezik, e reflexiók vállalkozás részét képezik. *Másodszor*, az emberi jogok bármely elmélete magában foglalja az emberi javak megvalósulásának történelmi, társadalmi és politikai feltételeiről szóló elméletet. A szólásszabadság feltételezi azt az elképzelést, hogy az eszmék és nézetek szabad cseréje valóban elősegíti az egyének és a közösség virágzását. A diktatórikus tekintélyelvűség ezzel szemben azt feltételezi, hogy csak a szűken körülhatárolt véleménynyilvánítás válik a közösség és végső soron az egyének javára (ha a doktrínája amúgy sem csak valami cinikus ideológiai eszköz az emberek leigázására). A hit szabadsága azt feltételezi, hogy a személyek valódi érdeke nem az, hogy minden más vallást, kivéve az Igazít, el kell nyomni. Ez megint csak nem triviális feltételezés. A más vallások hívóinek évszázados erőszakos üldözése és szellemi védelmük tanúskodik erről. Minél mélyebben foglalkozunk a jogok igazolásával, annál fontosabbá válik az emberi jogok elméletének ez az aspektusa, mert annál több érvre van szükség annak bizonyítására, hogy egy bizonyos keretezés vagy értelmezés a az emberi jogok valójában azokat a célokat szolgálják, amelyeket az emberi jogok hivatottak előmozdítani.

Harmadszor, az emberi jogok elméletének meg kell határoznia azokat az alapvető normatív elveket, amelyek konstitutívan részt vesznek az emberi jogok igazolásában. A lehetséges jelöltek egyrészt az egalitárius igazságosság elvei, másrészt az emberi gondoskodás és szolidaritás elvei. Az igazságosság elvei jelentik a kulcsot ahhoz a problémához, hogy az emberi jogokat miért fogalmazzák meg egyenlő jogokként. Arra is választ adnak, hogy bizonyos javak - legyenek azok érdekek vagy szükségletek - miért rendelkeznek normatív relevanciával. Az ok az igazságosság és a jogok kapcsolata: Az érdekek vagy szükségletek mint olyanok normatívan semlegesek. A javak

elosztásának igazságossága, mind az elosztás kritériuma az emberiség, mind az interperszonális mérce tekintetében a

¹⁰² J. Madison, in: J. Madison/A. Hamilton/J. Jay, *The Federalist Papers*, 1987, LI, 319. o.

elosztása az emberek között jogokat eredményez, például az egyenlő jogálláshoz és a szabadsághoz való jogot. Az igazságosság a jogok forrása.

A második elv a gondoskodás vagy szolidaritás. Kötelességünk gondoskodni másokról; ez az erkölcs és az etika lényege. Ezek a kötelezettségek nem kötöttek, de például kötelességünk, hogy ne hagyjunk meghalni valakit, akin úgy tudunk segíteni, hogy az ne veszélyeztesse a cselekvő túlnyomóan fontos érdekeit. A jogok olyan emberi javakat védenek, amelyek gyakran egzisztenciális jelentőségűek; élet-halál kérdése lehet. Az emberi gondoskodás és szolidaritás parancsa tehát az, hogy hozzájáruljunk a javak védelméhez, ami mások jogait is megalapozza. Ebből következik az a kötelezettség, hogy a jogvédelmi mechanizmusokat erősítsük - például egy olyan jogrend fenntartásával, amely az adóinkkal védi ezeket a jogokat, az emberi jogok védelmét szolgáló nemzetközi intézmények politikai támogatásával, vagy az emberi jogok politikai kultúrájának javításáért elkötelezett nem kormányzati szervezetben való részvétellel. Az igazságosság mellett a gondoskodás kötelezettsége is a jogok forrása.

A valós életben az emberi jogok védelme számos igen bonyolult problémát vet fel, többek között azt a kérdést, hogy milyen erkölcsileg legitim terhek róhatók másokra, *prima facie* és mindent figyelembe véve, valamint hogy milyen lehetőségek és korlátok vannak az egyes emberi javak jogokkal való biztosításában. Az, hogy összeegyeztethető-e a vallásszabadsággal a *burka* nyilvános viselésének betiltása, csak akkor válaszolható meg, ha alaposan elgondolkodtunk a jog teloszán, a védett szabadság fajtáján, és komolyan elgondolkodtunk azon, hogy mit követelhet meg egy társadalom egy embertől, hogy "*vivre ensemble*", "együtt élni", valóban elegendő indok-e arra, hogy valakit arra kényszerítsenek, hogy ne viseljen *burkát* (ahogyan az EJEB érvelt), az ilyen tilalom hatása az érintett nőkre, hogy felszabadítja-e őket az elnyomás alól, vagy még mélyebbre taszítja őket az elszigeteltség börtönébe, és így tovább.¹⁰³ A vizsgált elvek nem adnak választ mindezekre a kérdésekre. Ezek tehát csak egy részét képezik az emberi jogok teljes kibontakozásának, nem utolsósorban a jog kemény doktrinális munkájában, de szükséges részét, amely ezért a továbbiakban is foglalkoztatni fog bennünket. E megjegyzések témáját tekintve a központi kérdés a következő: Mi az azonosított normatív elvek eredete? Mi az episztemológiai és ontológiai státuszuk? Ezek a következő megvizsgálendő problémák.

vi

jogok és erkölcsi megismerés

1 Episztemológia és ontológia

A jog megalapozottságának megismerése mentális aktusok sorozatával, kognitív ítéletek sorával valósul meg. Egy ilyen ítéletnek a következő propozicionális tartalma van

¹⁰³ Vö. EJEB, App. no. 43835/11, 2014. július 1., SAS kontra Franciaország.

"x jog indokolt", például olyan kifejezésekkel, mint "a szólásszabadságot érdemes megvédeni" stb. Ez a tétel valójában egy összetett tétel. A kifejtettek szerint magában foglal állításokat egy bizonyos jog, például a szólásszabadság emberi közösségekben való hasznosságáról (az emberi személyiség kifejezése, az igazság keresése, a demokrácia védelme és hasonlók szempontjából), és - bár nem mindig kifejezett - antropológiai állításokat a szabadság emberi lények számára való fontosságáról. Az összetettséget növeli, hogy az emberi jog néha igen elvont formában jelenik meg.¹⁰⁴ Leggyakrabban azonban a normát differenciáltabb kifejezésekben fogalmazzák meg, beleértve a beavatkozások rendszerét is.¹⁰⁵ Ez azért döntő jelentőségű, mert az indokolt beavatkozásoknak ez a rendszere határozza meg a jog valódi tartalmát. Az "x jog indokolt" végső megítélése tehát ebben az esetben nemcsak a jog *prima facie* hatályáról szóló bonyolult érveket foglal magában, hanem más olyan értékeket is, amelyek e jog korlátozását indokolják, és azt is, hogy ez milyen mértékben lehetséges. Ebben az összefüggésben az arányosság elvei a modern emberi jogi katalógusok központi elemévé váltak, olykor a jog lényegének védelmével alátámasztva.¹⁰⁶

Ennek az ítéletnek a bonyolultsága tovább fog bennünket foglalkoztatni, amikor megvizsgáljuk, hogy

a mai idegtudomány néhány állítását ebben a kérdésben, mert az ítélet összetettségének figyelmen kívül hagyása az emberi jogok bizonyos radikális idegtudományi kritikájának egyik előfeltétele, mint látni fogjuk.

A normatív elmélet számára a predikciók e kötegének egy eleme különösen fontos: a jog *erkölcsi* igazolhatóságának predikciója. Ez az emberi jogok bármely igazolásának szükséges eleme. Sokféle megfontolás szólhat egy emberi jog mellett, de az emberi jogoknak nincs legitimitása, ha e jogok erkölcsi szempontból nem igazoltak. Senki sem vette volna komolyan az ENSZ Közgyűlését, ha kijelentette volna, hogy az Egyetemes Nyilatkozat elfogadásának akkor is van értelme, ha az a jogok katalógusaként meglehetősen igazságtalan. Egy olyan emberi jogi katalógus, amely nem állítja, hogy igazságos és erkölcsileg megfelelő normákat állapít meg, nem igazi emberi jogi katalógus.

¹⁰⁴ Vö. pl. mint a Cikk. 1. cikkében vagy az UDHR 1. cikkében. 1 német alaptörvény vagy a német alaptörvény 1. cikke. 7 svájci szövetségi alkotmány.

¹⁰⁵ Az indokolt beavatkozásokra vonatkozó horizontális záradékok lehetnek, mint például az Art. II. 29. cikkében vagy az EJEE II. 52. Európai Alapjogi Charta (Európai Unió, Az Európai Unió Alapjogi Chartája, 2012/C 326/02, 2012. október 26.). Egy másik technika az érintett konkrét jogban szereplő konkrét korlátozási záradék, mint az Emberi Jogok Európai Egyezményében (Európa Tanács, Az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezmény, 1950. november 4., ETS 5).

¹⁰⁶ Vö. a paradigmás eset a Cikk. 36. cikke Dél-Afrika alkotmánya. A jog lényegéről lásd: az Alkotmány 139. cikke.

19 II. német alaptörvény, Art. IV. 36. cikk, Svájci Szövetségi Alkotmány.

A jog normatív igazolásának e szűk értelemben vett erkölcsi ítélettel való megjósolása (mint az emberi jogokról szóló, rendkívül összetett igazoló érvek egyik eleme) elvi mentális aktus kell, hogy legyen. A szeszély nem igazolás. A normatív elvek alkalmazása az értékelt esetre - a vizsgált emberi jogra - eredményezi e jog erkölcsi igazolásának mentális ítéletét. De mik ezek az elvek? És hogyan igazolják ezek az elvek az olyan normák igazolására, mint amilyenek maguk az emberi jogok? Ez a gyakorlati filozófia két nagy kérdése, amelyek az emberi jogok elmélete normatív komponensének magjához vezetnek. Ennek megfelelően az eszmetörténetben számos elv fogalmazódott meg az erkölcs legalább néhány központi elemének rögzítésére, Szókratész gondolatától kezdve, hogy jobb igazságtalanságot szenvedni, mint igazságtalanságot elkövetni, Kant kategorikus imperatívájáig és azon túl. Tekintettel a jogok igazolásáról elmondottakra, plauzibilis tézis, hogy az egyenlőség és így az igazságosság elvei, valamint az emberi gondoskodás kötelezettségei döntő szerepet játszanak ebben a tekintetben.

A normatív elvek tartalmának és igazolásának problémái irányadó erkölcsi ítélőképesség vezet a következő kérdéshez, ami itt érdekel. Vajon ezeknek az igazoló elveknek a tartalma talán az emberi elme szerkezetétől függ? Ezeket az elveket esetleg még az emberi elme tulajdonságai is *meghatározzák* így vagy úgy? Vajon az emberi gondolkodás természete és szerkezete meghatározó tényezője-e az erkölcsi területen végzett reflexió eredményeinek - az erkölcsi ítéleteknek? Ez, mint fentebb jeleztük, a karteziánus, locke-i, hume-i vagy kanti kérdés az emberi erkölcsi megismerés lehetőségének előfeltételeiről. Léteznek-e ilyen *Verstandesbegriffe*, ilyen "megértési fogalmak" az erkölcsi területen, hogy az emberi elméleti megismerés építőköveinek kanti kifejezésével éljek? Ha igen - milyen hatásuk van? Az emberi gondolkodás sajátos természete és struktúrája kulcs az objektív, megalapozó erkölcsi belátáshoz? Vagy az erkölcsi megismerés nélkülözhetetlen elemei, amelyek azonban "az erkölcsöt önmagában" (egy másik kanti gondolatot módosítva), az igazi, objektív erkölcsöt, feltáratlanul hagyják? Van-e tehát párhuzam az elméleti megismeréssel, hiszen az emberi gondolkodás Kant szerint sohasem fogja fel a *Ding an sich*, a dolog önmagában természetét?¹⁰⁷ Vagy - egy harmadik lehet" oség - léteznek ilyen elme-struktúrák, és dönt" oen befolyásolják az emberi erkölcsi gondolkodást, de nem hoznak létre mást, mint kognitív illúziókat, a fent említett Müller-Lyer-féle vizuális illúzió erkölcsi hasonmását?

Ezek a kérdések elvezetnek bennünket az emberi jogok második központi kihívásához, hogy mivel a kognitív pszichológia és az újtudomány egy bizonyos irányzata pontosan az utóbbi tézist fogalmazta meg: Azt állítja, hogy a természet és a

¹⁰⁷ I. Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, Akademie Ausgabe, Bd. III, p. 16f, 202ff, 207. o.

az emberi elme szerkezete valójában meghatározó az emberi erkölcsi gondolkodás számára, de az így meghatározott erkölcsi ítélet nem belátást, hanem tévedést eredményez, az emberi jogok eszméje ennek a téves gondolkodásnak a része, és így nem alkalmas arra, hogy döntően befolyásolja az emberi ügyeket.

2 Az emberi jogok elleni idegtudományi támadás: Az emberi jogok és a mentális kütyü tézise

A vizsgált tézis általános keretként elfogadja az elme kettős folyamat modelljét, amely szerint kétféle mentális folyamat létezik, a gyors és a lassú gondolkodás, hogy a ~~rápán~~ kifejezéseket használjuk.¹⁰⁸ A gyors gondolkodás heurisztikák, keretezési műveletek vagy előítéletek használatát jelenti a mindennapi problémák megoldásához. Ezek a mechanizmusok keményen be vannak drótozva az emberi agyba. Az emberek nem tudnak mást tenni, mint használni őket, mégpedig intuitíve és öntudatlanul.¹⁰⁹ A lassú gondolkodás a logikai normákhoz ragaszkodó, reflektív racionalitást jelenti.¹¹⁰ A gyors gondolkodás a mindennapi élet számos területén jól működik, de fontos szempontok szerint torzít. Az emberi döntéshozatal tehát nem teljesen racionális. Az emberi racionalitást torzító tényezőkkel, például a heurisztikákkal, a keretezési hatásokkal és az elfogultságokkal tisztában lehet lenni, és lassú gondolkodással leküzdhető a befolyásuk, de ez nem feltétlenül így van, mert a lassú gondolkodás kontrollrendszere nem feltétlenül végzi el a feladatát.¹¹¹ Ez a modell nemcsak a pszichológiában nagy hatással bír, hanem számos más területen is inspirálta a kutatásokat, nem utolsósorban a viselkedési jogban és a közgazdaságtanban. Úttörői nem mondtak semmi érdemlegeset arról, hogy az erkölcsi gondolkodásnak ebben a módban hol a helye. A mentális gizmo tézis ezt a hiányt kívánja betölteni.

A mentális gizmo tézise a következő: Az erkölcsi megismerés, azt mondja, része a kettős folyamatú elme.¹¹² A deontológiai ítéletek a gyors gondolkodás részét képezik. Van egy mentális "kütyü", amely önkéntelenül, öntudatlanul, az emberi elme gyors, automatikus és érzelmi működésének tényeként ilyen ítéleteket hoz. Olyanok, mint a heurisztikák vagy előítéletek: Bizonyos szempontból hasznosak, de az erkölcsi ítéletek általános irányaként figyelmen kívül kell hagyni őket, mert rendszerszerűen torzítják az emberi erkölcsi racionalitást.¹¹³ A mentális gizmo működésének termékeire, amelyek "erkölcsi illúziókat" okoznak¹¹⁴ (ugyanúgy, ahogy a Müller-Lyer-illúziók vizuális illúziókat okoznak), kiváló példa Kant emberiség elve, miszerint soha nem szabad más embereket csupán eszközként és nem célként használni.¹¹⁵ Ez már önmagában is fontos az emberi jogok témája szempontjából,

¹⁰⁸ D. Kahneman, *Thinking, Fast and Slow*, 2011. ¹⁰⁹ *Ibid.*, 19ff. ¹¹⁰ *Ibid.*

¹¹¹ Ibid., 39. o. Ebből az elképzelésből született a nudging, az az elképzelés, hogy ezeket a tényezőket szisztematikusan ki lehet használni mások javára egy "libertárius paternalizmus" keretében.

¹¹² J. Greene, *Morális törzsek*, 2013, 15.

o., 105ff.

¹¹³ Ibid., 132ff.

o.¹¹⁴ Ibid., 252. o.

¹¹⁵ Ibid., 105ff., 115. o.

mivel ezt az elvet széles körben és különböző - nemzeti, nemzetközi és nemzetek feletti - jogrendszerben az emberi méltóság garanciáinak fontos elemének tekintik.¹¹⁶ Az emberi méltóság viszont az emberi jogok egész szerkezetének alkotó része. De nem csak ez. Az emberi jogokat, mint olyanokat, a mentális gizda termékeinek tekintik, amelyek retorikai eszközként hasznosak, és jó célokra kihasználhatók, de önmagukban nem tartanak igényt a racionalításra, és hatásaikban gyakran meglehetősen károsak.¹¹⁷ Ehelyett a valóban racionális erkölcsi gondolkodáshoz az utilitarizmushoz kell folyamodni. Az utilitarizmus lassú gondolkodás, amelynek végső soron az emberi erkölcsi gondolkodást kellene irányítania.¹¹⁸

Milyen bizonyítékok támasztják alá a mentális kütyü tézisést? Az elemzés kiindulópontját a jól ismert troliproblémák jelentik.¹¹⁹ Azzal érvelnek, hogy ezen esetek megfelelő elemzése azt mutatja, hogy azokban az esetekben, ahol látszólag deontológiai ítéletek játszanak szerepet, mert a résztvevők úgy ítélik meg, hogy nem szabad feláldozni egy ember életét öt ember megmentése érdekében (gyaloghíd-ügy), valójában a¹²⁰ keményen bedrótzott érzelmi reakciók határozzák meg az ítéletet.¹²¹ Meghatározó okai ennek az elemzésnek az idegrendszeri képalkotó vizsgálatok. Ezek a tanulmányok - érvelésük szerint - azt mutatják, hogy az ilyen esetek eldöntésekor a ventromedialis prefrontális kéreg (VMPFC) aktív, amely az érzelmekeltetéshez kapcsolódik.¹²² Ez azért van így, mert ezek az ügyek közvetlenül érintik az ügynököt; "személyesek", és így érzelmi reakciókat váltanak ki.¹²³

Más esetekben, amelyek "személytelenek", és ahol az ítélet más, és a résztvevők megengedhetőnek tartják, hogy egy ember meghaljon, és öt ember megmeneküljön.

¹¹⁶ Vö. M. Mahlmann, *Emberi méltóság és autonómia a modern alkotmányos rendekben*, in: M. Rosenfeld/A. Sajo (szerk.), *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*, 2012, p. 370ff.

¹¹⁷ J. Greene, *Moral Tribes*, 2013, 302ff. o.

¹¹⁸ *Ibid.*, p. 290ff: Az utilitarizmust "mély pragmatizmusnak" nevezik. Greene összefoglalja ezt a tézist: "A központi feszültség elve: A jellegzetesen deontológiai ítéleteket előnyösen támogatják az automatikus érzelmi reakciók, míg a jellegzetesen konzekvencialista ítéleteket előnyösen támogatják a tudatos érvelés és a kognitív kontroll kapcsolódó folyamatai", *idem.* in: *Why Cognitive (Neuro)Science Matters for Ethics*, *Ethics* 124 (2014), p. 695ff, 699. o.. A helyesléshez lásd pl. P. Singer, *Ethics and Institutions*, *The Journal of Ethics* 9 (2005), 331ff. o., vö.

¹¹⁹ J. Greene, *Morális törzsek*, 2013, 105. o.

¹²⁰ A gyaloghíd esetében egy személyt egy hídról dobnak le a sínekre, hogy megállítsanak egy elszabadult trolibusz megállítására, hogy megmentsek a síneken dolgozó embereket.

¹²¹ J. Greene, *Moral Tribes*, 2013, 119ff. o.; *idem.*, *Why Cognitive (Neuro)Science Matters for Ethics*, *Ethics* 124 (2014), 695ff. o., 698. o., megállapítja, hogy a gyors gondolkodás mechanizmusainak nem kell "keményen bedrótözva" lenniük. Az ő vitájában azonban a gizmo végig úgy tűnik, hogy "hard wired", az emberi természet adottsága, amelyet Kant, Rawls és mi is osztunk.

¹²² J. Greene, *Moral Tribes*, 2013, 121ff. o.; J. Greene/R. B. Sommerville/L. E. Nystrom/J. M. Darley/J. D. Cohen, *An fMRI investigation of emotional engagement in moral judgement*, *Science* 293/5537 (2001), p. 2105ff.

¹²³ J. Greene, *Moral Tribes*, 2013, 121ff. o.

(bystander case),¹²⁴ ezzel szemben a dorsolaterális prefrontális kéreg (DLPFC), a kognitív kontroll központja az agyban aktív, ami azt mutatja, hogy ez a haszonelvű ítélet racionális, nem pedig érzelmi ítélet.¹²⁵ További bizonyítékot jelentenek azok a vizsgálatok, amelyek azt mutatják - érvelnek -, hogy ha a VMPFC sérült, akkor a résztvevők mind a járókelő, mind a gyalogos híd esetében utilitarista ítéleteket hoznak.¹²⁶

A deontológiai érvek ebből a szempontból nem mások, mint az ilyen keményen beidegződött érzelmi reakciók utólagos racionalizálása.¹²⁷ Ez nem csupán "Kant lelkének titkos tréfája"¹²⁸, hanem - hozzátehetjük - az ókortól a kortárs törekvésekig nagyon sok, erkölcsi kérdésekkel foglalkozó gondolkodó lelkének titkos tréfája ebben a tekintetben. Így, mondjuk, Platón dialógusai, *A gyakorlati ész kritikája* vagy *Az igazságosság elmélete* mind-mind szerzőik és befogadók önámítási gyakorlatai: Nem veszik észre azt a központi pontot, hogy Platónnak az igazságosság nem-konszekvencialista fogalmának védelme, a kategorikus imperatívusz megfogalmazása annak formális és materiális változataiban, vagy John Rawls nem-utilitarista igazságossági elvei végső soron az emócionális mentális gizda titkos működésének kifejeződései, amelyet post hoc racionalizáltak és nagyban írtak.¹²⁹ Az emberi jogok e post hoc racionalizációk részét képezik: "A "jogok" nem kevesebb, mint zseniálisak. Lehetővé teszik számunkra, hogy racionalizáljuk a zsigeri érzéseinket anélkül, hogy további munkát végeznénk."¹³⁰ Az a sok ember, aki az emberi jogokkal foglalkozik, például jogászok, bírák, aktivisták, politikusok és - ami a legfontosabb - az emberi jogokat követelő, azok tiszteletben tartásáért küzdő, azok védelmében reménykedő, olykor kétségbeesett emberek mind egy "erkölcsi illúzió" bővületében élnek. Tekintettel az emberi jogok gyakorlati jelentőségére, ennek az "erkölcsi illúzió" olyan masszív következményei vannak, amelyek lekicsinylik a torz racionalitás más elemeinek, például a keretezési hatásoknak a gyakorlati hatásait. Ezek a következmények meglehetősen károsak:

¹²⁴ A járókelő esetében a járókelő el tud fordítani egy kapcsolót, hogy az elszabadult troli átírányításra kerüljön, aminek következtében nem őt személyt öl meg az egyik vágányon, hanem egy személyt egy másik vágányon.

¹²⁵ J. Greene, *Moral Tribes*, 2013, 120. o.

¹²⁶ *Ibid.*, 124. o. További, e tézis alátámasztásaként vett tanulmányokért lásd: idem. idem, *Why Cognitive (Neuro) Science Matters for Ethics*, *Ethics* 124 (2014), 695ff, 700ff. o.

¹²⁷ Idem., *Moral Tribes*, 2013, 298ff, 300. o.: "A konfabuláció morális megfelelője a *rationalizáció*. A konfabuláló érzékeli, hogy valamit tesz, és kitalál egy racionálisan hangzó történetet arról, hogy mit és miért tesz. Az erkölcsi racionalizáló egy bizonyos módon *érez* egy erkölcsi kérdéssel kapcsolatban, majd kitalál egy racionálisan hangzó indoklást erre az érzésre" (kiemelés az eredetiben).

¹²⁸ *Ibid.*, 301. o., Nietzsche idézve: "Más szóval, Kantnak ugyanazok az automatikus beállításai, mint a környező törzslakóknak. De Kant, velük ellentétben, szükségét érezte annak, hogy ezoterikus indoklásokat adjon "népi" előítéleteiknek".

¹²⁹ J. Rawls, *A Theory of Justice*, 1971, mint a gizda működésének racionalizálásának újabb termékéről: J. Greene, *Moral Tribes*, 2013, 333. o.

¹³⁰ J. Greene, *Moral Tribes*, 2013, 301ff, 302. o.

"A racionalizálás az erkölcsi fejlődés, és így a mély pragmatizmus nagy ellensége."¹³¹

A mentális gizmo tézis része a kortárs új-ros tudomány egy szélesebb áramlatának, amelyet neurotudományos emotivizmusnak nevezhetünk, és amely a hagyományos emotivizmus azon elképzelését védi, hogy az emberi erkölcs nem más, mint bizonyos értékelő és undorító érzelmek kifejezése a kognitív ~~paradigma~~ eszközeivel.¹³² Ez az emberi jogok nagyon radikális kritikája. Csattanója nem a deontológiai ítéletek és az emberi jogok eszméjének kognitív valóságának és hatásának tagadása, hanem státuszuk és jelentésük radikális újraértelmezése: Nem a gyakorlati ész megnyilvánulása, hanem éppen ellenkezőleg, az emberi erkölcsi irracionalitás okainak részei. Ez az irracionalitás olyan messzemenő káros következményekkel jár, hogy a faj fennmaradása érdekében le kell küzdeni. Csak az utilitarizmus, a lassú gondolkodás képes, állítják, megoldani az emberiség nagy problémáit, és túllépni az emberi törzsek szüklátókörü erkölcsiségén, amelyet a mentális kütyü hozott létre,¹³³ "hogy megszabadítsa a filozófusokat az automatikus beállítások hullámvölgyeitől",¹³⁴ és persze mindannyiunkat, akik szintén gyakran szenvedünk az emberi jogok "erkölcsi illúziójától".

Hogyan válaszoljunk erre az érdekes és feltehetően paradigmaticus kihívásra? jó néhány beszélgetés erejéig? Ez a következő kérdés, amellyel foglalkozni kell.

3 A mentális kütyü tézis újragondolva

Az alapvető probléma az, hogy a mentális gizmo tézis alapjául szolgáló trolipróblémák elemzése hiányos.¹³⁵ Azok az esetek, amelyeket az érzelmi zsigeri reakciók (gyaloghíd) működésének bizonyítására vesznek alapul, valójában valami egészen mást mutatnak, nevezetesen az eszköz/szempontról megkülönböztetés relevanciáját az erkölcsi értékelés megfigyelt empirikus mintázatainak magyarázatában, és

¹³¹ Ibid., 301. o.

¹³² Vö. pl. J. Haidt, The Emotional Dog and Its Rational Tail, *Psychological Review* 108 (2001), p. 814ff; idem., *The Righteous Mind*, 2012; S. Nichols, *Sentimental Rules*, 2004. Haidt munkásságában van némi minősítés, pl. a társadalmi hatások lehetősége az általa erkölcsi értékeléseknek tekintett értékelésekre.

¹³³ J. Greene, *Morális törzsek*, 2013, 289. o.

¹³⁴ Idem., Why Cognitive (Neuro)Science Matters for Ethics, *Ethics* 124 (2014), 695ff. o., 720. o.

¹³⁵ A probléma eredetét illetően a szokásos hivatkozás: P. Foot, The Problem of Abortion and the Doctrine of the Double Effect, *Oxford Review* 5 (1967), 5. o.; J. J. Thomson, The trolley problem, *Yale Law Journal* 94 (1976), 1395. o. és a továbbiakban. A problémát valójában már korábban is megfogalmazták, vö. H. Welzel, Zum Notstandsproblem, *ZStW* 1951, 47ff, 51. o. (vonatokkal, nem villamosokkal, mint Footnál). Érdekes, hogy a jelenlegi nemzetközi vitákban szinte semmilyen hivatkozást nem találunk erre a korábbi tanulmányra, holott Welzel ismert büntetőjogász volt, és a cikk megjelenése óta a német nyelvű büntetőjogi viták standard darabja. Érdekes lenne tudni, hogy Foot ismerte-e.

pontosabban az emberi lény instrumentalizálásának tilalma.¹³⁶ A trolibusz-ügyek megfelelő elemzése tehát valójában igazolja annak az elvnek a relevanciáját, amelyet Kant az emberiség elvének híres formulájában fogalmazott meg, és amely így az emberi jogok eszméjének központi eleme. Ezenkívül túlságosan elhamarkodott lenne azt a következtetést levonni, hogy más esetekben, amikor az egy ember halálának választását megengedhetőnek tekintik, ha az alternatíva öt (vagy több áldozat halála, mint Welzel eredeti vonatgyében), egy utilitarista érvelés áll a háttérben. Azt gondolni, hogy két elkerülhetetlen rossz közül a kisebbik rosszat szabad választani, bár ugyanakkor talán úgy érezni, hogy ez tragikus választás, egy dolog; az utilitarizmus támogatása abban az értelemben, hogy mindig megengedett az életek egyszerű számbavétele, egészen más dolog. A trolibusz-ügyek elemzésének sokkal kifinomultabbnak kell lennie, és túl kell lépnie az ilyen egyszerű kettősségeken.¹³⁷

¹³⁶ A trolibusz-probléma legfejlettebb elemzését J. Mikhail, *Elements of Moral Cognition*, 2011, tartalmazza az emberi cselekvések értékelt struktúráinak formális reprezentációs módjainak bevezetését, mint például a cselekményfák, vö. *ibid.* 118. o. stb. Greene részletesen tárgyalja Mikhailt, vö. J. Greene, *Moral Tribes*, 2013, 230ff. o. Amint Mikhail helyesen érvel, a gyaloghíd-forgatókönyv lényege a beteg eszközként való felhasználása. Pontosabban, Mikhail elemzésében az akkumulátor (nem pedig a halál) a talicska megállításának eszköze, nem pedig csak az öt ember megmentésére irányuló cselekvés előre látható mellékhatása, *idem.* in: *Elements of Moral Cognition*, 2011, p. 123ff. Megkérdőjelezhető, hogy a talicska megállításának eszköze csak az akkumulátor vagy a személy halála, és ez jelentős különbség lehet. Az eszköz/cél megkülönböztetés azonban mindenképpen döntő jelentőségű. A cselekvés személyes jellegére (a beteg átdobása a hídon) támaszkodó alternatív magyarázat nem meggyőző, tekintettel azokra a forgatókönyvekre, amelyek ezt a személyes elemet megszüntetik, vö. *ibid.* 109. o. (drop man) és *passim*; *idem.* *idem.* morális grammatika és emberi jogok: Some Reflections on Cognitive Science and Enlightenment Rationalism, in: R. Goodman/D. Jinks/A. K. Woods (szerk.), *Understanding Social Action, Promoting Human Rights*, 2012, 160ff. o., 183. o. A J. Greene, *Moral Tribes*, 2013, 215ff. o. által idézett empirikus bizonyítékok nem meggyőzőek, tekintettel azokra az empirikus bizonyítékokra, amelyek éppen ellenkezőleg, alátámasztják az eszköz / mellékhatás megkülönböztetés relevanciáját, J. Mikhail, *Elements of Moral Cognition*, 2011,

p. 319ff. és más tanulmányok egészen más eredményekkel, vö. alább Fn. 147. A "hurokügy" nem kérdőjelezi meg ezeket a megállapításokat. Erre a J. Greene, *Moral Tribes*, 2013, 220ff. o. ellenpéldaként felhozott esetre J. Mikhail, *Elements of Moral Cognition*, 2011, 336ff. o., 359. o. Ez utóbbi esetben központi jelentőségű az a kérdés, hogy mi számít az adatok eredetének, azaz a bizonyítékként vett ítéletek kiválasztásának kritériumai problémája, mert egyes forgatókönyvek annyira bonyolultak lehetnek, hogy morális lényegük homályba vész; lásd a "kon- siderált ítéletekről" szóló megjegyzéseket alább. A "moduláris rövidlátás hipotézise", amelyet J. Greene, *Moral Tribes*, 2013, 224ff. o., magyarázatként fogalmaz meg, és amely szerint az érzelmi (deonto- logikus) kognitív alrendszer vak a káros mellékhatásokkal szemben, ezért nem meggyőző.

¹³⁷ Vö. az e tekintetben való előrelépésre tett kísérlethez J. Mikhail, *Elements of Moral Cognition*, 2011; a trolibuszos esetekre adott reakciók alternatív magyarázatáról lásd: G. Kahane/N. Shackel, *Methodological Issues in the Neuroscience of Moral Judgment*, *Mind & Language* 25 (2010), p. 561ff. Amint arra E. Zamir, *Law, Psychology, and Morality*, 2015, 188. o., rámutatott,

kellően nagy "nettó jó eredmények" esetén az alanyok úgy érvelhetnek, mintha következetességelvűek lennének. Az egyik fontos kérdés ebben az összefüggésben az, hogy van-e jelentős morális különbség az olyan esetek között, amikor másoknak kárt okoznak, és amelyeket széles körben (morálisan és jogilag) indokoltnak tartanak, és az olyan esetek között, mint a trolibusz-ügyben a járókelők forgatókönyve. A

A mentális kütyü tézis másik problémája, hogy öncáfoló. Ennek okai a következők. Az utilitarizmust minden klasszikus és kortárs szabályalapú vagy cselekvésalapú változatában a hasznosság elve vezérli: Normatívan igazolt minden olyan szabály vagy cselekvés, amely a legnagyobb számú ember legnagyobb boldogságát teremti meg.¹³⁸ Ennek az elvnek az alapja az a gondolat, hogy minden ember boldogsága egyformán számít. Ez az ~~elv~~ egalitárius harapása, ami megmagyarázza tartós vonzerejét, és ez a lényege annak, ami igazán csodálatra méltó ebben a gondolatmenetben.¹³⁹

Ez az elv két pilléren nyugszik: A személyek egyenlősége és az az előíró elv, hogy az egyenlő személyeket egyenlő bánásmódban kell részesíteni. Csak e két tétel ismeretében következik, hogy mindenki boldogsága egyformán számít, amint azt a hasznosság elve feltételezi.

Következésképpen az a kötelezettség, hogy az egyenlő személyek egyenlőségét tiszteletben kell tartani azáltal, hogy az utilitarista számításban a boldogságukkal egyformán számolunk, nem következménye, hanem előfeltétele az utilitarizmusnak. Mivel ez így van, a személyek egyenlőségének tiszteletben tartására vonatkozó kötelezettség nem vezethető és nem is vezethető le a hasznossági elv alkalmazásából: Az egyenlők egyenlő bánásmódjának kötelezettsége, mivel annak alapja, nem lehet az utóbbi elv következménye. A személyek egyenlőségének tiszteletben tartására vonatkozó kötelezettség inkább olyan elv, amely a következetesség nem-konszekvencialista normatív előfeltétele. Az utilitarizmus magjában tehát egy deontológiai maradvány van, mert az egyenlőkkel való egyenlő bánásmód kötelezettségének elve (az ok, amiért mindenki boldogságát egyformán kell értékelni, ahogyan azt a hasznosság elve feltételezi) minden utilitarista érvelés alapja.¹⁴⁰

annak érzékelése, hogy az utóbbi esetben tragikus döntésekről van szó, azt jelenti, hogy van. S. Nichols/R. Mallon, *Moral Dilemmas and Moral Rules*, *Cognition* 100 (2006), 530ff. o., különbséget tesznek a megszegett (látszólag explicit) szabályok és a megengedhetőség mindent figyelembe véve között. Ez a megkülönböztetés érdekes és fontos kérdéseket vet fel. Az itt tárgyalt kérdés mint a tragikus döntések incidense azonban éppen abban az esetben merül fel, amikor egy cselekvést all-things-considered megengedhetőnek tekintünk, és következésképpen számon kell kérni.

¹³⁸ Vö. J. Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, I, 1. jegyzet, 1822. július, szerk. J. H. Burns/H. L. A. Hart, 1996.

¹³⁹ Vö. J. Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, I, 13. jegyzet d, szerk.

J. H. Burns/H. L. A. Hart, 1996; J. S. Mill, *Utilitarianism*, in: J. Gray (szerk.), John Stuart Mill, *On Liberty and other Essays*, 1991, V, 200. és 198. o., az egyenlőség elvéről: "Ez magában a hasznosság, vagy a Legnagyobb Boldogság elve jelentésében rejlik. Ez az elv pusztán szavak formája, racionális jelentés nélkül, hacsak az egyik személy boldogsága, amelyet egyenlőnek feltételezünk (a fajták megfelelő figyelembevételével), nem számít pontosan annyinak, mint a másiké."

¹⁴⁰ Greene felismeri, hogy az utilitarizmus alapja az egyenlőség ilyen elve: idem., *Moral Tribes* 2013, 163., 170. o.: "A második utilitarista összetevő a pártatlanság, az erkölcs egyetemes

lényege, amely az arany szabályban desztillálódik. Miután ezt a második

Az egyes pszichológiai elméletek ilyen jellegű állításairól gondolkodva egy dolgot kell szem előtt tartanunk: Az idegrendszeri képalkotó vizsgálatok az elmúlt években számos lenyűgöző eredményt szolgáltattak. Ezeknek a felismeréseknek azonban egyelőre vannak korlátai is. Ezek a korlátok nem csak a neuroimaging módszereiben rejlő korlátokból és problémákból adódnak, például olyan szokásos kérdések miatt, mint az alkalmazott módszerek térbeli és időbeli felbontásának szintje, a "voodoo korrelációk", a¹⁴² körkörös elemzés, a¹⁴³ eredmények statisztikai "simításának" hatásai stb. miatt.¹⁴⁴ Az például még mindig tisztázatlan kérdés, hogy az emberi agyban hogyan valósulnak meg az összetett mentális jelenségek. Az egyik kérdés ebben az összefüggésben az, hogy vajon eredményes-e az agyban sokáig uralkodó, a funkciók lokalizációjára összpontosító kutatás, vagy nem ígéretesebb-e az aktivációs mintázatok kutatása.¹⁴⁵ Ez következményekkel jár a neuronális aktivitás mintázatainak értelmezésére, amelyek alapján a

a döntési változók súlya. Más szóval úgy tűnik, hogy az agy mindkét típusú ítéletet (deontológiai és következményelvű) meghozza, és így magasabb rendű ítéletet hoz arról, hogy melyik alacsonyabb rendű ítéletben bízson, ami egyfajta (erényt vagy jó jellemet tükröző) bölcsességnek tekinthető" - J. Greene/F. Rossi/J. Tasioulas/K. Brent Venable/B. Williams, *Embedding Ethical Principle in Collective Decision Support Systems, Proceedings of the Thirtieth AAAI Conference on Artificial Intelligence*, 2016, p. 4147ff. Figyelemre méltó, hogy az emberi erkölcsi ítéletalkotás utolsó fokú döntőbírája ebben a szövegben egy olyan agyi régió, amely az érzelmi, deontológiai ítéletalkotáshoz kapcsolódik, bár itt valamiféle éretnetika fogalmaival megfogalmazva. Nem világos, hogy ez hogyan egyeztethető össze Greene gyors és lassú morális gondolkodásról szóló téziseivel.

Ezek a problémák más tanulmányokat is érintenek, pl. az oxitocin receptor gén variációjának az erkölcsi ítélőképességre gyakorolt hatásait, amelyek ezekre a feltételezésekre épülnek, lásd R. Bernhard/J. Chaponis/R. Siburian/P. Gallagher/K. Ransohoff/D. Wikler/R. Perlis/J. Greene, Variation in the oxytocin receptor gene (OXTR) is associated with differences in moral judgment, *Social Cognitive and Affective Neuroscience* 11 (2016), p. 1872ff.

¹⁴² Vö. E. Vul/C. Harris/P. Winkielman/H. Pashler, Puzzling high correlations in fMRI studies of emotion, personality, and social cognition, *Perspectives on Psychological Science* 4 (2009), p. 274ff.

¹⁴³ Vö. N. Kriegeskorte/W. K. Simmons/P. Bellgowan/C. I. Baker, Circular analysis in systems neuroscience: the dangers of double dipping, *Nature Neuroscience* 12 (2009), 535ff. o.

¹⁴⁴ Vö. pl. R. A. Poldrack, The future of MRI in cognitive neuroscience, *Neuroimage* 62 (2012), p. 1216ff néhány statisztikai problémáról.

¹⁴⁵ Vö. pl. *ibid.*, 1217f. a "blobológiától" a mintaelemzés felé való elmozdulásról: "a cél, hogy egy adott régióban blobokat találjanak, analitikus tornába hajthatja a kutatókat annak érdekében, hogy egy jelentős blobot találjanak, amelyről beszámolhatnak. Az elmúlt néhány évben azonban a legérdekesebb és legújyszerűbb kutatások inkább az aktivációs minták megértésére összpontosítottak, mint a lokalizált blobokra. A minták felértékelődése több skálán történik. A rendszerek (egész agy) szintjén a konnektivitás modellezése és a viselkedéssel való kapcsolata tovább növekszik ... Azt hiszem, még mindig nem dőlt el, hogy az fMRI mennyire jól jellemzi valaha is a neuronális konnektivitást; amint azt Ramsey és munkatársai (2010) tanulmányában felvázoltuk, számos alapvető kihívás van az fMRI használatában az agyi régiók közötti oksági kölcsönhatás jellemzésére.". Hasonló értékeléshez (a frenológiától a hálózatelméletekig) lásd L. Ja" ncke, *Kognitív*

az idegrendszeri képalkotó vizsgálatok hipotéziseit, mivel korántsem egyértelmű, hogy bizonyos megfigyelt neuronális aktivitások mit is jelentenek valójában. Ez nem utolsósorban az idegrendszeri képalkotó vizsgálatok egyik klasszikus problémája, a fordított következtetés problémája miatt van így. Abból a tényből, hogy egy agyi régió egy bizonyos feladat végrehajtása során aktív, nem lehet arra következtetni, hogy amikor ez az agyi régió aktív, akkor ezt a kognitív feladatot hajtuk végre. Ennek oka az, hogy egy agyi régió számos feladatot végezhet, például más agyterületekkel együttműködve. A fordított következtetés kutatási hipotéziseket, de nem meggyőző bizonyítékokat eredményezhet arra vonatkozóan, hogy egy mentális funkció hogyan jelenik meg az agyban.¹⁴⁶ Az, hogy egy agyi régió, mondjuk a DLPFC, aktív, amikor bizonyos kognitív ellenőrzési feladatokat végez, nem jelenti tehát azt, hogy amikor a DLPFC aktív, akkor a kognitív ellenőrzési feladatokat végzi. Ugyanez igaz a VMPFC-re és az érzelmi reakciókra is. Következésképpen az olyan neuroimaging vizsgálatok eredményei, mint az említettek, ha kiállják a további kutatások próbáját, semmiképpen sem bizonyítják, hogy a deontológiai erkölcs az érzelmelek kifejeződése. Ráadásul számos egymással versengő empirikus eredmény is van.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Vö. R. A. Poldrack, Can cognitive processes be inferred from neuroimaging data?, *Trends in Cognitive Science* 10 (2006), p. 59ff; idem., Inferring Mental States from Neuroimaging Data: From Reverse Inference to Large-Scale Decoding, *Neuron* 72 (2011), p. 692ff; idem., The future of fMRI in cognitive neuroscience, *Neuroimage* 62 (2012), p. 1216ff, 1216, 1218f, a fordított következtetés problémáinak leküzdésének előfeltételeként "egy olyan régió megtalálásának (nehéz) feladatáról, amelyet szelektíven foglalkoztatnak, úgy, hogy a régió aktivációja ténylegesen előre jelzi a mentális folyamatot" (kiemelés az eredetiben).

¹⁴⁷ Nem szabad túlbecsülni a kísérleti munka által elért felismerés állapotát. Hogy egy példát említsünk, vannak olyan tanulmányok, amelyek szerint a VMPFC betegek bosszúállóbbak az ultimátumjátékokban, mint a normál alanyok (vö. M. Koenigs/D. Tranel, Irrational Economic Decision-Making after Ventromedial Prefrontal Damage: Evidence from the Ultimatum Game, *The Journal of Neuroscience* 27 (2007), 951ff. o.), ami kevésbé "utilitarista" és inkább "deontológiai", igazságosság-orientált szemléletet sugall, míg ugyanezt az agyi defektust érvként használják a tézis mellett, miszerint a "deontológiai" ítéletek a VMPFC-ből kiinduló érzelmi reakciók; lásd fentebb. Ez nem igazán meggyőző, mivel: "Az ilyen betegek mind abnormális utilitarista, mind abnormális deontológiai hajlamot mutatnak!",

G. Kahane/N. Shackel, Methodological Issues in the Neuroscience of Moral Judgment, *Mind & Language* 25 (2010), 561ff, 573. o. (kiemelés az eredetiben). Ugyanerről a problémáról lásd A. A. Duke/L. The Drunk Utilitarian: Blood Alcohol Concentration Predicts Utilitarian Responses in Moral Dilemmas, *Cognition* 134 (2015), p. 121ff, 124: "Az alkoholfogyasztás fokozott érzelmi reaktivitással és az érzelmi jelzésekre irányuló szelektív figyelemmel jár együtt, aminek Greene kettős folyamat-konceptualizációja szerint fokozott deontológiai (nem-utilitárius) hajlamhoz kellene vezetnie, ami az itt megfigyelttel ellentétes." Egy másik vizsgálatról, amelynek eredménye, hogy "a kutatókat uraló hipotetikus dilemmákban az áldozatos ítéletalkotás és az etika valódi utilitarista megközelítése között kevés kapcsolat van", G. Kahane/J. A. C. Everett/B. D. Earp/M. Farias/J. Savulescu, Utilitarian judgments in sacrificial moral dilemmas do not

reflect impartial concern for the greater good, *Cognition* 134 (2015), p. 193ff, 193. old.
Ehhez kapcsolódik J. Moll/R. de Oliveira-Souza vitája, Moral Judgments, Emotions and the
Utilitarian Brain, *Trends in Cognitive Science* 11 (2007), p. 319ff; J. Greene, Why Are
VMPFC Patients More

Következésképpen az elmondottak fényében bőséges okunk van arra, hogy újraértelmezzük ezeket a megállapításokat és azt, amit az elme működéséről mondanak nekünk, szorosán figyelembe véve a fenti elemzést és az erkölcsi ítélkezés plauzibilis elméleteit. Ebben az összefüggésben hangsúlyozni kell, hogy senki sem vonja kétségbe, hogy az érzelmek központi szerepet játszanak az erkölcsi értékelésben. Még az is lehet, hogy vannak olyan érzelmek, amelyek az erkölcsi gondolkodás "geológiai feltérései".¹⁴⁸ Azt sem tagadják, hogy bizonyos érzelmek fontosak a jog megtervezése és nem utolsósorban az alkotmányosság szkeptikus projektje szempontjából.¹⁴⁹ A kérdés azonban az, hogy az ilyen érzelmek erkölcsi (deontológiai) értékelést alkotnak-e, ahogy az emotivisták állítják, vagy más szerepet játszanak. Ismétlem, a képzelet elméleti ereje az emotivista beszámolókból túlságosan is korlátozottnak tűnik ahhoz, hogy megmagyarázza az emberi erkölcsi világ összetettségét.¹⁵⁰ Az egyik fontos példa erre az az analitikus kudarc, amely nem képes megkülönböztetni az erkölcsi ítélet következményeit jelentő érzelmeket az erkölcsi ítéletet *alkotó* érzelmektől. Vegyük például a felháborodás esetét egy súlyos igazságtalanság szemtanúja után. Az igazságtalanság megismerése itt az előzménye és így nem azonos az erkölcsi felháborodás érzésével. Az érzelmek másik központi funkciója az, hogy kifürkészjük, mit jelent egy cselekvés a cselekvés páciense számára. Ez az erkölcsi heurisztika egy darabja: A faji megkülönböztetés áldozatai iránti empátia nélkül, például annak érzelmi megértése nélkül, hogy milyen érzés megalázottnak és megalázottnak lenni, senki sem lesz képes értékelni az igazságtalanságot.

rendesen.

Ráadásul, mint az alapvető vagy emberi jog fogalmának vázlatos elemzése megmutatta, a jogok predikciója rendkívül összetett, formájában, mint

Utilitarista? A Dual Process Theory of Moral Judgement Explains, *Trends in Cognitive Science* 11 (2007), 322ff. o.; J. Moll/R. de Oliveira-Souza, Response to Greene: Moral Sentiments and Reason: Friends or Foes?, *Trends in Cognitive Science* 11 (2007), p. 323f. Egy másik lépés a trólipproblémával kapcsolatos megállapítások újraértelmezése az "intuitív/kontraintuitív ítéletek" keretében, vö. G. Kahane/K. Wiech/N. Shackel/M. Farias/J. Savulescu/I. Tracey, The Neural Basis of Intuitive and Counterintuitive Moral Judgment, *Social Cognitive and Affective Neuroscience* 7 (2012), 393ff. o.; a VMPFC morális döntéshozatalban betöltött szerepének némi újraértelmezéséről J. Greene, The Cognitive Neuroscience of Moral Judgement and Decision Making, in: M. Gazzaniga/G. R. Mangun (szerk.), *The Cognitive Neurosciences V*, 2014, 1013ff, 1017ff. o. Ezekből a vitákból arra lehet következtetni, hogy az erkölcs- és jogelméletnek sürgősen szüksége van egy olyan elméleti keret megteremtésére, amelyben a kísérleti eredmények sikeresebben tervezhetők és értelmezhetők, beleértve az erkölcs szerkezetének és tartalmának, valamint az érzelmek szerepének, mint az erkölcsi ítélet előfeltételének és következményének sokkal finomabb bemutatását, mint ahogyan azt néha ezekben a kísérletalapú vitákban használják.

¹⁴⁸ M. Nussbaum, *Upheavals of Thought*, 2001, 1. o., Proust metaforáját használva.

¹⁴⁹ Vö. A. Sajo, *Alkotmányos érzelmek*, 2011, nem utolsósorban a fielelemről.

¹⁵⁰ Vö. M. Mahlmann, *Cognitive Science, Ethics and Law*, *German Law Journal* 8 (2007), 586.

o.; M. S. Pardo/D. Patterson, *Minds, Brains, and the Law*, 2013, 58. o., az erkölcsi ítéleteket kísérő érzelmekről.

lényegében. Egy ilyen összetett ítéletet érzelmi zsigeri reakcióval egyenlővé tenni nem tűnik túl ígéretes megközelítésnek a kérdéshez.

Mindez nem más, mint emlékeztető az empirikus adatok interpretációjának elméletfüggőségére: Az adatoknak csak egy elméleti kereten belül van értelmük. Konkrétan, az erkölcsi ítélőképesség neurofiziológiai alapjairól szóló neuroimaging vizsgálatok értéke annak az elméleti keretnek az érdemeitől függ, amelyben kidolgozták őket. Ha ez a keret hiányos, akkor az adatok értelmezése is elégtelen lesz.¹⁵¹

Ráadásul meglehetősen naiv elképzelésnek tűnik a racionalitást az utilitarizmussal azonosítani.¹⁵² A kérdés az: miért ne lehetne a gyakorlati ész - hagyományos kifejezéssel élve - tágabb a köre? A gondolkodás történetében alapértelmezett feltételezés volt, hogy az emberi gondolkodás nem csak valamiféle instrumentális racionalitásból áll, hanem léteznek más, minőségileg eltérő mércék is, leginkább az igazságosság és az erkölcsi jószág. Ez a közös nevezője az e kérdésekkel kapcsolatos legnagyobb gondolatok nagy részének. Mi a baj ezzel? Miért nem racionálisak, vagy ha úgy tetszik, ésszerűek a deontológiai elvek *a priori*? Miben rejlik eredendően jobb a hasznosság elve (egy pillanatra megfeledkezve deontológiai alapjairól) az instrumentalizáció tilalmához, az egyenlőkkel való egyenlő bánásmód igazságosságának elvéhez vagy a másokról való gondoskodás kötelezettségeihez képest?¹⁵³ Az emberi gondolkodás gazdagságának különös elszegényedése játszódik le az ilyen elméletekben, ami nem segíti elő a gyakorlati filozófia és a jogelmélet meglátásait.

Fontos hangsúlyozni, hogy a mentális gizmo tézis nem szükségszerű következménye az elme kettős folyamatmodelljének. Lehet úgy gondolni, hogy ez a modell az emberi megismerés egy fontos aspektusát írja le anélkül, hogy a mentális morális gizmo tézisének meggyőzőnek találnánk. A deontológia része lehet

¹⁵¹ A "fotofilozófusokat" a jelenlegi vitákban gyakran kritizálják naivságuk miatt, néha jó okkal. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni egyes kísérleti munkák hiányosságait, amelyek sokat profitálhatnak a több előzetes elméleti munkából (vö. fentebb, 147. fn.).

¹⁵² J. Greene, *Why Cognitive (Neuro)Science Matters for Ethics*, *Ethics* 124 (2014), p. 695ff, 696, azt állítja, hogy a lassú gondolkodás "egy általános célú érvelési rendszer, amely olyan viselkedések lehetővé tételére specializálódott, amelyek hosszú távú célokat szolgálnak". Ez figyelmen kívül hagyja az igazságosság elméletéből származó felismerést, hogy az egyenlőség mint normatív elv nem azonos az általános racionalitással; vö. S. Gosepath, *Gleiche Gerechtigkeit*, 2004; S. Baker, *The Normative Insignificance of Neuroscience*, *Philosophy and Public Affairs* 37 (2009), p. 293ff, helyesen hangsúlyozza, hogy normatív érv szükséges annak a következtetésnek az igazolásához, hogy a deontológiai ítéletek erkölcsileg irreleváns kritériumokat használnak, míg az utilitarizmus nem. Ezek a normatív kritériumok nem vonhatók le az idegtudományi kutatásból mint olyanból, *ibid.* 326. o.

¹⁵³ J. Greene, *Moral Tribes*, 2013, 136. o.: "A döntéshozatalra alkalmazott érvelés a döntési szabályok tudatos alkalmazását jelenti". E meglehetősen tág definíció szerint miért a hasznosság elve (vagy a pártatlanság elve vagy az "arany szabály", lásd fentebb, 141. fn.) az érvelés jelöltje, de a kategorikus imperatívusz vagy Rawls igazságossági elvei nem?

a lassú gondolkodás; nincs a priori oka annak, hogy miért ne lehetne ez a helyzet. Következésképpen az, hogy nem vagyunk meggyőződve a mentális gizmo tézisééről, nem von le semmit az elme kettős folyamatmodelljének értékéről. A mentális gizmo tézis csupán egy valószínűtlen tézis, amelyet az emberi elme e modelljén belül fejlesztettek ki.

Az etika és a jog kérdéseivel kapcsolatos idegtudományi vagy pszichológiai megközelítések sem köteleznek bennünket e rendek kognitív eredetének egy bizonyos perspektívájára. Sem az elmeelméletben, sem az idegtudományi kutatásban, sem a pszichológiában semmi sem kényszeríti az embert különösen arra, hogy az emberi gyakorlati gondolkodásról egy elszegényedett beszámolót dolgozzon ki. A pszichológiai szkepticizmusra a válasz következképpen nem az idegtudomány és a pszichológia figyelmen kívül hagyása, vagy a ~~norma~~ elméletbe való menekülés, ahol a pszichológia, bármit is mondjon, egyszerűen nem számít, hanem az emberi erkölcsi megismerés olyan lényegi koncepciójának kidolgozása, amely az emberi jogok szélesebb körű elméletének egyik eleme, és amely hihetőbb, mint szkeptikus alter- natívái. A dolgok jelenlegi állása szerint nincs emberi jogi elmélet az emberi normatív megismerés plauzibilis elmélete nélkül. És, hogy biztosak legyünk benne, léteznek különböző elméleti alternatívák, hogy e tekintetben némi előrelépést érzünk el.¹⁵⁴ Az egyik ilyen az egyetemes morális nyelvtani modell mentalista megközelítése, amely az elmúlt években némi figyelmet kapott, és talán megérdemli, hogy még alaposabban megvizsgáljuk.

4 Az etika és a jog mentalista elmélete

a A mentalista keretrendszer

Az erkölcsi megismerés mentalista modellje azt a kérdést vizsgálja, hogy vannak-e az emberi erkölcsi megismerésnek az emberi erkölcsi megítélésre jellemző, azonosítható, generatív elvei, amelyek univerzálisak és egységesekek a fajon belül.¹⁵⁵ A háttér

¹⁵⁴ A morálsz pszichológia nagyon élénk terület; áttekintést nyújtanak például a J. M. Doris (szerk.), *The Moral Psychology Handbook* (2010) című kötetben található írások.

¹⁵⁵ Vö. pl. N. Chomsky, *Language and Problems of Knowledge*, 1988, 152. o.; M. Mahlmann/J. Mikhail: Kognitív tudomány, etika és jog, in: Z. Bankowski (szerk.), *Episztemológia és Ontológia*, 2005, 95ff. o.; J. Mikhail, *Elements of Moral Cognition*, 2011; J. Mikhail, Chomsky and Moral Philosophy, in: J. McGilvray (szerk.), *The Cambridge Companion to Chomsky*, 2nd ed., 2017, p. 235ff; M. Mahlmann, *Rationalismus in der praktischen Theorie*, 2nd ed., 2009; idem., Cognitive Science, Ethics and Law, *German Law Journal* 8 (2007), p. 577ff; G. Harman, Using a Linguistic Analogy to Study Morality, in: W. Sinnott-Armstrong (szerk.), *Moral Psychology*, 1. kötet, 2008, 345ff. o.; E. Roedder/G. Harman, Linguistics and Moral Theory, in: J. M. Doris (szerk.), *The Moral Psychology Handbook*, 2010, 273ff. o.; R. Jackendoff, *Language, Consciousness, Culture*, 2007, 277ff. o.; S. Dwyer, Moral

Competence, in: K. Murusagi/R. Stainton (szerk.), *Philosophy and Linguistics*, 1999, 169ff. o.; M. D. Hauser, *Moral Minds*, 2006. A közelmúlt kritikájához lásd: M. S. Pardo/D. Patterson, *Minds, Brains, and*

A megközelítés rendkívül sikeres volt az elmeelmélet más területein is, például a nyelv tanulmányozásában.¹⁵⁶ Az elvek az erkölcsi ítélkezés gyakorlatának és fenomenológiájának elemzéséből származnak. Az ilyen vizsgálat egyik - és egyben jelentős - bonyodalma, hogy az erkölcsi ítéletek eredendően vitatottak. Az eljárás egy plauzibilis módja a minősített erkölcsi ítéletek vizsgálata: Ezeket az ítéleteket - egy hasznos kifejezéssel élve - abban az értelemben kell *ítéleteknek tekinteni*, hogy reflexív, ~~de~~ *de* ítéletek, amelyeket nem torzítanak el az érdekek, a szenvedélyek, a tények tévedése és így tovább.¹⁵⁷ A háttérben a kompetencia és a teljesítmény közötti különbségtétel áll, a képesség egy bizonyos kognitív feladat, például az erkölcsi ítéletalkotás elvégzésére és e feladat tényleges elvégzése között.¹⁵⁸ A teljesítményből csak közvetett következtetéseket lehet levonni egy ágens kompetenciájára, mert a teljesítményt a kompetencia szerkezetén kívül sok más tényező is befolyásolja. Kétségtelen, hogy a hangos techno zene befolyásolja az ennek kitett emberek matematikai problémamegoldó képességét. Senki sem gondolkodik azonban azon, hogy a techno hangzásnak nagy jelentősége van az embereket matematikai feladatok elvégzésére képessé tevő kognitív apparátus tanulmányozása szempontjából. Az erkölcsi ítéletalkotás esetében egy cselekedet végső értékelését torzíthatják például az értékelő személy érdekei. Következésképpen az ilyen hatásokat ki kell számítani az elemzésből, hogy valóban tanulmányozni lehessen az adott kognitív kompetenciát. Ez központi kérdés, és néha figyelmen kívül hagyják az erkölcsi ~~szó~~ *szó* legújabb tanulmányaiban, amelyek látszólag az emberi erkölcsi kompetencia tanulmányozását feltételezik, de meglepően nagy mértékben a teljesítményproblémákkal foglalkoznak, mint például a

the Law, 2013, 12ff, 63ff. o., különösen az (externalista) tézis miatt, miszerint (fogalmi okokból) nem létezhet tudattalan szabálykövetés. Wittgenstein szabályfogalmáról, amely ennek az érvelésnek az alapja, lásd M. Mahlmann, *Rationalismus in der praktischen Theorie*, 2nd ed., 2009, 121ff. o.

¹⁵⁶ Vö. N. Chomsky, *Aspects of a Theory of Syntax*, 1965; idem., *The Minimalist Program*, 1995; idem., *New Horizons in the Study of Language and Mind*, 2000.

¹⁵⁷ Vö. ezzel kapcsolatban J. Rawls, *A Theory of Justice*, átdolgozott kiadás, 1999, 42. o.: "Így annak eldöntése során, hogy mely ítéleteinket vegyük figyelembe, ésszerűen kiválaszthatunk néhányat és kizárhatunk másokat. Elvethetjük például azokat az ítéleteket, amelyeket tétován hoztunk, vagy amelyekben kevés bizalmunk van. Hasonlóképpen félretehetjük azokat, amelyeket akkor adunk, amikor feldúltak vagy megijedünk, vagy amikor így vagy úgy, de nyeresre állunk. Mindezek az ítéletek valószínűleg tévesek, vagy a saját érdekeinkre való túlzott figyelem befolyásolhatja őket. A megfontolt ítéletek egyszerűen azok, amelyeket az igazságérzet gyakorlása szempontjából kedvező körülmények között, tehát olyan körülmények között hoznak, ahol a tévedés gyakoribb kifogásai és magyarázatai nem érvényesülnek."; J. Mikhail, *Elements of Moral Cognition*, 2011, 51. o. 51ff.

¹⁵⁸ Vö. a (döntő) kompetencia/teljesítmény megkülönböztetéshez N. Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax*, 1965, 3. o.; M. Mahlmann, *Rationalismus in der praktischen Theorie*, 2nd ed.,

2009,
p. 73f; J. Mikhail, *Az erkölcsi megismerés elemei*, 2011, 51ff. o.

az erkölcsi ítélet nem erkölcsi tényezők általi torzítása a szagóktól¹⁵⁹ az irányítás érzéséig.¹⁶⁰ Egy másik módszertani lépés az erkölcsi ítélet vitatott természetének kezelése érdekében az, hogy erősen idealizált és gyakran mesterséges eseteket vizsgálunk, amelyek a lehető legkevésbé tűnnek politikailag és kulturálisan terhelteknek.¹⁶¹ Az emberi erkölcsi képességet az abortuszról alkotott vélemények tanulmányozásával vizsgálni ezzel szemben nem lehet.

b Az erkölcsi megismerés tulajdonságai

Ha alaposan megvizsgáljuk az erkölcs fenomenológiáját, néhány **fits** megfigyelést tehetünk.¹⁶² Az egyik az, hogy egyáltalán létezik valami erkölcsi tér. Az emberek természetesen egy olyan mentális térben működnek, amelynek van egy normatív dimenziója. Létezik az erkölcsnek egy sajátos mentális tartománya, a tudatos gondolkodás minőségileg megkülönböztetett eleme, mentális életünk egy introspektíve hozzáférhető, megkülönböztető, intuitív, szubjektíven megélt aspektusa, egy qualia, ahogyan gyakran mondják, vagy - hogy e fogalom szokásos értelmezését használjuk - a tapasztalat bizonyos formáinak egyfajta fenomenális jellege. Egy ilyen kognitív tartomány elérhetősége nem magától értetődő tény, hanem az emberi elme empirikus tulajdonsága, amely nem közös minden szervezetre. Nem mellékes kérdéstről van szó, hanem olyan tulajdonságról, amely nem kevesebbet határoz meg, mint az emberi faj identitásának központi elemeit: életük erkölcsi dimenzióját. Létezése következőképpen kiemelt figyelmet érdemel.

Egy másik érdekes megfigyelés arra a tényre vonatkozik, hogy az erkölcsi értékelés lehetséges objektumainak egy rendkívül magasan és bonyolultan minősített, korlátozott halmaza létezik. A lehetséges erkölcsiségek fajtáit már ez a halmaz is korlátozza. Ha egy alma leesik egy fáról egy éhes ember kezébe, az nem erényes cselekedet a fa részéről. Ez azért van így, mert a cselekvőképesség előfeltétele a világ bizonyos eseményeinek erkölcsi értékelésének. Ha nem ágenseknek tulajdoníthatók, akkor nem merülnek fel az erkölcsi értékelés kérdései.¹⁶³ A tollat méltósággteljesen az asztalra tenni sem lehet az erkölcsi értékelés lehetséges tárgya, ha nincsenek nagyon konkrét körülmények, még akkor sem, ha egy ágens végzi ezt a cselekedetet. Pedig így van,

¹⁵⁹ S. Schnall/J. Haidt/G. L. Clore/A. H. Jordan, Az undor mint megtestesült erkölcsi ítélet, *Personality and Social Psychology Bulletin* 34 (2008), p. 1096ff.

¹⁶⁰ Vö. K. Haley/D. Fessler, Nobody's Watching? Subtle Cues Affect Generosity in an Anonymous Economic Game, *Evolution and Human Behaviour* 26 (2005), 245ff. o.

¹⁶¹ Vö. J. Mikhail, *Elements of Moral Cognition*, 2011, 56ff. o.; M. Mahlmann, *Rationalismus in der praktischen Theorie*, 2nd ed., 2009, 107. o.

¹⁶² Vö. M. Mahlmann, *Rechtsphilosophie und Rechtstheorie*, 4th ed., 2017, 288ff. o.

¹⁶³ Ez nem azt jelenti, hogy az élettelen dolgokat vették ügynöknek - lásd Xerxész korbácsolását a tengeren, hogy megbüntesse Poszeidónt.

azonban az esztétikai értékelés lehetséges tárgya - az emberi tapasztalat egy másik jellegzetes eleme.¹⁶⁴ Az erkölcsi értékelés másik előfeltétele - nagyon durván fogalmazva - valami olyasmi, mint az ágensek akaratlagosan irányított vagy irányítható testi cselekedete vagy mulasztása, amelynek következményei vannak az érző lények jólétére, az ilyen cselekedetek vagy mulasztások szándékai, az ilyen cselekedetektől eredő állapotok, vagy a mások jólétére irányuló minősített érzelmek.¹⁶⁵

c Az erkölcs alapelvei

Nagyon fontos megkülönböztetni a viselkedésre való motivációs hajlamokat az erkölcsi értékeléstől. A cselekvésre való hajlam, beleértve az úgynevezett proszociális viselkedést is, egy dolog, ennek a hajlamnak a deontikus dimenziókkal történő reflexív értékelése pedig egészen más. Csak az utóbbi az erkölcs és az etika megfelelő területe.¹⁶⁶

Ha az erkölcs tartalma felé fordulunk, és alaposan elemezzük néhány, a fent leírtakhoz hasonló minősített ítéletet, úgy tűnik, hogy ezeket az ítéleteket az esetek széles körében az egalitárius igazságosság és az altruizmus elvei vezérik.¹⁶⁷ Ez nem különösebben meglepő, hiszen az eszmetörténetben is vörös fonál, hogy ezek az elvek alkotják az erkölcs magját. Az utóbbi években született néhány olyan empirikus munka, amely ugyanebbe az irányba mutat, bár szubsztanciális elméleti problémákat vet fel.¹⁶⁸ Az érintett kérdések összetettek, de az egyik

¹⁶⁴ Az erkölcsi és az esztétikai értékelés különböző és potenciálisan ellentmondásos klasszikus megkülönböztetéséről lásd I. Kant, *Kritik der Urteilskraft*, Akademie Ausgabe Bd. V, 1908/13, 204f. o.

¹⁶⁵ Ezen a területen bizonyult problémák merülnek fel. Összetett vita tárgyát képezik például a műtárgyakra gyakorolt hatásokkal járó vagy a környezetet érintő cselekvések. Különösen az utóbbiak jelentenek nagy gyakorlati gondot. Mindkét területen fontosak az etikai elvek. Egy másik probléma a nem másokat érintő erények. Az erkölcsi értékelés lehetséges tárgyainak teljesebb kifejtése során figyelembe kellene venni ezeket a speciális eseteket, finomítva az itt kifejtett alapelveket.

¹⁶⁶ Ez a pont például az "állati erkölcs" kérdésére vonatkozik. A nem emberi állatok proszociális viselkedése önmagában nem jelent erkölcsöt az itt értett értelemben. Az ember és a (nem emberi) állatok közötti lehetséges kontinuitás és különbségek kérdéséről pl. J. Mikhail, *Any Animal Whatever? Harmful Battery and Its Elements as Building Blocks of Moral Cognition*, *Ethics* 124 (2014), p. 750ff; F. De Waal, *The Bonobo and the Atheist*, 2013; a majmok és az emberek közötti néhány fontos különbségről M. Tomasello, *A Natural History of Human Morality*, 2016. p. 39ff.

¹⁶⁷ Vö. néhány megjegyzéshez M. Muhlmann, *Rechtsphilosophie und Rechtstheorie*, 4th ed., 2017, p. 288ff.

¹⁶⁸ A szociálpszichológiában az igazságossággal kapcsolatos kutatásoknak jelentős hagyományai vannak, amelyek magukban foglalják a relatív deprivációval, az elosztási igazságossággal és az eredményeloszlás igazságosságával, az eljárási igazságossággal és a megtorló igazságossággal kapcsolatos kutatásokat; vö. T. R. Tyler/R. J. Boeckmann/H. J. Smith/Y. J. Huo, *Social Justice in a Diverse Society*, 1997, 11. o., a korábbi kutatások áttekintéséhez. A

jelenlegi vitából kiemelkedő példa a méltányosság vagy egyenlőtlenség-ellenesség széleskörű megvitatása.

nagyjából vázlatosan meghatározza ezen elvek tartalmát. Az igazságosság szempontjából az egyenlőség elve központi jelentőségű. Ez nagyrészt az ókortól kezdve a viták alapját képezi. Az igazságosság elméletének talán legfontosabb kérdése az, hogy mit jelent pontosan az egyenlőség mint előíró fogalom. Ez korántsem egyértelmű, és befolyásos hangok azt állítják, hogy egyáltalán nem jelent semmit.¹⁶⁹

Ez a radikális szkepticizmus azonban nem teljesen meggyőző, mert úgy tűnik, hogy néhány azonosítható elem fontos szerepet játszik a cselekedetek igazságosságának értékelésében. Ahhoz, hogy egy cselekvés igazságos legyen, a cselekvésnek vitathatóan legalább a következő feltételeknek kell megfelelnie: Először is, az alkalmazott kezelési normának egyenlőnek kell lennie a cselekvés minden egyenlő páciense számára. Ha az osztályozást egyes tanulók esetében a teljesítménytől tesszük függővé, mások esetében pedig nem, akkor

és az altruizmus, pl. a társadalmi javakhoz való hozzájárulás vagy (ehhez kapcsolódóan) az altruista büntetés formájában. Fontos, hogy erős reciprocitásról van szó, azaz olyan viselkedésről, amely nem vezet az ágens egyéni gazdasági hasznához; vö. E. Fehr/U. Fischbacher, Az emberi altruizmus természete, *Nature* 425 (2003), 785ff. o. Az ilyen attitűdök létezésére vonatkozó kultúrák közötti kutatásokról lásd pl. J. Henrich et al., "Economic man" in Cross-Cultural Perspective: Behavioural Experiments in 15 Small-Scale Societies, *Behavioural and Brain Sciences* 28 (2005), p. 795ff. Az ilyen viselkedésminták kialakulásáról a gyermekeknél lásd pl. K. R. Olson/E. S. Spelke, Foundations of Cooperation in Young Children, *Cognition* 108 (2008), p. 222ff (3, 5 évesek); M. F. H. Schmidt/J. A. Sommerville (2011), Fairness Expectations and Altruistic Sharing in 15-Month-Old Human Infants, *PLoS ONE* 6 (2011), p. 1ff; E. Fehr/H. Bernhard/B. Rockenbach, Egalitarianism in Young Children, *Nature* 454 (2008), p. 1079ff; E. Fehr/D. Gächter/M. Sutter, The Development of Egalitarianism, Altruism, Spite and Parochialism in Childhood and Adolescence, *European Economic Review* 64 (2013), 369ff. o. Az önreflexió hatásáról az identitás hasznosságának keretében lásd: C. Engel/M. Kurschli, The Jurisdiction of the Man within - Introspection, Identity, and Cooperation in a Public Good Experiment, *Preprints of the MPI for Research on Public Goods* 1 (2015). Ez a kutatási terület számos fontos megállapítással szolgál. Néhány tanulmány elméleti problémájára azonban fontos példa, hogy ezek a tanulmányok elsősorban a viselkedésmintákkal (pl. elosztó aktusok, büntetés, jutalmazás) foglalkoznak, nem pedig a cselekvések deontikus következményekkel járó, reflektív értékelésével. Ez utóbbi az emberi erkölcs szempontjából központi jelentőségű, hiszen az ilyen dimenziókkal rendelkező erkölcsi ítéletalkotás a lényeg, mint már jeleztük. Fontos e tekintetben tudatában maradni az erkölcsfilozófia egyik hagyományos belátásának: Az erkölcsi értékelés és az erkölcsi viselkedés között nincs szükségszerű kapcsolat. Egy ágens nagyon is érzékelheti egy cselekedet erkölcsösségét vagy erkölcstelenségét, de közbejövő érdekek, az erkölcsi akarat gyengesége stb. miatt elmulaszthat ennek megfelelően cselekedni. Ha az ágens nem mutatnak önzetlen vagy igazságos magatartást, ez nem enged közvetlen következtetéseket az erkölcsi megítélésüket irányító elvekre vonatkozóan. Még ha a viselkedés tükrözi is a reflektív értékítéletet, felmerül a kérdés, hogy vajon megfontolt ítéletek állnak-e e viselkedés hátterében. Az "egyenlőtlenség-ellenérzések" vagy a "másra figyelő preferenciák" nem teljesen föltárlják az erkölcsi ítéletek bonyolultságát. Az ellenérzések és a preferenciák a cselekvésre való hajlamokat írják le. Az erkölcsi ítélet valami másra vonatkozik, nevezetesen egy szándék vagy cselekvés (pl. ilyen hajlamokon alapuló) deontikus következménnyel járó értékelésére. Ez a "kellene" nem

pusztán averzió vagy preferencia, mert kötelező erejű.

¹⁶⁹ Vö. H. Kelsen, Das Problem der Gerechtigkeit, in: idem, *Reine Rechtslehre*, 1960, 357ff. o.

osztályzatok igazságtalanul. Másodszer, ha van egy elosztási kritérium, amely ésszerűen kapcsolódik az igazságosság érintett területéhez¹⁷⁰ (mondjuk a teljesítmény az osztályozáshoz), akkor az egyenlőségi viszonyt fenn kell tartani a kritérium értéke és a bánásmód fajtája között - a jó teljesítmény tehát jó osztályzatot érdemel.¹⁷¹ Ha nincs ilyen kritérium, akkor alapszabályként az egyenlők közötti számszerűen egyenlő elosztás igazságos. Ha nincs különösebb ok arra, hogy egy születésnapit különbözőképpen osszunk szét, akkor az egyenlő elosztás igazságos elosztás. Ez nem teljesen banális elv, mivel központi jelentőségű a társadalomban a szűkös javak elosztása szempontjából olyan esetekre, amikor az elosztás kritériuma alulméri a javak és a javak megszerzésének esélyeit. Ami a helyreállító igazságosságot illeti, a helyreállító aktusnak meg kell egyeznie a helyreállított tárggyal.¹⁷² Végül pedig minden bánásmódnak összeegyeztethetőnek kell lennie az emberi lények alapvető értékegyenlőségével.

A gyakorlati filozófia egyik hagyományos kérdése, hogy létezik-e valóban másokra tekintettel lévő altruista viselkedés, vagy pedig minden, mások számára előnyös cselekedetet végső soron az ágens valamilyen - bár talán kifinomult és rejtett - önrédeke motivál. Akárcsak az igazságosság esetében, ez is egy hatalmas vita, amelyet ma már érdekes empirikus munkák gazdagítanak, amelyek gyakran az evolúciós pszichológiából származó elképzelésekhez kapcsolódnak.¹⁷³ Ebben az összefüggésben fontos megkülönböztetni azt a kérdést, hogy az emberek valóban valóban altruista indíttatásból cselekszenek-e, attól a kérdéstől, hogy a valódi altruizmus előfeltétele-e annak, hogy valamit erkölcsileg jónak *ítéljünk*. Nem sok okunk van azt hinni, hogy az emberek életük során kitűnnek az altruista viselkedéssel. Ez a megfigyelés azonban semmit sem mond el nekünk azokról az elvekről, amelyek a körülöttünk elterjedt önző viselkedés erkölcsi megítélését vezérlik.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Egy elterjedt kifejezéssel élve: M. Walzer, *Az igazságszolgáltatás szférái*, 1983.

¹⁷¹ Állandó problémát jelent annak meghatározása, hogy az elosztás mely kritériuma számít; vö. pl. a három gyermek és egy furulya példáját A. Sen, *The Idea of Justice*, 2009, 12. o., 12f: Egy furulya annak a készítőjéhez tartozzon, aki a legjobban tud rajta játszani, vagy annak, akinek a legnagyobb szüksége van rá a jólétéhez? Az arányos igazságosság eszméje az ókor óta az igazságosság elméletének központi eleme; vö. egy klasszikus megállapításhoz Arisztotelész, *Nikomachos etikája*, 1129a ff.

¹⁷² Vö. M. Muhlmann, *Rechtsphilosophie und Rechtstheorie*, 4th ed., 2017, 335ff. o.

¹⁷³ Vö. áttekintésért S. Stich/J. M. Doris/E. Roedder, Altruism, in: J. M. Doris (szerk.), *The Moral Psychology Handbook*, 2010, 147ff. o. Végső evolúciós mechanizmusokként a rokonszelekció, a közvetlen kölcsönösség, a közvetett kölcsönösség, a hálózati kölcsönösség és a csoportszelekció játszik kiemelkedő szerepet; vö. pl. M. Nowak, Five Rules for the Evolution of Cooperation, *Science* 314 (2006), 1560ff. o. (vö. pl. M. Nowak, Five Rules for the Evolution of Cooperation, *Science* 314 (2006), 1560ff. o.).

¹⁷⁴ Az igazolt erkölcsi elvek és a viselkedés ellentmondása nem új megfigyelés, vö.

T. Nagel, *The Possibility of Altruism*, 1970, 146. o.: "Ha azt mondjuk, hogy az altruizmus és az erkölcsiség az emberi természet valami alapvető tulajdonsága miatt lehetséges, az nem azt jelenti, hogy az emberek alapvetően jók. Az emberek alapvetően bonyolultak; hogy mennyire jók, az attól függ, hogy bizonyos felfogások és gondolkodásmódok elérték-e a dominanciát, egy olyan dominanciát, ami

Ami az értékelés ezen elveit illeti, van okunk azt gondolni, hogy az ilyen valóban altruista motiváció valójában az erkölcsi értékelés központi eleme. Pontosabban, hihetőnek tűnik az a feltételezés, hogy egy cselekvés akkor erkölcsileg jó, ha azt a beteg jólétének előmozdítására irányuló közvetlen szándékkal - és nem csak a mellékes szándékkal - hajtják végre. Ha ez így van, akkor az erkölcsi ~~ok~~ szempontjából irreleváns, hogy az ágens érdekeinek előmozdítása - egyidejűleg - közvetlen szándék vagy a cselekvés előre látott (burkolt szándékú) következménye, és a cselekvés második okát képezi a motívumok halmazában. A cselekvés páciense jólétének előmozdítására irányuló közvetlen szándék az erkölcsileg jó cselekvés szükséges feltételének tűnik.¹⁷⁵

Ennek az elvnek a jelentőségének illusztrálására hasznos megvizsgálni az etikai egoizmus egyik legkifinomultabb változatát. Az egoizmus ezen formája szerint az altruista viselkedést végső soron az a vágy motiválja, hogy megtapasztaljuk az erkölcsileg megfelelő módon való cselekvés elégedettségét. Ebben az érvelésben van egy fontos pont, nevezetesen az, hogy az erkölcsi cselekvés valóban az ágens számára az elégedettség valamilyen sajátos formáját biztosítja, és az ágensek bizonyára gyakran tudatában vannak ennek. Emellett az erkölcstelen cselekvésnek is lehetnek kellemetlen hatásai, például szégyenérzet. Ezek a megállapítások azonban nem döntenek el a kérdést. Tekintsük a következő esetet: A személy segít egy másik személynek azzal a gondolattal, hogy "Egyáltalán nem érdekel ez a személy és a jóléte (milyen buta ember ő valójában!), csak éppen (sajnos) megtörténik, hogy valamit meg kell tennem érte, hogy learathassam azt az édes gyümölcsöt, amire valójában vágyom, nevezetesen, hogy igazán kedves embernek ~~ézen~~ magam!". Ez valóban erkölcsileg dicséretes cselekedet? Ha vannak is kétségek egy ilyen szándékú cselekedet erkölcsi dicséretével kapcsolatban, ez megerősíteni látszik a fenti elemzést. Ez azért van így, mert az ágensnek csak közvetett szándéka, hogy segítsen a másik személynek, és nem közvetlen szándéka, hogy jótékonykodjon vele: A közvetlen szándéka az, hogy kielégítse valamelyik személyes vágyát, és a másik személy segítése csak egy (talán még nem is kívánatos) eszköz e cél eléréséhez.

Talán egy másik pontot is érdemes megjegyezni. Az igazságosság úgy tűnik, hogy valami olyasmi, mint egy az erkölcsileg jó cselekvés korlátozó feltétele: Nincs olyan erkölcsileg jó szándék, amely sérti az igazságosság elveit. Ha valaki például négy rászoruló emberből háromnak segít, de nem azért, mert nem tud mindenkinek segíteni, hanem csak azért, mert úgy érzi, hogy szeszélye miatt egyet ki akar zárni, akkor ez nem erkölcsileg jó cselekedet, annak ellenére, hogy közvetlen szándéka a másik három emberen segíteni, mert ezzel megsértette az egyenlő bánásmód elveit.

mindenképpen bizonytalan. Az a mód, ahogyan az emberiség eddig viselkedett, nem ad okot optimizmusra a faj erkölcsi jövőjét illetően."

¹⁷⁵ Vö. M. Mahlmann, *Rechtsphilosophie und Rechtslehre*, 4th ed., 2017, 289ff. o.

Feltételezhető, hogy a cselekmény értékelése a mögöttes szándék természetétől függ.

Az ilyen kezdetlegesen felvázolt elvek, amelyek nyilvánvalóan még sok finomításra szorulnak, elvontak, de nem nélkülözik az értelmes tartalmat, amint azt az emberi jogok igazolása is példázta:¹⁷⁶ A jogok személyeknek való tulajdonításának alapjául szolgáló elveknek minden lehetséges hordozó számára azonosnak kell lenniük. Igazságtalan lenne például, ha egyes embereket személyiségük miatt alapvető jogok illetnének meg, míg másokat azért tagadnánk meg tőlük, mert számukra a bőrszín (és nem a személyiségük) a mérvadó. Ezenkívül a jogok odaítélésének ésszerű - pontosabban egyetlen ésszerű - kritériuma bármely személy emberi mivolta. Mivel egy igazságos jogrendszernek meg kell őriznie az egyenlőségi viszonyt e kritérium értéke és a jogok elosztása között, és mivel minden ember egyenlő az emberiségében, következésképpen csak az egyenlő jogok rendszere igazságos jogrendszer. A jogok élvezetének előmozdítása erkölcsileg jó, és így, ahogyan azt már említettük, a jogok által védett javak és maguknak a jogoknak a fontossága miatt a jogok előmozdítása az emberi szolidaritás *első látásra* kötelessége.

d Az erkölcsi ítékezés akarati és érzelmi következményei

A vizsgált téma szempontjából fontos szempont az is, hogy az emberi erkölcsi ítéletnek akaratos következményei vannak: Az erkölcsi értékelés nem a világ egy tényéről ad információt, mint egy leíró tétel; előíró tartalma van.¹⁷⁷ Azt mondani, hogy "X igazságos" más, mint azt, hogy "X kék", és a különbség fontos eleme, hogy egy erkölcsi ítéletnek akarati következményei vannak, ha van lehetőség a cselekvésre.¹⁷⁸ A normatív kijelentés egy kötelezettségről, egy engedélyről vagy előírásra vonatkozó kijelentés; röviden: egy erkölcsi kelleneről szól. Bizonyos, hogy az emberi motiváció sok más olyan hajlamot is magában foglal, amelyeknek nagy erejük van, és amelyeknek semmi közük az erkölcsi megfontolásokhoz. Az emberi történelem az, hogy

¹⁷⁶ Egy másik példa arra, hogy ezek az elvek nem értelmetlenek, hogy például Rawls igazságossági elvei levezethetők belőlük: Az egyetemes szabadság első elve és a hivatalokhoz való egyenlő hozzáférés elve az egyenlően elosztott javak, szabadság és hivatalok elvei. A különbség elve az anyagi javak egyenlőségi elosztásának prudenciális módosítása egy társadalomban.

¹⁷⁷ M. Mahlmann, *Ethika, jog és a kognitív tudomány kihívása*, *German Law Journal* 8. (2007), p. 599ff.

¹⁷⁸ Vö. egy tömör kifejtésért R. Price, *A Review of the Principal Questions in Morals*, D. D. Raphael (szerk.), 1758, 186. o.: "Amikor tudatában vagyunk annak, hogy egy cselekedet alkalmas arra, hogy megtegyük, vagy hogy meg kell tennünk, elképzelhetetlen, hogy befolyásolatlanok maradjunk, vagy hogy a cselekvés indítékát hiányoljuk" (kiemelés az eredetiben). A motivációs externalisták és internalisták háttérvitájáról pl. R. M. Hare, *The Language of Morals*, 1952, 20., 30., 169., 197. o.; idem *erkölcsi gondolkodás*, 1982, 23. o.; D. O. Brink, *Moral Realism and the Foundations of Ethics*, 1989, 39. o.;

G. Harman, *Explaining Value*, 2000, 30. o.; P. Foot, *Virtues and Vices*, 1978, 148. o.; J. L.

Mackie, *Ethics: Inventing Right and Wrong*, 1977, 40. o.

nagyrészt a kapzsiság és a hatalomra való törekvés története, nem pedig az erkölcsi finomságoké. Az állítás tehát csak az, hogy az emberi erkölcsi motiváció egy eleme, és talán értékes eleme az erkölcsi belátásból ered.¹⁷⁹ A preskriptív tartalom lehet - és ez fontos a téma szempontjából. megvitatott - jogot képeznek.¹⁸⁰ Ha egy cselekedet igazságos lenne, akkor az ügynöknek kötelessége igazságosan cselekedni, a betegnek pedig joga van ehhez a cselekedethez: Abban a korlátozott időben, amely egy sajnálatosan pocsék plenáris előadás után a hozzászólásra és a dolgok intellektuális rendbe tételére rendelkezésre áll, minden vitázónak joga van ugyanannyi időre, mert ez a szűkös jószág igazságos elosztása. Az ülést vezető elnöknek kötelessége biztosítani az időnek ezt az igazságos elosztását. A kötelesség és a jog közötti kapcsolat a valakinek a javára szóló kötelezettségből eredő kötelességre is érvényes, kivéve, ha az egy szupererogatív cselekvés: Nemcsak az a kötelezettség, hogy felvegye a telefont, hogy mentőt hívjon, ha valaki Ön előtt összeesik, hanem az összeesett személynek joga van ahhoz, hogy Ön (legalább) ezt megtegye. Ez az oka annak, hogy nincs jogelmélet az igazságosság és a másokkal szembeni jogos kötelezettség elmélete nélkül: Ez az elmélet a jogok szülőhelye.

e A meta-etika és a mentalizmus kérdései

Az igazságosság és az altruizmus elvei, amelyek a reflexív értékelést irányíthatják, kognitív tartalommal bírnak. Az, hogy van-e például egyenlőségi viszony a cselekvések páciensei között vagy az elosztás kritériuma és a kifejtett értelemben elosztott jó között, nem úgy érezzük, mint a hideget, vagy úgy érzékeljük, mint egy felület érdekességét, hanem egy predikátum, amely egy komplex strukturális elemzésből származik¹⁸¹ az értékelt cselekvésről, amely a végén az egyenlőségi viszonyt vagy annak hiányát, és így egy kognitív tartalommal bíró ítélet.

¹⁷⁹ Vö. M. Mahlmann, *Rationalismus in der praktischen Theorie*, 2009, 158ff. o.; J. Mikhail, Moral Grammar and Human Rights: Some Reflections on Cognitive Science and Enlightenment Rationalism, in: R. Goodman/D. Jinks/A. K. Woods (szerk.), *Understanding Social Action, Promoting Human Rights*, 2012, p. 169ff.

¹⁸⁰ Vö. fentebb a jogok elemzésével, valamint a kötelezettségek és az (igény)jogok kapcsolatával. Az erkölcsi ítélet és a jogok kapcsolatáról vö. J. Mikhail, *Elements of Moral Cognition*, 2011, 295ff. o.; idem. az erkölcsi grammatikáról és az emberi jogokról: Some Reflections on Cognitive Science and Enlightenment Rationalism, in: R. Goodman/D. Jinks/A. K. Woods (szerk.), *Understanding Social Action, Promoting Human Rights*, 2012, 160ff. o.; M. Mahlmann, The Cognitive Foundations of Law, in: H. Rottleuthner (szerk.), *Foundations of Law*, 2005, 75ff. o.; idem., *Elemente einer ethischen Grundrechtstheorie*, 2008, 517ff. o.

¹⁸¹ Vö. az ilyen elemzések összetettségének példájaként a trolibusz-ügyek tárgyalását, J. Mikhail, *Elements of Moral Cognition*, 2011, 77ff. o.

Tekintettel az erkölcsi vélemények mai és történelmi változatosságára, az erkölcsi megismerés bármely elméletének magyarázó vállalkozásának részeként meg kell fogalmaznia az erkölcsi nézeteltérések elméletét. Ez a gyakorlati filozófia egy újabb hagyományos és hatalmas témája. Ezzel kapcsolatban is vannak empirikus munkák.¹⁸² Néha azzal érvelnek, hogy az erkölcsi nézeteltérés pusztán ténye az erkölcsi relativizmust bizonyítja.¹⁸³ E tekintetben azonban nem szabad túlságosan elhamarkodott következtetéseket levonni. Lehetnek olyan módszerek, amelyekkel az erkölcsi nézeteltérés, sőt a radikális nézeteltérés is magyarázható, és amelyek jelentős magyarázó erővel bírnak. Úgy tűnik, hogy az erkölcsi nézeteltérés létezésének magyarázatában jelentős jelentőséggel bíró tényező az erkölcsi ítélet nem erkölcsi előfeltételeivel kapcsolatos nézeteltérés. Más tényezők, amelyek joggal játszanak kiemelkedő szerepet ebben a vitában, az érdekek befolyása vagy az ideológiai konfliktusok hatása. Az ilyen tényezők figyelembevétele jelentősen csökkentheti a valódi erkölcsi nézeteltérések eseteit. Vegyük a nők jogainak (fontos) példáját: A nők egyenjogúságának tagadása részben téves ténybeli feltételezéseken alapult, például azon az elképzelésen, hogy a nők nem rendelkeznek az autonóm önrendelkezés vagy a racionalitás képességével, és ezért a férfiaknak kell őket irányítaniuk. A férfiak érdekei a kényelmes uralmi struktúrákban nyilvánvalóan másikat jelentettek. A részben vallási köntösbe bújtatott ideológiai konstrukciók is alátámasztották ezeket a társadalmi struktúrákat. Ezek a tényezők az elért haladás ellenére ma is fontos politikai szerepet játszanak. Ha a nők természetéről vagy az érdekek és ideológiák hatalmáról szóló ilyen téves feltételezések elveszítik befolyásukat, akkor a látszólag kibékíthetetlen erkölcsi nézeteltérések gyorsan eltűnhetnek, és a nők jogegyenlősége akár a kulturális határokon túl is magától értetődő közhelyként jelenhet meg (ahogy annak lennie kell).¹⁸⁴ Ezért okkal hihetjük, hogy a leküzdhetetlen erkölcsi nézeteltérések felszíne alatt a közös erkölcsi elvek mély struktúrája közös lehet.¹⁸⁵

¹⁸² Vö. a különböző reakciók magyarázatára tett kísérleteket, pl. a sértésekre adott különböző "tiszteltettségkultúrák" az USA-amerikai Észak és Dél és más kérdések, R. Nisbett/D. Cohen, *A becület kultúrája: The Psychology of Violence in the South*, 1996; R. Nisbett, *The Geography of Thought: How Asians and Westerners Think differently ... and Why*, 2003; J. Haidt, *The Righteous Mind*, 2012, 11ff. o. A nézeteltérés felöllelheti az erkölcs mint olyan területét, ibid. 14ff. o.

¹⁸³ J. L. Mackie, *etika: A jó és a rossz feltalálása*, 1977, 36. o.

¹⁸⁴ Az olyan empirikus tanulmányok, mint az Fn. 182 említett tanulmányok következtetésként messze nem meggyőzőek. Azt, hogy sok, gyakran nagyon különböző, jelentős gyakorlati jelentőséggel bíró erkölcsi kódex létezik, senki sem vonja kétségbe. Hogy voltak (és vannak) pl. olyan becületfogalmak, amelyeket az emberek erősen magukénak éreznek, és amelyek másokat kevésbé vagy egyáltalán nem mozgatnak meg, az bizonyára igaz. De nem szabad alábecsülni az ilyen kódexek (mondjuk az európai párbaj) kritikájának lehetőségét sem. Az ilyen kritika sikerének feltételei kulcsot jelentenek az emberi erkölcsi mérlegelés és ítékezés alapjait szolgáló elvek megértéséhez, amelyek végül az ilyen gyakorlatok

elhagyásához vezethetnek.

¹⁸⁵ Vö. M. Mahlmann, Ethics, Law and the Challenge of Cognitive Science (Etika, jog és a kognitív tudományok kihívása), *German Law Journal* 8 (2007), 593. o.; J. Mikhail, Moral Grammar and Human Rights: Some Reflections on

Ami az erkölcs ontológiáját illeti, hihető, hogy az így felfogott erkölcsi megismerés nem referenciális: A világban nincsenek olyan objektív erkölcsi tények, amelyekkel való megfelelés az erkölcsi predikátumok igazságfeltétele.¹⁸⁶ Ezáltal az erkölcsi ítéletek nem pusztán szubjektívek. Ennek okai az igazolt tételek igazságát hitelesítő belső mentális mércék, mint a gondolkodás más területein.¹⁸⁷ Még egy morális realista ontológia is végső soron az ilyen nem referenciális kijelentések feltételezett igazságára támaszkodik: A morális realista tézis, miszerint az erkölcsi ítéletek igazságfeltétele az, hogy az erkölcsi predikátumok megfelelnek a világ objektív erkölcsi tényeinek, maga nem felel meg a világ objektív episztemikus tényének. Igazsága tehát az episztemikus igazolás más forrásaitól függ.¹⁸⁸

Kognitív tudomány és a felvilágosodás racionalizmusa, in: R. Goodman/D. Jinks/A. K. Woods (szerk.), *Understanding Social Action, Promoting Human Rights*, 2012, 170ff. o.

¹⁸⁶ Erről lásd J. Mikhail, *Elements of Moral Cognition*, 2011, 317. o.; M. Mahlmann, *Ethics, Law and the Challenge of Cognitive Science*, *German Law Journal* 8 (2007), 580ff. o. Annak a nézetnek a védelmére, hogy ezzel szemben léteznek objektív, redukálhatatlanul normatív tények, lásd pl. R. Shafer-Landau, *Moral Realism*, 2003; D. Enoch, *Taking Morality Seriously*, 2011. Az etika nem-referenciális elmélete nem kötelez a nonkognitivismus, a vágyalapú etika, az expresszivismus és hasonlók mellett, amint azt a szövegben kifejtjük. Az erkölcsi realisták és antirealisták közötti vita - mai formájában - nem meríti ki az elméleti lehetőségeket.

¹⁸⁷ Azt, hogy léteznek valódi normatív okok, amelyek igazsága nem függ a világ nem-mentális szövetének részét képező entitásokkal való megfeleltetéstől, különböző nézőpontokból védik. Vö. C. C. Korsgaard, *The Sources of Normativity*, 1996, 108., 122ff., 165. o., egy "reflektív jóváhagyás elmélete" mellett érvelve, amely a normativitást az autonóm én emberségének önjóváhagyására alapozza; R. Dworkin, *Justice for Hedgehogs*, 2011, egy értelmező elméletet vázolva "egészen lefelé"; D. Parfit, *On What Matters*, Vol. 2, 2011, amellet érvelve, hogy vannak "néhány irreducibilisan normatív értelemmel járó igazságok", amelyek "nem olyan entitásokról vagy tulajdonságokról szólnak, amelyek valamilyen ontológiai értelemben léteznek", ibid, 618. o.; T. M. Scanlon, *Being Realistic about Reasons*, 2014, egy reális "okok fundamentalizmusát" kidolgozva. Az ilyen elméletek kritikájához, különösen azzal érvelve, hogy belső alapon nem lehet megkülönböztetni az igaz okokat és a hamis morális tételeket, ami minden érvet megkülönböztethetlenné tesz a fikcióktól, D. Enoch, *Taking Morality Seriously*, 2011, 121ff. o. Ennek az aggodalomnak az ellensúlyozására a központi pont az, hogy az erkölcsi tételek belső igazságfeltételei nem az ágensek szeszélyétől függenek. Az igazság hitelesítésének kérdéséről végső soron az igazság alapozó intuícióján keresztül R. Jackendoff, *A User's Guide to Thought and Meaning*, 2012, 213ff. o., ezt annak bizonyítékaként veszi, hogy (az elme kettős folyamatmodelljének terminológiájában) a 2. rendszer (lassú gondolkodás) a nyelv eszközeivel az 1. rendszer (gyors gondolkodás) tetején lovagol, anélkül azonban, hogy a gondolkodás irracionálissá vagy érzelmessé válna, mert "kötelességünk nagyobb tiszteletet tanúsítani az intuitív gondolkodás iránt", ibid. 215. o.

¹⁸⁸ Vö. erről az érvelésről nemrég R. Dworkin, *Justice for Hedgehogs*, 2011, 76. o.; T. M. Scanlon, *Realismnak lenni az okokkal kapcsolatban*, 2014, 16. o., Fn. 1.

f Az erkölcsi megismerés fejlődése

Az egyik kérdés, amelyet ebben az összefüggésben meg kell vizsgálni, az erkölcsi megismerés ontogenetikai eredete. Az erkölcsi megismerés fejlődése az erkölcsi pszichológia mérföldkönek számító vitáinak tárgya.¹⁸⁹ A fenti elemzés alapján a kérdés szempontjából központi jelentőségűek - többek között - az erkölcs kognitív tartománya, az értékelés lehetséges tárgyait meghatározó korlátozó elvek, a tárgyalt erkölcs materiális elvei, az erkölcsi ítéletek előíró, akarati hatásai, az erkölcsi kellene, beleértve a kötelességek és jogok közötti szükségszerű összefüggéseket vagy az erkölcsi tapasztalat érzelmi következményei. Az ilyen jelenségek másodlagos tanulási folyamatok (instrukció, ismétlés stb.) révén konstruálhatók és sajátíthatók el, mint ahogyan számos normatív elv is az (pl. a svájci jog bonyolultsága a jogalap nélküli gazdagodással kapcsolatban), vagy pedig legalább részben a veleszületett kognitív struktúrák tapasztalat által kiváltott kibontakozásának termékei, mint a nyelv esetében. Hogy ez a helyzet-e vagy sem, arra leginkább az ösztönző érv szegénysége ad választ: Ha a tapasztalat által adott input nem elegendő egy bizonyos kognitív képesség létrehozásához, akkor a képesség alapjául szolgáló kognitív struktúrák legalább egy részének veleszületettnek kell lennie.¹⁹⁰

Fontos hangsúlyozni, hogy ebben a megközelítésben semmi nem tagadja a az etikára és a jogra gyakorolt társadalmi és kulturális hatások fontosságát: A sajtószabadság például, mint jogi norma és a politikai erkölcs alapelve, sok egyéb mellett feltételezi a sajtó kulturális vívmányát (amely késői vívmány, és amelynek rengeteg előfeltétele van), és emellett még a demokratikus kormányok általi elnyomás tapasztalatát is. "A sajtószabadság védett" bizonyosan nem az emberi erkölcsi megismerés veleszületett elve. A kérdés azonban az: Milyen elme kell egy ilyen gondolat kialakításához? Mi a különleges az emberi elmében, hogy csak az ember és egyetlen más élőlény sem fejlesztett ki olyan fogalmat, mint az emberi jogok? Milyen kognitív előfeltételei vannak egy ilyen hosszú kulturális folyamat elindításának, amely sok ezer év után az emberi kulturális és társadalmi

¹⁸⁹ Pl. J. Piaget, *Le jugement moral chez l'enfant*, 1932; vagy L. Kohlberg, *Essays on Moral Development*, I. és II. kötet, 1981 és 1984.

¹⁹⁰ Vö. S. Laurence/E. Margolis, The Poverty of Stimulus Argument, *Brit. J. Phil. Sci.* 52 (2001), p. 217ff; M. Mahlmann, *Rationalismus in der praktischen Theorie*, 2nd ed., 2009, 74ff. o.; J. Mikhail, *Elements of Moral Cognition*, 2011, 70ff. o. Az erkölcsi megismerés fejlődéséről számos érdekes tanulmány született; vö. pl. a sokat tárgyalt erkölcsi-konvencionális megkülönböztetés esetét, L. P. Nucci/E. Turiel/G. Encarnacion-Gawrych, Children's Social Interaction and Social Concepts, *Journal of Cross Cultural Psychology* 14 (1983), 469ff. o., valamint a témában végzett jelentős kutatásokat vagy a segítő/hátráltató kísérletet J. K. Hamlin/K. Wynn/P. Bloom, Social Evaluation By Preverbal Infants, *Nature* 450 (2007), p. 557ff. Az együttműködés által vezérelt filogenetikai magyarázatra példa: M. Tomasello, *A Natural History of Human Morality*, 2016.

fejlődése annak az elképzelésnek, hogy az ember nemcsak kívánhatja vagy érdekelheti a szabad sajtóhoz való *jogot*, hanem ténylegesen élvezheti is azt? Semmi? Csak okoskodni? Vagy szükség van bizonyos konkrét fogalmi eszközökre, amelyekkel egy jogrendszer lehet felépíteni? Talán van valami felfedeznivaló, ha figyelembe vesszük az erkölcsi kognitív teret, az erkölcsi ítélet cselekvésfüggőségét, az erkölcsi értékelés lehetséges tárgyainak korlátozott osztályát, az igazságosság és az altruizmus elveit, valamint ezek alapvető kapcsolatát a jogokkal? Nem érdekes-e ebből a szempontból maga a "jog" fogalma és az, amit ez magában hordoz, a fentebb felvázolt normatív pozíciók bonyolult szövevénye, az igények és köteleességek, a köteleességek kiváltságainak és tagadásainak szükségszerű összefüggései, a deontikus módok intencionális tartalma, a kötelezettség, az engedély és az előrejelzés szemantikája, valamint az erkölcsi ítélet szükségszerű akarati és érzelmi következményei és ezek következményei a jogokra nézve?

Amint azt a mentális kütyü tézis is mutatja, elmúlt az az idő, amikor az elme struktúráinak tanulmányozása jelentéktelennek tűnt, mert természetesnek vették, hogy csak egyfajta elmélet hihető az elméről, nevezetesen egy olyan elmélet, amely azt feltételezi, hogy az emberi elme egyetlen veleszületett tulajdonsága egy meghatározatlan tanulási eszköz.¹⁹¹ A mentális kütyü tézis egy lényeges empirikus tézis az emberi elme szerkezetéről, mint ahogyan minden feltételezés a heurisztikákról, a keretezési hatásokról vagy az elfogultságokról is az. Ez utóbbi hatalmas mennyiségű kutatást motivál világszerte. Ezek az állítások lehetnek igazak vagy tévesek, de mindenképpen komoly tudományos erőfeszítések, amelyeket magyarázó erejük alapján kell értékelni, és ugyanez igaz az etika és a jog mentalista megközelítésére is.

Ezek a megjegyzések azt mutatják, hogy az erkölcspszichológia olyan empirikusan gondolkodó elméletét lehet megfogalmazni, amely a deontológiai elveket nem kognitív illúzióknak tekinti, hanem az emberi elme felépítésének részeként, amely az erkölcsi rendszerek és a jog kulturális fejlődésének előfeltétele lehet. Erős empirikus bizonyítékok vannak egy erősen korlátozó elveket tartalmazó nyelvi képesség létezésére, amelyben a természetes nyelvek kibontakoznak. Van, nagy távolság a nyelvi képesség és a *Lear király* versei között. A nyelvi képesség azonban előfeltétele annak, hogy az emberek képesek legyenek olyasmit létrehozni és élvezni, mint a *Lear király*. Hasonlóképpen, talán hihető elképzelés, hogy nagy távolság van az emberi erkölcsi képesség és az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, vagy más konkrét, történelmileg formált, alkotmányokban és nemzetközi jogtörvénykönyvekben foglalt jogkatalógusok között. De kiderülhet, hogy az erkölcsi képesség - ahogyan a *Lear király* versei számára a nyelvi képesség - a kognitív előfeltétele annak, hogy a

¹⁹¹ Vö. a megjegyzéseket: N. Chomsky, *Aspects of Theory of Syntax*, 1965, 47. o.

végző soron az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatához és az abban foglalt törekvésekhez hasonlóan.

5 Magyarázó és normatív elmélet

Tegyük fel, hogy az erkölcs és a jog mentalista elmélete rendelkezik bizonyos érdemekkel, és előnyösebb, mint például a mentális gizmo tézis. Ez nagyon lényeges felismerés lenne az emberi erkölcsi megismerés magyarázó elmélete számára, és fontos felismerés az elmeelmélet számára általában. De milyen *normatív* jelentősége lenne ennek, ha el akarjuk kerülni a naturalista tévedést? Ez az utolsó kérdés, amit fel kell tenni. A válasz: normatív következményei önmagukban nincsenek, mert bármilyen normatív álláspont igazolásához normatív érvekre van szükség. Az etika és a jog mentalista elmélete azonban cáfolja azt az elképzelést, hogy a deontológia egy keményfejű, nem karosszékbeli, tudományos szempontból csak egy kognitív vagy morális illúzió lenne. A deontológiai érveket egyáltalán nem diszkreditálja az elmeelmélet, a pszichológia vagy az idegtudomány. Azt a normatív feladatot, hogy igazolja bármely normatív elvet, amely belép az emberi jogok igazolásának elméletébe, az erkölcsi megismerés ilyen elmélete nem látta el. Egészen más dolog azonban a vázolt jellegű kognitív elveket ésszerűnek védeni, mint az olyan elvek normatív értékét, amelyek a keményen bedrótozott érzelmi zsigeri reakciók post hoc racionalizálásának termékei. Az erkölcsi pszichológia nem helyettesítheti a normatív elméletalkotást az etikában és a jogban.¹⁹² De

¹⁹² Ez nem csak elméleti probléma. Megbízható empirikus eredmények vannak a trolipróblémával kapcsolatban, és azzal a ténnyel kapcsolatban, hogy a legtöbb ember úgy gondolja, hogy a kapcsoló elfordítása a járókelők esetében megengedhető, öt embert megmentve, és előre látva, bár nem közvetlenül szándékosan, hogy egy ember meg fog halni. A különböző jogrendszerekben ennek az elvnek az alkalmazása vitatott a szükséghelyzeti védelem keretében. Nem megengedett az élet mérlegelése, pl. a német büntetőjog esetében, az indokolás szintjén vö. W. Perron, in: A. Scho“ nke/H. Schro“ der, *Strafgesetzbuch*, 29.th ed., 2014, § 34 Rn 24. Az ilyen esetek megoldása igen vitatott, az egyik megoldás a felmentés jogon kívüli oka, vö. T. Lenckner/D. Sternberg- Lieben, in: A. Scho“ nke/H. Schro“ der, *Strafgesetzbuch*, 29.th ed., 2014, Vorbemerkungen zu den 32ff, Rn 115ff; T. Hö“ rml, To“ ten, um viele Leben zu retten, in: H. Putzke (szerk.), *Festschrift für Rolf Dietrich Herzberg*, 2008, p. 555ff. Pontosan ez állt Welzel kocsiprobléma feltalálásának háttérben: a szükségességi védekezést akarta kiterjeszteni; vö. H. Welzel, *Zum Notstandsproblem*, ZStW 1951, 47ff. o., konkrétan, és ez nem érdektelen (nem utolsósorban saját náci büntetőjogi összefonódása miatt), a Nazis úgynevezett eutanáziaprogramja során elkövetett gyilkosságokban, a fogyatékkal élők tömeges meggyilkolásában részt vevő orvosokra. A svájci büntetőjogban hasonló a helyzet; vö. A. Coninx, *Das Solidarita“ tsprinzip im Lebensnotstand*, 2012, 55ff. o. Egy másik példa a valós életben előforduló troli ügyekre a német szövetségi alkotmánybíróság jól ismert döntése, amely megsemmisítette a légi közlekedés biztonságáról szóló törvény (Luftsicherheitsgesetz) azon rendelkezését, amely lehetővé tette egy elrabolt repülőgép lelövését, a

nélkülözhetetlen annak bemutatásához, hogy bármely normatív elmélet nem csupán az elme rejtett mechanizmusainak illuzórikus utóda, és így összeegyeztethető azzal, amit az elme szerkezetéről és működéséről tudunk.

Az emberi jogok igazolásának projektje nagyszabású vállalkozás, tekintettel a kérdés összetettségére, valamint az antropológiai, politikai és társadalomelméleti megfontolásokra, amelyek minden elméleti erőfeszítésbe belekerülnek.¹⁹³ Az emberi jogok normatív igazolása végső soron bizonyos alapvető erkölcsi ítéletek tévedhető beszámolóján alapulhat, amelyeknek a szisztematikus, tudatos elméleti kételyekkel szembeni reflexív ellenállása a végtelen regresszió trilemmájának¹⁹⁴ episztemo- logikai alternatívája, az igazoló érvelés dogmatikai végpontja vagy tautológiái. Az igazságosság és az altruizmus elvei ebben a tekintetben fontos szerepet fognak játszani, mert jó okunk van azt hinni, hogy ezek (vagy valamilyen változatuk) az erkölcsiség alapját képezik. Nem önmagukat hitelesítő igazságok, hanem javítható, előzetes közelítések azokhoz az elvekhez, amelyek az erkölcsöt alkotják.¹⁹⁵ Más elvek fontos szerepet játszhatnak

a harmadik személyekkel szembeni fegyverként való felhasználás szándéka, BVerfGE 115, 118. A bíróság azzal érvelt, hogy ez megengedhetetlen, mivel sérti a repülőgép utasainak és személyzetének méltóságát. Így elutasította, hogy ebben a konkrét helyzetben a mellékes eset szempontjait tükröző utilitarista számítást alkalmazza. Az, hogy a szükségességi védelem szűkítő felfogása vagy a felmentési okok, illetve a bíróságnak az utóbbi esetben levont következtetései meggyőzőek-e, itt nem kérdés. A lényeg az, hogy normatív érvekre van szükség ezek mellett vagy ellen az álláspontok mellett vagy ellen. Az emberi erkölcsi megismerés szerkezetére vonatkozó empirikus elméletek nem lesznek elegendőek (bár a választ értelemben fontosak) e kérdések megválaszolásához. Ezért az elméletek normatív hatását talán jól kell minősíteni. Néhány további, különböző áramlatú megjegyzést lásd: J. Mikhail, *Moral Grammar and Human Rights: Some Reflections on Cognitive Science and Enlightenment Rationalism*, in: R. Goodman/D. Jinks/A. K. Woods (szerk.), *Understanding Social Action, Promoting Human Rights*, 2012, 196ff. o. A "normatív megfelelésesség" problémájáról lásd: J. Mikhail, *Elements of Moral Cognition*, 2011, 29ff, 183ff. o.

¹⁹³ Az összetett és sok részletében történelmileg függő jogrendszerek ezért nem vezethetők le közvetlenül az alapvető erkölcsi intuíciókból. Az igazságossággal vagy a megengedhetetlen károkkal kapcsolatos alapvető intuíciók egy dolog, egy norma megfogalmazása és teljes körű igazolása egy jogi alapjog technikai formájában és annak korlátozási rendszerében egészen más dolog. Az emberi jogok széles körének az alapvető erkölcsi ítéletekből - bár nem az igazságosság és az altruizmus fent javasolt elveiből - való levezetéséhez lásd: J. Mikhail, *Moral Grammar and Human Rights: Some Reflections on Cognitive Science and Enlightenment Rationalism*, in: R. Goodman/D. Jinks/A. K. Woods (szerk.), *Understanding Social Action, Promoting Human Rights*, 2012, 196ff. o.

¹⁹⁴ Vö. erről a trilemmáról H. Albert, *Traktat u`ber kritische Vernunft*, 5th ed., 1991.

¹⁹⁵ Vö. ezekről M. Mahlmann, *Ethics, Law and the Challenge of Cognitive Science*, *German Law Journal* 8 (2007), 593ff. o.; idem. in *Rechtsphilosophie und Rechtstheorie*, 4th ed., 2017, 385ff. o.. Néhány megjegyzést arra vonatkozóan, hogy miért kell az ilyen ítéleteket megalapozónak tekinteni, vö. idem. idem., *The Cognitive Foundations of Law-An Introduction to the Mentalist Theory of Ethics and Law*, in: *A jog kognitív alapjai - Bevezetés az etika és a jog mentalista elméletébe*: H. Rottleuthner, *A jog alapjai*, 2005, 75ff. o. Felmerül az a probléma, hogy az erkölcsi megismerés bizonyos elvei körülhatárolhatják az érvényes, lehetséges normatív érvek körét, mert az utóbbiak szükségszerűen végső soron ezekre épülnek. Egy normatív tétel elfogadásának oka azonban

nem az, hogy az a normatív tétel a

szerepet játszanak, mint például az emberi személyeket nem instrumentalizáló elv, vagy az egyébként tiltott cselekmények megengedhetőségét meghatározó elvek.¹⁹⁶

Ennek alapján további, konkrétabb kérdéseket lehet feltenni: Például, hogy az emberiség elvében megfogalmazott etikai gondolatnak és az emberi méltóság eszméjének van-e etikai és jogi értelme.¹⁹⁷ Így lehet közelíteni az emberi jogok átfogóbb elméletéhez, amelyre nagy szükség van. E fejezet érvelése az volt, hogy az egalitárius igazságosság, az emberi szolidaritás és gondoskodás elvei az emberi lét kellően gazdag fogalmával és az emberi boldogulás politikai elméletével együtt egy plauzibilis elméletbe ágyazva jó okot adnak arra, hogy az emberi jogok eszméje olyan jól megalapozott, amilyen jól megalapozott az erkölcsről és a jogról való emberi gondolkodás történetében még soha nem volt.

Az emberi jogok olyan elmélete, amely választ ad a szkeptikusok által megfogalmazott elméleti kihívásokra, és amely az emberi elme plauzibilis elméletébe ágyazódik, fontos, sőt talán alapvető elemévé válhat intellektuális védelmüknek. Ez nem kis eredmény lenne. Az emberi jogok nem jelentéktelen dolgok. Többet jelentenek, mint az intellektuális lúdtollak kielégítésére szolgáló játékszerek. Az emberi jogok nem eszközök a világ összes problémájának megoldására. De sok minden függ a jogoktól, köztük az egyének fontos javai, néha még a méltóságuk és az életük is. A civilizáció tisztességes szintje nem tartható fenn nélkülük. Ez nagyon fontos azok számára, akik az emberi jogok megsértésétől szenvednek. Ez némi jelentőséggel bír mindazok számára is, akik az embereknek ahhoz a talán nem is olyan kis csoportjához tartoznak, akik az emberi ostobaság és fájdalom folyamatos tragédiája miatt nem tudnak szabadon lélegezni, és ezért vágynak a friss levegő időnkénti megkönnyebbülésére, amelyet az emberi tisztesség kultúrája felé tett néhány lépés adományoz.

az erkölcsi megismerés plauzibilis magyarázó elméletei, hanem hogy a normatív tétel igazolható.

¹⁹⁶ Ez utóbbi érvelés J. Mikhail, *Elements of Moral Cognition*, 2011. A "testi sértés" szokásjogi fogalmáról és annak lehetséges szerepéről a mentalista etikában: idem. idem, Any Animal Whatever? Harmful Battery and Its Elements as Building Blocks of Moral Cognition, *Ethics* 124 (2014), 750ff. o.

¹⁹⁷ Erről a kérdéstről lásd M. Mahlmann, The Good Sense of Dignity, *Proceedings of British Academy* 192 (2013), 593ff. o.